د افغانستان ملي تحریک
2013 ۱۳۹۲
AFGHAN NATIONAL MOVEMENT

د اریاني فلالوژۍ تاریخچه

(الرغوني دوره)

Ketabton.com

دینار ګل امین سهاند

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل پوهنتون
ژبو او ادبیاتو پوهنځی
پښتو څانګه

د آرياني فلالوژۍ تاریخچه

(لرغونې دوره)

(د ماسترۍ تېزس)

لیکوال:

دینار ګل امین سهاند

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: د آریاني فلالوژۍ تاریخچه

لیکــوال: دینار گل امین سهاند

خپرندی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنگي څانگه

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

ډیزاینگر: ضیاء ساپی

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

چاپکال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

د تحریك د خپرونو لړ: (۷۱)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډالۍ

اروا ښادې مور ته چې په ماشومتوب کې يې ګلون راته ويل، ښوونځي ته د تلو پر وخت به يې زما جېبونه له وچو اولمدو مېوو راډکول او کله چې زلمی شوم د هرې اونۍ په لومړي سهار به يې کابل پوهنتون ته د راتلو پر مهال د کلي د چينې رڼې او سړې اوبه د کور له ورستي وره يا کړکۍ راپسې شيندلې.

الله دې وبښه ادې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریك دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرتمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحریك له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانی ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تقریظ:

د آریاني فلالوژۍ «ژبپوهنې» تاریخچه (لرغونې دوره) تر سرلیک لاندې د ماستري تېزس مې وکوت.

ښاغلي دینارګل امین سهاند په دغې لیکنه کې لاندې سرلیکونه را نغاړلي دي:

- د ځینو مفاهیمو توضیح، آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه د آریاني ژبو څانګې په اند و آریاني ډله کې د ژبو موقعیت آریاني ژبې او څانګې یې، د آریاني ژبو دورې، د تاریخ په اوږدو کې د آریاني ژبو ځانګړتیاوې، لرغونې دوره، زړه فارسي، ساکي ژبه میدي ژبه او داسې نور سرلیکونو په راوړلو سره یې موضوع ښه څېړلې ده.

زه د لارښود استاد په توګه د نوموړي دغه تیزس د ماسترۍ د پایلیک په توګه بشپړ ګڼم او دلوی ښښتن تعالی څخه ورته د نورو بریاوو هیله کوم.

پوهاند محمد صابر

خوېشکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پیل خبرې

څرنګه چې ښکاره ده څېړنه یاتحقیق یوه مسلکي کړنه ده ،چې بېلابېل ډولونه هم لري نو څېړونکي ته ښايي چې د موضوع سره سم داړوندو څېړنیزو کړنلارو څخه کار واخلي .ترڅو دخپلې موضوع دڅېړلو په بهیر کې له لږو ستونزو سره مخ شي ،که څه هم تحقیق چې هرډول وي ، په سیمه کې وي او یا کتابتوني پرمخ وړل یې او تر سره کول یې یواري اونا څاپي کار نه دی. بلکې وخت ،فکر اوزغم ته اړتیا لري ،کېداشي څېړنه د نړۍ په کارونو کې یو ستونزمنه چاره وي ؛خو زیار او ملا تړلو ته اړتیالري . دا ځکه چې څېړنه په واقعیت کې ظاهرآله نشت یالږ څرګند څیز څخه یو څیز را پنځول دي. په طبیعت او ژوند کې د ورکو او پټو پدیدو موندل دي. نو ځکه دغه ستونزمنه چاره د نورو له مرستې پرته ترخپلې موخې نه شي رسیدای. په ټولیزه توګه څېړنې ځینې پړاونه لري چې لومړی یې د موضوع ټاکل دي د موضوع ټاکلو له پاره د مفکورې موندل یا هم فکرکول دي. د موضوع د ټاکنې له پاره د مفکورو په برخه کې بیلابیل لاملونه شتون لري چې په هغو کې یوه هم دپورته یادونې پربنسټ مسلکي اړتیا ده. زما د تېزس موضوع یا(سرلیک) ټاکنې له پاره لومړۍ مفکوره: د(اریاني فلالوژۍ تاریچه) وه،په پښتوژبه کې د داسې یوه اثر شتون چې د(اریاني فلالوژۍ تاریخچه)او داړوندو ژبو د فلالوژیکي ویشنې په برخه کې بېلابېلې نظریې او اندونه په کې څېړل شوي وي ،نه شتون و. کله چې ما د دې موضوع په اړه له ښاغلي استاد پوهاند محمد صابر خوېشکی سره خبره شریکه کړه او خپله لېوالتیا مې ورته څرګنده کړه. استاد هم په ډېر ورین تندي او مهربانۍ سره پرې هو کړه وکړه. بیا مې د څېړنې له پاره دویم پړاو پیل کړ ،چې هغه د څېړنې طرحه ده:دا جوت ده چې د څېړنې سکالو د څېړنې له شالید څخه څه ناڅه الهام اخلي ،په همدې بنسټ د دغې موضوع او هغو سرلیکونو په اړه چې زما د څېړنې په لړلیک کې ورته اړتیا وه ښاغلي لاربنود استاد په بشپړه توګه معلومات درلودل او زه یې ترینه برخمن کړم چې په دې برخه کې یې زما څېړنه په پراخه پیمانه اسانه کړ. دې موقع ته په کتو سره مې د خپلې تېزس سرلیک د څېړنې د پوهنیزو (علمي) اصولو پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ ، د (اریانې فلالوژۍ تاریخچه) وټاکه ، دکابل پوهنتون ریاست ته مې تر دغه سرلیک لاندې غوښتنلیک وړاندې کړ، دنوموړي پوهنتون علمي بورډ له خوا دا سرلیک دیو څه محدودولو او اصلاح په شرط سره تائید او ومنل شو چې دا شرط بیاما دلاربنود استاد سره په سلا ،(داریاني فلالوژۍ تاریخچه(لرغونې دوره). په ښه اصلاح کړاوپه دې اړه مې خورا ډېر اثار چې لاربنود استاد راته ښودلي و، پیدا کړل په خورا غور او دقت سره ولوستل او خپل یادښتونه مې ترې واخیستل، چې په اخځلیک پاڼه کې راغي. په دغو آثارو کې یې د (Iosif Mikhailovich Oranskii) اثر(مقدمه فقه اللغه ایراني) ترجمه کریم کشاورز او (مقدمه برزبان اوستایي) د څېړنپوه ډاکټر خلیل الله ارمړلیکنه .زما دموضوع له ځینې سرلیکو نو سره نږدېوالی درلود. ښاغلي لاربنود استاد څخه نړۍ مننه کوم چې د خپلو خورا ډېرو بوختاوو سره سره یې ، ما ته هرمهال او موقع کې په ډېره لېوالتیا او سړه سینه سلا مشورې راکولې مننه او دبریالي ، هوساژوند هیله د الله څخه ورته غواړم . همدارازله استاد څېړنپوه ډاکټر خلیل الله اورمړ څخه ډېره مننه کوم ،چې دځینې کتابونو او اړوندو موادوپه واک کې راکولو سره یې زما دڅېړنې موضوع نوره هم غني کړه ،په همدې توګه له استاد محمد ذاکر ذکي او ژورنالیست محمد ضیاوالحق محمدي څخه دزړه له تله مننه ،دالله (ج)څخه ورته دژوندپه ټولو چاروکې د بریا غوښتنه کوم. چې په خپلو لورونو سره یې زما د څېړنې په بشپړتیا کې هراړخیزې او په ځانګړې توګه کمپوټري چاروکې مرستې ونه سپمولې .

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډيز:

داتېزس دبنې له مخې په ټوليزه توګه درې څپرکوکې څېړل شوی، چې په لاندې ډول يې وړاندې کوم: کابل پوهنتون دماستري پوهنيز (علمي) بورډ د تيزسونو د شکلي جوړښت د اصولوپربنسټ دغه څېړنه لومړی: دلاربنوداستادنظر، سرخبرې،همدالنډيز، لړليک،سريزه، دسکالوارزښت اوموخه،موضوع شاليد، ورپسې اصلي موضوع چې په لومړی څپرکي کې داړوندو مفاهيموتوضيح ده: چې په پيل کې د آريا اصطلاح په مفهوم او معنا ، ژبنۍ ريښه ...هراړخيزه څېړنه شوې. بيا د آريانا (پخواني افغانستان) په اصطلاح اونوم په مفهوم اونومونې ،په بېلا بېلو لرغونو آريايي ژبو کې تلفظ او معنا اونوراړوند مسايل څېړل شوې. ورسته له دې د آريايي کليمې په تعريف ،دڅا له پاره يې کارونه همدارنګه دلرغونې فلالوژۍاو دژبپوهنې له مخې په بېلابېل ډول سپړنه او څېړنه شوې .دې پسې لرغونې آرني ستاينوم په اړه دپخوانۍ آريانا دنوم ،امتيازات او ارزښتونو منصفانه او مناسب نومونې په توګه او په راوروسته کې د (پارسيک اوباختري)ټبرونو اوژبو له پاره دلرغونولاسوندونو پربنسټ يې نومونه له هراړخه مطالعه او تر اوسني پراختيايي بهيره معلومات وړاندې شوي دي. له دې سرليک وروسته دژبې پېژندنې په اړه لنډ معلومات ورکړل شوي .همدارازپه وروستي عنوان کې فلالوژۍ پر پېژندنې ،موخې اودندې په تفصيلي بحث شوی. هېره دې نوي چې د دې څپرکي دهرسرليک په پای کې يوه لنډه نتيجه اخستنه شوې ده ،چې د معلوماتو په لنډ او ژر پوهاوي کې ګټوره پرېوځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتېزس دويم څپرکی د آرياني فلالوژۍ په سرليک پيلېږي .نو موړی عنوان په لاندې څنګزنو سرليکونو کې :دآرياني فلالوی له نظره دتاريخ ارزښت اوآرياناپېژندنه،دختيځپوهنې په څانګو کې دآريانا اوآرياني فلالوژۍ دريځ او اهميت په ډول ډول سپړنو او څرګندونو سره تشريح شوی .وروسته سرليک دژپوهنې په هکله :ژپوهنه په آريانا ،تاريخي بهيرېې په آريانا کې ،دتاريخ په اوږدو کې اودژپوهنې څانګې او ډولونه يې، سرليکونو کې رانغاړل شوی دی. چې په دې برخه کې علمي اوتحقيقي اصولو له مخې دژبو دوېشنې نظريې (ځپه ييزې،جنټيکي،شجريي)دځينې خپلوانوژبو ترمنځ پرتلنه اودژبو ترمنځ تناسبات او اړيکېوهراړخيز بحث شوی.په همدې ډول دنړۍ دژبو په کورنيو دفلالوژۍ له مخې پوهنيزې څېړنې ترسره شوي .چې په همدې سره بحث د آريک ياآرياني نيا(موريني)ژبې او څانګوته رسيږي ،دنوموړې ژبې په اړه نظريات،دييارغونې په سيستم او اصولويې څرګندونې اودګاتا ،ريګويدادلاسوندونوپربنسټ يې دآرياني، اندوآريايي، زړې پارسي اوپښتودځنې کليموپرتله اواړيکې يې، څانګوپه اړه يې نظريات ،په ډلو ،زونونو وېشنه اوموقعيت يې ،آرياني ژبې ،څانګې،وېشنه باندې يې په تو ليزه بڼه علمي،فلالوژيکي تاريخ اوپټلنو سره تربحث او څېړنې لاندې نيول شوي.

دريم څپرکی دآرياني څانګې لرغونې دوره رانغاړي: لومړی داوستاژبې پېژندنه ،دکشف او څېړنې لنډه تاريخچه يې،الفبايې ،ليک اوتاريخچه يې ،تدوين يې ،منځپانګ يې ،متاخره اوستا ګاتونه اويسنونه يې، کوچنی

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ستا په په هکله د فلالوژي تاريخچې له مخې څېړنه او لنډې څرګندونې
.زړه فارسي او ټبريې، مېخي ډبرليکونه ،الفباد فلالوژيکي تاريخ پر بنسټ
لنډه څېړنه پرې کړې .به دې ترڅ کې پر ساکي ژبه او ساکانو همدارازميدي
ژبه او مېديانو څومره چې اسنادو شتون درلود له هغو څخه په ګټې اخستنې
سره پرې بحث او څېړنه شوې ده .د څېړنې په وروستيو کې د اصولو سره سم يوه
ټوليزه پايله ليکل شوې، چې د موضوع خلص او نتيجه اخستنه انځوروي. له
دې وروسته يوه لنډه کې پايليزه لري چې د څېړنې وروستۍ لنډونه په کې په
څو کرښو کې راوړل شوې ده. چې د څېړنې موضوع د مناقشې، ځينې
وړانديزونو او اخځليکونو په وړاندې کولو سره پای ته رسېږي .

(c) ketabton.com: The Digital Library

ســـریزه

دژبو په هکله تاریخي او پرتلیزې څېړنې که هغه دفلالوژۍ په برخه کې وي یـاهم پـه نوروبرخوکې، پـوه بنسـټیزهموخه یـې دمړوژبوپـه برخـه کـې دهغودتاریخ راژوندي کول اودژبوپـه کورنۍ اونوروبرخوکې یې تـاریخي مقـام پـه نښـه کـول دي.خودژونـدیو ژبوپـه برخـه کـې دتـاریخي موضـوعاتو ترڅنـګ دهغودنـاڅېړل شـوواړخونوهراړخیزه څېړنـه اودژبوپـه کـورنۍ اواړوندومسـایلوکې دریـغ روښـانه کـول دي.دې مـوخې تـه درسـېدوپوه لارهمـــداده، چې لـــه نـــورو خپلوانوژبوسـره داړونـــدې ژبـــې دژبنیـــو توکواوموادوپرتله اومقایسه لکه څرنګه چې ځینې څېړونکوکړې نوره هم وکړو.دآریـاني فلالـوژۍ دلرغـوني دورې اثارلکـه:داوسـتاژبې اومتونـو ، یادهخامنشـیانودوخت(۲-۴مخزېـږد پېـړۍ)دزړې فـرس ژبـې مېخـي ډبرلیکونه ،همدارنګه دلرغوني ساکي ژبې ځینې اصطلاحات اوځانګړي نومونـه اودمېـدي ژبې راپـاتې څوکلمې اوداسې نـورو اثـارو او اسـنادو د څېړنـې، لوسـتنې، تحلیـل، دهغودرمزونوراسـپړل اوڅرګنـدول بـوازې دفلالـوژیکي اوژبنیوعلمي، تـاریخي اوپرتلیزوڅېړنوپـه ترسـره کولوسـره شـوي دي.پـه همـدې توګـه دآریـاني ژبـومنځنۍ دوره ،معاصـره دوره؛ او دسـاکي، پښتو ،آسي،اورمړي،دري،پراچي؛پامیري...اوداسې نـورو ژبـو اړیکـې د اندواروپایي ژبولـه کورنۍ اودآریـاني ډلـې لـه ژبوسـره؛دهمدې څېړنولـه مخـې ثـابتې شـوې دي.همـدې اړتیااوتشـې تـه پـه کتوسـره،ماهم د(آریـاني فلالـوژۍ تاریخچـه-لرغـوني دوره) ترسـرلیک لانـدې موضـوع دخپـل تېـزس لـه پـاره دلیکلوهـوډوکړو او دکابـل پوهنتـون ، ژبـو ادبیـاتو پوهنځی، دپښتوځانګې دماسټرۍدورې دمحترم بورډ له خوا دلایحې سره سم د رسمي اواداري پړاونودترسره کولووروسته دښاغلي پوهاند محمد

(c) ketabton.com: The Digital Library

صابر خو ښکی په لار ښوونه و منل شوه. تر څو د ماسترۍ د علمي بورډ د موخو او لرليد پلان (پاليسۍ) سره سم په دې برخه کې څېړنه ترسره کړم. څرنګه چې د د موضوع اړوند کورنيو او بهرنيو څېړونکو او پوهانو لږ ورډېرې څېړنې کړي خو په دې برخه کې بايد ډېر څه وشي. د يادولو وړ يې بولم، چې د دې موضوع عمده توپيرا و مزيتونه له مخکنيو څېړنو سره په دې کې دي چې دا موضوع تر دې سرليک لاندې بوه نوې څېړنه ده. او په ځانګړې توګه په پښتو ژبه کې تر اوسه چاپرې کارنه ده کړي. او مستقل اثر ګڼلا شو په ځانګړې توګه د ماسترۍ تحصيلي دورې د زده کړيالانو د مطالعې له پاره ګټور دی. ځکه چې دوی په ياده دوره کې د آرياني ژبو اړوند مضامين لولي په ساده روانه پښتو ژبه ښه مومدا و اړوند مواد موندلای شي. څرنګه چې د دې تېزس موضوع بوه فلالوژيکي او تاريخي څېړنه ده، نو پر همدې بنسټ ډېری له تاريخي، ترکيبي، مقايسوي مېتودونو څخه ګټه اخستل شوې. چې او س مهال د فلالوژکي مسايلو په څېړنه کې منل شوي کړنلارې دي. د دې څېړنې موخه داده، چې د مطالعې لرونکو محصلينو او څېړونکو ته د ژبې څېړنې او فلالوژۍ د تاريخ د پيل او تر دې مهال يې د څېړنو د پرمختګ او پراختيا څرنګوالی او لاملونه روښانه او څرګند کړم؛ او دا چې د دغو څېړنو په اوږدو کې څنګه يوه بهير په بل هغه خپل اغېزښند ليښکاره کړم. او دا چې فلالوژي هم د نورو پوهنو له ډلې څخه يو علم دی، چې پرمختګ يې له پيل تر اوسه په سيستماتيکه بڼه د پېړيو په پوړيو کې د خپل عروج پړاو نهتېر کړي دي. نو د فلالوژۍ تاريخي بهير له هغو زمانو څخه چې يونانيانو د فيلوس (وست) او لوګوس (د فکر کولو) لومړني تفکرات او ليد لوري د ژبې د زد کړو او پيدا ايښت په اړه پيل کړل يا هغه مهال چې انسان ديته پام شو؛ چې د غه ژبه چې مو ږ پرې غږېږو دا پديده له کومه شوه؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ابتـدايي بهيرونـه را پيـل شـول.چې زه بـوازې دفلالوژۍ پـاڼه څـه ناڅـه معلومـات وړانـدې کوم.داتېزسـپه ټـوليزه توګـه درې برخـې لري.لـومړۍ څپرکـــی دموضـــوع اړوندمفاهيمو(آريا ،آريانا ،آريايي ،آرياني ،ژبـــه اوفلالوژي)پـه هراړخيـزه توګـه لکـه دژبې پېژندنـه، دفلالـوژۍ تعريـف، مـوخې، دنـدې،تاريخي ارزښـت يـې، دتـاريخي اوعلمـي شـواهدو، لاسـوندونواوددې اصـطلاحاتوپه اړه دکورنيواوبهرنيوپوهانونظريـات راوړل شوي اوپه تفصيل سره تشريح شوي دي.په دويم څپرکي کې دآرياني فلالـوژۍ دتـاريخي اهميت اودختيځپـوهنې پـه ځانګوکې دريـځ روښـانه شوی،ورپسې دژبپوهنې تاريخي بهير په اړه څېړنه شوې ژبپوهنه پـه آريانـا اودبنسټ ايښودوتاريخي ارزښت يې،يونان،اوديونانيانوله خوا نورو ژبو سره استعماري چلندارزونې لاندې نيول شوی،دعربواواسلام دسپېڅلي ديـن دراتلوپـه وخـت کـې دژبـې اوژبپـوهنې ځلانـدتاريخ تـه کتنـه ، دنورژبوسـريې چلنداونوروژبوويونکوتـه دعربولـه خـوادعجم اصـطلاح کارونې سپړنه شوې،دژبپوهنې ډولونه،له هرلوري مطالعه اوڅېړل شوي. بل د ژبو د ستې موندنې او د ژبې څېړنې په ډګر کې د ښې څېړنې په موخه د نړۍ ژبې د هغو د ځانګړتياوو له مخې وويشي چې ددغو څېړنو په پايله کې د ژبو کورنۍ رامنځته شوې نو له موضوع سره پـه اړيکه کې د ژبو کـورنۍ اوځينې ژبې چې پېژندنه يې د آريـاني ژبپـوهنې پـه ډګر کې اړينـه ده ، هم د ضرورت پر بنسټ څېړل شوې دي،پـه لنډه توګه اندواروپايي ژبوکورنۍ معرفي اوبحث څخه وروسته داندوآرياني ډلې څېړنه ،پرتلنه شوې ورپسې دآريک ژبې ترسرليک لاندې داړوندوژبوپېژندنه اودځينوترمنځ پرتلنـه لـه پښتوسـره شـوې ده، پـه تعقيـب يـې پـه ځانګوواوزونونوو ښـنـه.ضـمنن دآريـــاني ژبولنـــډه د تـــاريخ لـــه مخـــې معرفـــي څېـــړل شـــوې، اوپه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دربوا ړودوروتږولیزبحث شوی،همدارازد ډلبندۍ پربنسټ پرتلیزجدولونه اونقشي راوړل شوي. په دريیم څپرکي کې د دآریاني فلالوژۍ د لرغوني دورې په تاريخچه په تفصيل سره څېړنه شوې ده،چې داوستاژبې پېژندنه اودکشـف،مطالعې،الفبا،تدوين،منځپانګه بانـدې پـراخ بحـث شـوی اودمتاخرې(اوسنۍ)اوستا،ګاتونو،يسنونويايشتونو،کوچنۍاوستاپور ه څېړنه شوې ده.همدا ډول پـه زړه فـرس دهغـې پـه توروا ونوروبرخودپام وړ څېړنه شوې ده،ورپه سې په ساکي اومېدي ژبودفلالوژيکي څېړنولـه مخې رڼا اچول شوې. په عمومي توګه داتېرس لاندې پوښتنوته ځوابونـه وايي:۱-آريا،آريانا،آريايي،آرياني،څـه معنـا؟۲-ژبـه اوفلالـوژي څـه مفهـوم لـري اوموخې،دندې،ارزښـــت اوا ړتيا څـــه ده؟ ۳-آريـــاني فلالـــوژۍ يعنې څه،دتاريخي اهميت اودځتيځپوهنې په برخه کې څومره ونډه لرلای شي؟ ۴-ژبپوهنه له فلالوژۍ سره څه تـوپيرلري اوژبپوهنـه دتـاريخ پـه اوږدوکـې څرنګـــه دې اکرياحالـــت تاورســـېده ګټـــې څـــه دي؟ ۵-دژبوکـــورنۍ دکوموقواعدولـــه مخـــې رامنځتـــه شـــوې،آريک ژبـــه څـــه ډول ژبـــه وه،دځانګوترمنځ پرتليزې اړيکې څه ډول دي،کومواصولوله لارې دآرياني ژبووېشـنه اوډلبنـدي شـوې اوپښـتوژبه چېرتـه ژبنـی موقعيـت لـري؟ ۶-دآرياني څانګې دلرغونې دورې ژبې کومې وې،څومره اثارترې راپاتې دي اوکومې معاصرې ژبې تـرې پـاتې دي؟اوداسې نوروا ړوندومسـايلوپه اړه ځوابونه.

زه ددې دعوه نلرم چې زماداڅېړنـه بـه پورتـه يادواوداسې نـورو پوښـتنوته دهرچالـــه ليـــدلوري،ځواب ويـــونکې وي. او يـــاداچې لـــه هـــره پلـــوه يوبشـــپړاوجامع اثـــر دی.مـــا ترخپلـــې وســـې پـــورې هڅـــې کـــړې زيـــارمې ايستلی،چې مواداومعلومات لـه معتبرواخځليکونواومنابعوڅخه پـه سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

او دقیق ډول ثبت او بیا یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړم. خوله دې سره سره انسان نیمګړی دی، هره څېړنه او کار د تېروتنو او خطاوو سره مخکېږي؛ د سهوې په درلودو سره له ټولو درنو لوستونکو څخه هیله لرم چې ښنه وکړي. په پای کې له خپل لاربښود استاد ښاغلي پوهاند محمد صابر خوېشکي څخه دزړه له تله مننه کوم چې له ما سره یې د دې تېزس په څېړنه او بشپړولو کې هر اړخیزې مرستې، سپارښتنې او لارښوونې کړې دي او خپل شخصي کتابونو یې زما په واک کې راکړي. د الله (ج) له دربار څخه داورېد، هوسا او بریالي ژوند هیله کوم.

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښېړنې موخه او ارزښت

پـه تـولیزه توګـه هـره څېړنـه بېلابېلېمـوخې او ارزښـتونه لـري چـې همـدې موخوتـه درسېدو او ارزښـتونوته يې د پـاملرنې پـر بنسـټ د څيړنـې ټولې چارې سمباليږي، زما د څيړنې موخې دڅومره والي اوځرنګوالي له مخې د لانــدې لاملونوپربنســټ دارزښــت وړ دي.دتېــزس لــومړی څپرکــی چــې دموضوع اړوندو مفاهيموتوضيح رانغاړي: دآريا ، آريانا ، آريايي، آريـاني، ژبه اوفلالوژي ده.او دکمي اهدافوپه بڼه يې مطرح کوم ؛د دې سرليکونوله مطالعې څخه بـه نـوي محصلين اوزدکړيالان، پـه پښـتوژبه دخپـل هېـواد دتاريخ دځينې مهمو اصطلاحاتو ،ژبپوهنې اوفلالوژۍ؛په اړه څه ناڅه نوي موادوپېژندنـه ،دنومـونې اوکاربـدنې تـاريخي، کلتوري اوملـي ارزښـت اواړتيابه يې درک اوشعوري پوهاوي به يې وده وکړي.د دويم فصل هدف دڅومره والي اوځرنګوالي له مخې دخورا ارزښت وړ دی، هغـه پـه دې چـې دلومړي ځل لـه پـاره پـه پښـتوژبه کـې دآريـاني فلالـوژۍد تـاريخچې پـه اړه لنډه څېړنه وړاندې کوي اوورپسې ،ژبپوهنه دتاريخ په اوږدوکې؛په آريانا کـې، يونـان، روم اوعربيټولنوکې د ژبـې پـه اړه لـومړني نظريـات او د ژبـې څېړنې سپړنه ده. چې د ژبـې د څېړنـو لـه بهيـر څخـه يوټوليزانځور رامنځتـه کـوي، دنړۍ دژبوکورنۍاودهغوفلالـوژيکي وېشــنه ،ډلبنــدي اوڅېړنــه، آريــک ژبــه اودخـانګوفلالوژيکي مقايسـوي اړيکې،آريـاني ژبـې وېشـنه يې.دفلالوژيکي تاريخچې له مخې څېړل شوي ؛چې له موادو څخـه بـه يـې، د ژبپوهنې لومړني محصلين د ژبې په اړه لومړني نظريات وپېژني او دا چې ژبپوهنه ولې او د کومې اړتيا له مخې پـه ټولنوکې دود شوه پوهـه تـرلاسـه کړي او پـه دې بـه وپوهيږي چې د نوې ژبپوهنې معنا څـه ده، کـومې ژبپـوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نوي ویلای شو. د ژبو د کورنیو دوپښتنې پوهنیزو او بېلابېلوبڼو، کشف او څرنګوالی. د دغو سرلیکونو په لوستلو سره به وپوهیږي چې د ژبو څېړنې په بهیر کې ژبې د کومو مېتودونو او تیوریګانو څخه ګټه اخستل شوي ده او د ژبو د کورنۍ په لښتلیک کې به په دې پوه شي چې پښتو ژبه د کومې کورنۍ له ژبو څخه ده ، او ولې ده؛ یعنې په دې معنا چې د ژبو د ډلبندۍ په اصولو به هم معلومات تر لاسه کړي. په همدې توګه د دریېیم څپرکي؛ لوړه موخه او اهمیت په دې کې دی ،چې د آریاني فلالوژۍ د لرغوني دورې تاریخچې په اړه هر اړخیز فلالوژیکي معلومات د اوستا ،زړې پارسۍ، ساکي او مېدي ژبو او ټبرونو په اړه وړاندې کوي. چې د تاریخي ژبو هنې په رڼا کې، د لرغونو ژبو ترمنځ پرتلیزې اړیکې او د اصلي ستېې په اړه لنډ معلومات، د منځنیو ژبو منشا او ارتباط، په معاصرو ژبو کې د ځنې وییکو شتون او ورسره اړیکې امکان یې د اټول هغه څه دي چې زموږ د لرغوني کلتور او فرهنګ په اړه د مسلکي مطالعې لرونکو او زدکړیالانو له پاره د لاپوهاوي او ژور لید لوري لامل کرځي. د تېزس په لیکلو کې له روانې ولې سوچه ژبې او ساده سبک څخه کار اخستی چې که یو ابتدایي ژبپوه او د اړوندې رشتې محصل یې هم ولولي نو ورته بې ګټې به نه وي او د هغه چا له پاره به د نوو موادو لرونکی وي چې د فلالوژۍ په تاریخ څېړنه کوي او یا یې رشته ده.

د څېړنې مېتود او کړنلاره:

دنړۍ هره چاره ترسره کول د یوې سمې تګلارې له مخې بریالۍ پای ته رسېدلای شي، په ځانګړې توګه په څېړنېزو او پوهنیزو چارو کې دا مسله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېره اړینه ده. پردې بنسټ زما د څېړنې مېتودونه د تېزس موضوع ته په کتو سره تر لاس لاندې نېول شوي، ترڅو د اړوندې څېړنې، ارزښت، اړتیا او موخو ته ځواب ویونکي او رسېدونکي وي. که څه هم ټول تېزس په کتابتوني بڼه څېړل شوی، خو موضوعات په (ترکیبي، تاریخي، توصیفي، پرتلیز، ژبپوهنیز او تشریحي) مېتودونو څخه په ګټه اخستنې څېړل شوي: لومړی ترکیبي، تاریخي او توصفیدي، د تارخي مېتود پربنسټ مې د لومړي څپرکي د(آریا، آریانا، آریایي، آریاني) کلمې څېړلې او د دې اصطلاحاتو د څېړنې فلالوژیکي اړخ د ترکیبي مېتود پربنسټ ترسره شوی، ځکه چې تاریخي موضوع له ژبنی، کلتوري او ملي موضوع سره تړاو لري، همدا راز(ژبه او فلالوژي) د تشریحي او پرتلیز مېتود پربنسټ څېړل شوي او د هر سرلیک په پای کې نتیجه اخستنه هم شوې. همدا راز دویم څپرکي: کې مې د تاریخي، ژبپوهنیز، ترکیبي او مقایسوي مېتودونو څخه په ترتیب سره ګټه پورته کړې؛ د آریاني فلالوژي، ژبپوهنه د تاریخ په اوږدو کې، نړۍ د ژبو کورنۍ، آریک ژبه او د ځانګو ترمنځ مقایسه، آریاني ژبو وېشنه. د بېلابېل شواهدو په را ټولولو سره مې د پورته یادو مېتودونو پر اساس د هر سرلیک په اړه څېړنه کړې. په دریېم څپرکي کې مې بیا هم له: تاریخي، ترکیبي، مقایسوي، ژبپوهنیز او تشریحي؛ مېتودونو څخه د اوستا، زړې پاړسي، ساکي او مېدي ژبې او ټبرونو په څېړنه، پرتلنه او وېشنه، کې پوره ګټه اخسې، او د ټول تېزس په څېړنه کې مې له معتبرو کتابونو او منابعو څخه دقیقه استفاده کړې او د اړتیا په صورت کې مې د بېلابېلو ژبو ترمنځ مقایسه ترسره کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سکالو(موضوع)شالید :

دآریاني فلالوژۍ تاریخچه(لرغوني دوره) ترسرلیک لاندې موضوع په هکلهپه افغانستان کې تر اوسه کوم بشپړ کتاب نه دی لیکل شوی. دځنې آثارو او مقالو یادونه چې په ځنګزنو سرلیکونو کې یې دد ېسکالو یو اړخ څېړلې یا ئېنو دفقه اللغې ترنوم لاندې په بهرنیوژبو څېړنې کړي یادونه وکړم: د دېموضوع په بوه اړخ دلومړي ځل له پاره په پښتوژبه کې اروابښاد پوهاند عبدالحی حبیبي دادبیاتو تاریخ ترسرلیک لاندې اثرچې(۱۳۲۳-لومړی چاپ) لومړی ټوک یې دژبې تاریخ یا په ابتدایي کچه فلالوژۍ اړوند موضوعات څېړلي دیادوني دنې ورړدی.دې پسې اروابښاد سرڅېړونکی دوست محمددوست شینواري څېړنیز اثر (دافعانستان ژبې توکمونه)چې دېری برخې یې دفلالوژیکي علم پربنسټ څېړل شوي (لومړی چاپ ۱۳۵۴لمریز)او په ځانګړې توګه دآریایي اوآریاني ژبو او توکمونو په اړه دهغه وخت سره سم بشپړاو په پښتو ژبه کې یو نړیوال اثر ګڼل کېږي.ورپه سې داروابښاد پوهاند عبداشکوررشاد لغوي څېړنې اثراو په دې برخه کې یې نورې څېړنې اولیکنې دپام وړ دي. همدارازدفلالوژۍ پوهې د ېوې بلې برخې په اړه د اروابښاد پوهاند محمد رحیم الهام اثر(بخش های در علم زبان) تر سرلیک لاندې کتاب ؛ چې په (۱۳۳۲لمریز)کال چاپ شوی د ژبپوهنې تاریخي څېړنو ته یې هم یو ځغلنده نظراچولی دی. بل اثر د سرڅېړونکي مولاجان ټنیوال د (ژبه او ټولنه) ترسرلیک لاندې دی ، چې د ژبې په اړه نورو سرلیکونو تر څنګ یې د ژبپوهنې تاریخچې ته هم لنډه پاملرنه اړولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. په همدې ډول سید جعفرهاشمي(د پښتنو توکم او ژبه)نومی کتاب چې دفلالوژۍ د پوهې د بوې برخې سره په تړاو کې(۱۳۸۳المریز) لیکل شوی.همدا راز یو کتاب د(افغانستا پېژندنه)په نوم اورنګزیب ارشادهم لیکلی(۱۳۸۴المریز)چې یوه برخه یې،دریم څپرکی دافغانستان ژبې ترسرلیک لاندې راختستې اوورسره یې دژبوتاریخي اړخ ته هم نغوته کړې ده.په اوس مهال کې د وتلیڅېړونکي اوژبپوه سرڅېړونکیډاکټر خلیل ا لله اورمړ د لرغوني اریانااوآریاني ژبواوتوکمونوپه اړه په پښتوژبه،په لسګونوڅېړنیزې مقالې اوفلالوژیکي څېړنې د ستایلووړدي، په همدې ترڅ کې د(مقدمه برزبان اوستایي) نومی اثر د پاملرنې وړدی ،چې په دې هېواد(افغانستان)کې د نوې مېتودولوژۍ پربنسټ یو معتبراوداهمیت وړ اثرګڼم.همدارازد پوهاند ډاکټر محمد حسین یمین د دري د پارتی والي دمدعا په موخه د (پارتی ، پارثي ، پارسي) نومی کتاب هم د تاریخي ژبپوهنې په برخه کې اړوندې څېړنېکړې ،چې د پاملرنې وړدی. د پورته یادو څېړنیزو او مستقلو آثارو سره سره چې دفلالوژۍ دځینوبرخو: تاریخي او مقایسوي ژبپوهنې په برخه کې لیکل شوي دي ، په څېړنیزو مجلو او نورو ګڼو ډلیزورسنیوکې هم د پام وړڅېړنیزې مقالې د بېلابېلو څېړونکو او لیکوالوله خوا خپرې شوي دي،چې د ټولو یادونه ناشونی بریښي، یوازې د بېلګې په توګه د یوڅوتنو په نومونوبسنه کوم:اروابناد روان فرهادي ، پوهاند عبدالقیوم قویم،اروابناداکاډمیسن ډاکټر عبدالاحد جاوید ، اوداسې نور. دیادولووړیې بولم چې دفلالوژۍ او اړوندو موضوعاتوپه اړه یې، دنوروعلمواوفنونوپه څېر،بهرنیوڅېړونکودپام وړڅېړنې کړې دیچې دهغوله ډلې څخه دیوڅوکسویادونه کړم:ویلیام اګریدی،مایکل دبرو ولسکی اومارک آرنف اثر(درآمدی برزبان شناسی

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصر)ترجمه(۱۳۸۲هش) ،دکترعلی درزی؛پېتر آ.ام.سورن (تاریخ زبان شناسی)ترجمه(۱۳۸۸هش) ،علی محمد حق شناس؛دکترمحسن ابولقاسم(تاریخ زبان فارسی)(۱۳۸۲هش) ؛دکتراحمد تفضلی (تاریخ ادبیات ایران) (۱۳۸۷هش) ؛ت.ن.پاخالینه (زبانهای پامیری) ترجمه (۱۳۲۲هش)ماه ګل سلیمان دوست؛همدا ډول په عمومي توګه (داندواروپایي) او په ځانګړې توګه د(آریاني)فلالوژۍ په برخه کې شون .فلډ.ای.ام.آرنسکی د Iosif MikhailovichOrianskii(مقدمه فقه اللغه ایرانی) ترجمه ،کریم کشاورز؛(۱۳۸۹هش)اثرډېرد پاملرنې وړدی ،نوموړي په هغه وخت کې دآریاني فلالوژۍ په اړه په لنډه توګه هراړخیزې څېړنې کړې اودآریاني:لرغونې ،منځنۍاومعاصرې دورې په ژبو او اړوندوټبرونوقبیلودهغوی په تاریخي ،کلتوري ،فرهنګي ،سیاسي ،پوځي اوژبنیو ،ادبي اثارواونوروبېلابېلواړخونواوبرخوپه اړه پرتلیز، ژبپوهنیز علمي معلومات په معتبرواسنادواوشواهدو ،واړاندې کړې. بوازې یوه مسله چې دکره کتنې وړده هغه د(آریاني)اصطلاح پرځای د(ایرانی) کارونه ده چې آیادابه دده سهوا وي که دژباړونکي نه امانت داري.ماد ښتېزس په لیکلواودموضوع په څېړنه کې د نورو ګڼو آثارو سربېرهله پورته یادوڅېړنیزوګټوروآثارو څخه د اخځلیکپه توګهګټه پورته کړې ده. له هېواده بهرځینې نوروڅېړونوهم په دې برخې کې څه نا څه کار کړی دی. په هغو کې د اندو اروپایي ژبې څېړونکو په ډله کې د آر. اچ. روبینز ، دیوید هُلدکرافت ،دوناجوناپولي ورالي ، د آریاني ژبو د فونولوژۍ په اړه یدالله ثمره او نورګڼ شمېرڅېړونکي دیادولووړدي.چې د اړتیا تربریده یې زما تیزس ته هم غناور کړې ده. هغه توپیر چې زما دتېزس اوددې آثارو ترمنځ دی، هغه دا دی چې په دغو آثارو کې د ژبنیو څېړنواوفلالوژۍ پرمختګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پراختیا روښانه شوی چې څنګه یوژبې پر بلې اغېزه پرېښې اوله منځه تللې. ولې، ما په خپل څېړنه کې په تاریخي توګه دا موضوعات څېړلي.بله دا چې په دغو آثار کې ډېرې او هراړخیزې څېړنې د بیلابیلو موخو لرونکې دي ، څرنګه چې زما څېړنه هم ددوی په پله یو پل دی ، موخه یې له هغو سره په توپیر کې دا ده چې له شویو څېړنو څخه یو ټولیزانځور رامنځته کړم ، چې د ابتدایي زدکړیالانو ،محصلینواو څېړونکو له پاره دآریاني فلالوژۍ د لرغونې دورې د تاریخچې په اړه یو څه معلومات په لاس ورکړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

۱-داړوندو مفاهیمو توضیح

۱-۱اریا –آریا(**Arya**):

اریا –آریا (Arya) د کلمې مفهوم او معنا د تاریخ ، ادب او ژبې پوهانو د تاریخ په اوږدو کې په بیلابیلو مترادفو مفاهیمو راوړې ده ، چې په لنډه توګه به د بیلابیلو لاسوندونو پربنسټ پرې بحث او لیکنه پیل کړو . زموږ د هېواد نوموتی تاریخ پوه احمد علي کهزاد دا کلمه د څو اړخونو له مخې داسې معنا کوي: «آریا د دیانت له انده د لمانځونکي ، باورمند او قرباني ورکوونکي په معنا لیکي او دلرغوني اصطلاح له مخې یې نجیب ، شریف، بادار ، آقا ، څښتن یا مالک او واکمن په مفهوم لیکلی همدا راز دی لیکي چې ؛ په بیلابیلو برخو کې د ډېرې کارونې له امله یو لړ نو صفتونه هم ورسره یو ځای شوي دي » لکه: نارینه توب ، ځوانمرده ، میلمه پال ، زړور ، هېواد پال ، جنګیالی او داسې نور. چې هر یو له پورته صفتونو یو له بل سره نږدې والی لري. (مخ ۲۷:۳۲) هیره دې نه وي چې ؛ دا کلمه یوه لویه سیاسي او ټولنیزه معنا هم لري. کله چې آریایانو دهندوکش په دواړو لوړو کې استوګنه درلوده ، د دوی پوهانو دا فکر وکړو ، چې له پردیو څخه د خپل ټبر د توپیر په موخه که څه له یوه پښت (نژاد) فرعي څانګې وي ، خو چې خپله څانګه یې سره له دې چې بیلابیلې وي سره یو کړي او یو نوم ورته وضح کړي. تر څو له بیلوالي لرې پاتې شي او په خپلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځو کې یو والی وساتي ؛ په همدې موخه او مقصد يې د (آريا) نوم منځ ته راوړ او په ټولو يو ډول اطلاق او ونومول شو. په طبيعي توګه دا نوم هندي آريايي مهاجرينو ته وليږديده ، ولې په مفهوم کې يې ورو ورو بدلونونه راغلل. د دې له پاره چې آريايان د هندي ځايي اوسيدونکو سره ګډ نشي. ټولنيزې طبقې رامنځته شوې. چې عبارت دي له ۱- کشاتريا (جګړه مار) ۲- برهما (روحانيون) ۳- ويسيا (کسبيان) ۴- سودرا (اچوت) چې دوی لومړني هندي بوميان وو ، چې په دې ترتيب آريا نه بلل کېدل. د آريا کلمې ريښه زموږ د هېواد په ډېرو طبيعي ، قبايلي ښاري ، سندونو او ځانګړو نومونو په برخه اېښوول شوي دي چې د ځينو يې يوازې نومونه را اخلم. لکـه: هرويـو (Haroyu) ، هراويتـي ، آريـا سـپ(Ariaspe) ، آرياکـا (Ariaka) اريسـتوفيل(Aristophyles) ، ارتاکاتـا (Artakana) ، اريوس چې د پورته يادو نومونو يادونه په خپل ځای د دې کلمې عموميت په دې خاوره کې ښيي. (۳۰:۳۲مخ) همدا راز پوهاند عبدالحی حبيبي د هند د کمبريج هستوري آف هنديا (د پخوانيو سړو تاريخ) ج۱، ص۷۳ په حواله ليکي «په سانسګريټ کې آريا يا آريا Arya او په اوستا کې ايريا Airya دی ، چې هغه د شريف او نجيب معنا لري. دوی له له خپلو دښمنانو څخه ځانو ته په دغه نامه امتياز ورکاوه، چې د دوی له پښته نه وو او اصيل نه ګڼل کېدل.» نوموړی په همدې ډول ليکي. علاوه پر ريګويدا په اوستا کې هم دا نوم راځي. او هسې وايي: «خدای تعالی د آرين زمځکه او د آرين توکم او پښت پيدا کړ» همدا راز د هيرودوت (۴۸۴ – ۴۲۵ ق.م) په حواله ليکي ؛ چې ميدي Medes اقوام په لرغونو زمانو کې آرينArian بلل. ځکه چې ميدي تېرونه د (۲۵۵ مخزيږد) په حدودو کې د پارس پای کې يوه لويه واکمني جوړه کړې وه. نو ويلای شو چې د آرين اصطلاح تر دغو وختونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پورې هم په ټولو آريايي ټبرونو کې ژوندی وه. چې هخامنشي داريوش (۵۲۱ - ۴۸۶ ق. م) په خپل ډبر ليک کې ځان په وياړ سره آريايي او آريا له پښتنه بللی دی. همدا رنګه د اروپا او سنيو پوهانو د دې کلمې په اړه پلټنې کړې دي؛ ځکه چې دا نوم آريايانو خپلې پخوانۍ او اصلي ژبې سرهراوړی و. که چيرې په نورو ژبو کې د دغه نوم ريښه پيدا شي هغه ژبه يا آريايي ياد آرين اصلي ژبې ته نږدې بلل کېږي. دوکتور ګايګر Gaiger آلماني څېړونکی داسې وايي: آرين له (آر) څخه مشتق دی چې په سانسکريټ کې د اصل ، بنسټ او بنياد په معنا دی. او د نجيب ، شريف ،او پارسا ته وايي. سربيره پر دې نظرونو چې (آر) د اصل او بنسټ په معنا بولي. ځينې څېړونکي داسې وايي چې ؛ آريا له (آر) څخه مشتقه ده. چې په پخوانۍ سانسکريټ کې يې د کرنې (زراعت) معنا درلوده. نو پر دې بنسټ آريا د کرونکي او بزګر په معنا هم کاريده. دا مفهوم نوميالي سانسکريټ پوه ، ميکس مولر Mexmuller ورکړی دی. چې دوکتور هنتر يې هم د هند د خلکو په تاريخ کې تائيدوي او آرين د بزګر په معنا مني. ميډيم راګوزن ليکي « (آر) د يوې (کولبې) په معنا وه. له لاتيني او ايټالياوي (اراز) د سلاوي (اريايي) د يوناني (اروټ رون) انګريزي ايريبل (د بوې وړ) دغسې د ويوناني (ارورا) او د لاتيني آرور (بوې يا کولبه شوی کښت) ټول له دغې مادې يا ريښې څخه دي. آريايي ټبرونو له دې امله ځان بزګران او کرونکي ګڼل چې له وحشي (تورانيو پوونده) وو څخه د دوی توپير وشي او په دې نوم به يې هر کله وياړ کاو. د دې آريايي نوم اغيزه په نورو ټبرونو هم شوې دي. د بابل او نينوا په اسوري ژبه هم (آري) بوې يا کلبه شوې او کرل شوې ځمکې ته ويل. همدا راز (ارارا) د دغه هېواد (هند) په کوشي ژبه د فصل ريبلو معنا درلوده. (۲۲ : ۴۵ - ۴۷ مخونه) په دې توګه اروا ښاد حبيبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکي چې د آریا کلمې اړوند دوې نظریې د پوهانو ترمنځ شتون لري: یوه دا چې د اصل ، شریف ، نجیب او بنسټ معنا لري او دویمه دا چې د بزګر یا کرونکي په معنا ده. دا ټول اندونه او دلایل په تاریخي لاسوندونو او شواهدو ولاړ دي. همدا ډول په دې اړه ځینې نور پوهان لیکي چې د آریا Arya کلمه د اندو اروپایي * Aryo د Ar فعلي ریښې څخه مرکبه ده ، اندو اروپایي *Ar او ya نسبتي روستاړی د اندو اروپایي * yo دی. په ټولیزه توګه کله چې دا روستاړی د فعل له ریښې سره ونښلي له هغې نه اسم یا صفت (نوم یا ستاینوم) جوړیږي. شواهد ښیي چې د Arya په کلمه کې د ya روستاړی د صفت جوړونې کارونه لري. یعنې هغه صفت چې د نوم ځای یې نیولی دی. د آریا Arya او آلان Alan کلمې له یوې ریښې څخه دي ، چې د آریک له فرضي ژبې څخه رامنځته (اشتقاق) شوي او د آریک Aric یا آري Arii کلمه په خپل وار Ar (نجیب ، بنسټ) له فعلي ریښې او د ya له روستاړي څخه جوړه شوې ده. آریا په اوستایي متونو کې Airya په سانسکریټ کې Arya په لرغونې فارسي کې Ariya په لرغونې یوناني کې Arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه کې Ario په منځنۍ پارسي کې Irāēn او په تاجیکي ، دري او پارسیک Īrān او Īrani شوې ده. (۱:۲۰ مخ) دغه کلمه په پښتو ژبه کې موجوده ده چې اریا Arya په بڼه تلفظ کېږي چې د (ار Ar) بنسټ ، اصل او نسب معنا لري. (پټه خزانه) آریا Arya د اوستا ، سانسکریټ او لرغونې پارسي کې یا ya کلمه (برتولومه ، فرهنګ اوستا ۱۹۸ مخ) د اندو آروپایي اقوامو نوم ګڼي. (۱:۱۹ مخ) چې په ډېرو لرغونو پیړیو کې یو ځای اوسیدل او وروسته بیا په دوو سټروډلو ووېشل شول. یوه ډله هند او بله آریانا ته راغلل. چې پوهانو د آریایي کلمه په ځانګړي توګه د ټولو هغو ژبو په اړه کارولې ده ، چې د اندو آروپایي یا اندو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرمانیک په نوم پیژندل شوې او همدارنګه د آریائیانو کلمه یې ټولو هغو خلکو ته کارولې ؛ چې په نوموړو ژبو ګړیدل مګر په دې وروستیو کې د پوهنیزو او هراړخیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل ؛ چې آریائیان Aryans د اندو اروپایانو ختیځه څانګه ده او په آریک (آریایي) ژبه یې خبرې کولې . یعنې اوس غالباً د آریا کلمه په اندو آریایي توکم اطلاق کېږي او د دې ټبر د ژبو یوې څانګې ته آریایي ویل کېږي . د آریا کلمه په ویدي سانسکریټ کې د ښاغلي محترم ، مکرم، متعهد ، مومن او وفادار او آریا ورته د اوسیدونکو په معنا او مفهوم راغلې ده . همدا راز د تکرارالاحسن په توګه بیا هم وایو چې آریا کلمه په لرغونې آریاني ژبو کې په تیره بیا په اوستا کې په لاندې ترکیب سره یادول شوې ده: د وندیدات په لومړي فصل کې د آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني توکم او ښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۳-۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد ، او خوارزم آریوشیانه Airyo-shayana د آریایانو ځاله یا کور یاد شوی دی. د اریا Aria سیمې او سنې هرات او غور دي چې د آریانا مرکزي اولویدیځه سیمه ګڼله کېدله . (۴۱: ۱۸مخ) فروردین یشت ۳۱ برخه کې آیریاوه Airyava چې په لغت کې د آریایانو د مرستندوی په معنا او منش چهره Manuchithra د کورنۍ نوم یاد شوی دی. د آریا کلمه د خشاثره Xšaθra حکومت ، دولت ، مملکت او هېواد سره په ترتیب کې Airyanam(Xšaθra) د آریایي ټاټوبي او ښار په معنا ، چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې د ایریان شار ērān shar شوی دی. د آریا کلمه Dahyau(کلي)د کلمې سره یوځای لکه Aryanamdahyunam د آیایانو استونګنځای ، مېنه یا کلی .د خوارینا Xvar∂nah (پرتمین ،نومیالی ، مشهور ، د کلمې سره یوځای Aryanam xyar∂no (د آریایي پرتم درلودونکی) په معنا . په لرغونې پارسي کتیبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د آریا کلمه په شپږمه مخزیږد پیړۍ کې داریوش د نقش رستم په کتیبه کې خپل ځان داسې معرفي کوي.

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam….vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر ټولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښته (نژاده). د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریانا ، آریا او آریایي په کلمو کې د ډېرو نومیالیو نومونو سره مخامخ کېږي. چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي او ځینې بېلګې یې دادي: یوناني Airabazo ، آریانيAriabazu (څوک چې د آریاني مټ او بازو له ځواک څخه برخمن وي).

یوناني Ariasai ، آریاني Aria Aspa (د آریاني اسونولرونکی) ، د هغې قبیلې نوم دی چې دهلمند سین دواړو غاړو ته میشت وو. یوناني Arya Piasus ، آریاني Arya Paisa (د په آریاني سمبال ، آریاني پسونو لرونکی) د آریان Ĩryan نوم په آسي (آستي) ژبه کې په آلان Alan اونیستي چې د هماغه اوسني الان ټبرنوم و. او آلان په لرغوني یونان کې Aλavot دی.(۴۱-۱۹ مخ).

د پورته څرګندونو په پای کې دې پایلې ته رسیږو چې آریا یا اریا د نجیب نومیالي میلمه پال کرونکي ، بزګر ، ښاغلي ، باتور ، او آریا ورته اوسیدونکي ته ویل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲آریانا ـ اریاناĀryānā (اوسنی افغانستان):

په دې کې هېڅ شک نه شته چې له باخترڅخه اریایانو په تدریج سره دهندوکش دواړو لورو ته خواره شول او د آریا دکلمې شتون د سیندونو ، ښارونو او ځینو قبایلو په نومونو کې هغه یادګار دی ، چې په دې ځمکه کې د دوی د خوارو ورو کېدو ثبوت ښیي او ددې کلمې یا نوم په ډېره پیمانه یادونه او کارونه په تاریخي اسنادو کې ددې خبرې ثبوت او دلیل دی ، چې به خپله د تمرکز نظر له بل هر ځایه زموږ په هېواد کې ښیي.

د آریا د کلمې لرغوني رېښه چې په پورته ځینو کلمو کې وښودل شوه په خپل پخوانی څو زره کلن مفهوم او معنا سره له منځه نه ده تللې او ددې سیمې او هېواد دخلکو په دودونو او عنعناتو کې را پاتې ده. (ودا یا ویدا) د سانسکرېټ هغه ژبه چې ویدي سرودونه او سندرې په هغې ویل شوي ځینې پوهان یې آریا یا آریایي باختري) ژبه بولي چې د آریا جمع بڼه آریان کېده؛ چې آریا دنجیب او آریان نجیبان معنا درلوده. څرنګه چې آریان یعنې نجیبان د هندوکش دواړو خواوو ته ځایونه ونیول او استوګن شول. خپل هېواد یې په خپل نوم آریانا (د نجیبانو ټاټوبی) ونوماوه او داکلمه په داسې بڼه منځ ته راغله چې د اریان د کلمې وروستي (ن) ته یې نسبتي زور (فتحه) ورکړه او آریان دځای نوم (اسم مکان) په بڼه منځته راغی. چې دا زور ځینو په (هـ) او ځینو په الف بدلون ورکړ. ولې ددې له پاره چې د ګړدود (لهجې) د آسانتیا له پاره کوم توپیر چې منځ د جمع بڼې او ځای نوم کې دی، لیکنه یې دالف په بڼه ډېره ښه ده. چې دا هم هغه د آریانا کلمه ده ، چې د نجیبانو استوګنځي په معنا ده. دا نوم د آریایانو د خورو ورو کېدو وروسته زموږ هېواد ته کارولی شوی دی. او زموږد هېواد

(c) ketabton.com: The Digital Library

(افغانستان) تر ټولو لرغونی نوم دی. (۳۲:۳۶ مخ) په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریا استوګنځی معنا او مفهوم او د هندوکش دواړو لورو مستعدو خواوو ته یې نسبت د آریایي استقرار او ځای پر ځای کیدو یاد ګارونو څخه دي. مخکې له دې چې هر ځای ته دوی ولېږدېږي او عمومیت پیدا کړي یو لړ ټوټو او قطعاتو د ځمکه کې لکه د آریا ورته آریا ورشه، آریان ویجه یا ایریان ویجه په بڼو کې راڅرګنده شوه او په پای کې پراخې سیمې او قلمرونه چې د پامیر او هندوکش د سیندونو له بهیر څخه خړوبیدل او د آریانا په نوم ونومول. په بله وینا دا نوم له دوو برخو څخه جوړ دی. چې یوه یې د آریا او ځانګړي نوم (اسم خاص) دی. هماغه څو زره کلن پخوانی نوم. چې آریایایي او ویدي قبایلو ځانته په ګډه توګه اینښوولی و. او بل هم د (نا) چې په حقیقت کې هم هغه (نون) مفتوح دی. چې داوستایي په زمانه او مهال کې د (ایریا) کلمې سره پیوست شو نسبتي معنا او مفهوم لري. وروسته وروسته په دې وزن او آهنګ ډېر نومونه رامنځته شول. لکه ساکستانا (د اسکایانو یا ساکانو استوګنځي)، زرانجیانا (د زرنجیانو استوګنځي)، بکتریانا (د باختریانو استوګنځی او داسې نور. د آریانا نوم د ډېرو پخوانیو ویدي او اوستایي دودونو څخه نه دی هیره شوې او زموږ د خلکو او پرګنو پر خاطرو، سندرو او نورو تاریخي دودونو کې ساتل شوي دي. د لومړي ځل له پاره یونانې تاریخ پوه اراتوس تنس Eratosthenes د دې نوم یادونه کړې ده. (۱۷۵:۳۷ مخ)[1] چې د عیسی[ع] له زیږون څخه مخکې د دریمې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ژوند کاوه. چې د ده د لیکنې اصل په لاس کې نه شته بلکې سترابو د یونان تاریخ او جغرافیه پوه (۲۰ مخزیږد تر ۱۹ م ز) د هغه له خولې د آریانا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یاده کړې ده ؛ سربیره په استربو ، بطلیموس ، پلیني ، کورتیوس Cortius اراتستنس Eratosthenes (۲۴۷-۱۹۲ مخزیږد) اپودوروس ارتمیس Apolodorus opartemis د آریانا نوم یاد کړی دی. (۳۲: ۳۳ مخ) احمد علي کهزاد په خپل کتاب تاریخ افغانستان لومړي ټوک کې د استرابو په حواله لیکي .(باکتریانا یا باختر د آریانا مرغلرې او تر ټولو عمده ، مهم او لایتجزایي برخه ده . همدا رنګه په ۲۳ مخ کې له میلاد څخه او ۲۱ میلادي کلونوکې د یونان پوه سترابون د (اراتستنس ۲۹۲ -۲۴۷ مخزیږد) په حواله لیکي. چې د آریانا لویدیځ لورته هغه کرښه پرته ده ، چې پارتیا Parthia له میدیا Media او کرمان Carmania له فارس څخه جلا کوي. (۴۱: ۱۷ مخ) غلام محمد غبار د خپلې یوې رسالې (افغانستان به یک نظر) په ځلوم او پنځم مخ کې د آریانا څلور خواوې داسې را پیژني. «ختیځ یې اباسین ، لویدیځ ته یې هغه کرښه چې د کرمان او پارتیا ولایتونه په افغانستان کې داخلوي، او فارس او میدیا له آریانا څخه بیلوي شمال لور ته یې د جیحون (آمو) همدا راز سیحون (سیردریا) ،او سهیل لور ته یې د هند سمندر شتون لري. د آریانا څلور خواوې سترابون: هندوکش د همالیا مستقیم امتداد او هند سمندر یې ورسره د آریانا سهیل ته ښودلي دي. پردې بنسټ آریانا د سهیل او شمال له لوري په همالیا او د هند په سمندر پورې محدوده وه، چې هند یې هم په محوطه کې دی سرحد یې اندوس (اباسین) ګڼي .دآریایانو لویدیځې پولې مستقیماً د خزر له دروازو څخه دماغه جاسک سهیل ته رسیږي. د آریانا په شمال لویدیځ کې دخزر دروازې هرکاني او پارتي شامل دي. آریا ، مرګیانا ، او باکتریانا دیو بل ترڅنګ موازي پرتې دي. نوموړې، دماغه جاسک د مکران او کرمانیا په ګډون د آریانا د جنوب لویدیځه نقطه تائیدوي. سترابو په خپله جغرافیه کې ګډروزیا او اوریتونه هم یاد کړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي ، چې د آريانا په سهيل کې له سنيد څخه تر کرمانه غزيدلي دي او د آريانا د قلمرو جز شمېرل کېږي. د اراتوستين دوينا له مخې د آريانا حدود هماغه دي ، چې پارتيا له ميديا او کرمانيا له پارسيه يعنې فارس څخه بيلوي. يعنې هماغه کرښه چې د خزر له دروازې يا د فيروزکوه له تنګي څخه غزيدلې او تر دماغه جاسک پورې محدوديږي. په داسې ډول چې پارتيا او کرمانيا د آريانا په خاوره کې داخليږي ، ميديا او فارس د آريانا له حدودو څخه دباندې دي ، سترابون د آريانا سور(عرض) له شمال څخه سهيل ته د اندوس (اباسين) په اوږوالي دولس زره تر ديارلس زره (۱۲۰۰۰-۱۳۰۰۰) ستاده او اوږوالی يې څوارلس زره(۱۴۰۰۰) ستاده چې يو پخوانی مقياس دی ګڼي. (۲۱:۱ مخ) کيدای شي د آريايانو ليږديدنې او مهاجرتونه د دويمې مخزيږد پيړۍ په دويمې نيمايي کې په لاندې توګه شوي دي:

۱. دآرياي‌انو لومړنۍ ډله د آرياي‌انو نژادي ورونه يعنې دهند آرياي‌انو چې په باختر کې تر يوې مودې اوسيدو وروسته اوسني هندوستان ته ور وکوچېدل او په يوه شنه او ښېرازه سيمه کې ميشت شول. دغه سيمه يې په خپل ملي نوم آريا ورته Arya varta د نجيبو او شريفو خلکو مېنه، د آرياي‌انو ټاټوبی ونوموله. د آريا کلمه په سانسکريټ ژبه کې د آريا آورته Ārya+āvarta په ترتيب سره راغلې لومړی جز يعنې (آريا)يې د اندو اروپايي دنامتو ټبرونو د يوه ټبر نوم او دويم جز (آورته) يې په سانسکريټ کې د استوګنځي ، کور او هېواد په معنا دی. د آريايي لرغونوژبو (سانسکريټ او اوستا) د ټوليزې (کلي) قاعدې پربنسټ کله چې په مرکبو کلمو کې دوه مشابه توري يو ځای راشي يو يې حذفيږي. له همدې امله (آظيه ورته) په آريه ورته Ārya+āvarta اوښتې ، چې معنا يې (د نجيبو او شريفو خلکو يا دآرياي‌انو سپيڅلی ټاټوبی) دی. د هند شمالي او مرکزي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمو نوم آریا ورته و چې په سهیل کې د ویندهیا Vindhya د غرونو لړۍ او په شمال کې د همالیا د غرونو لړۍ ترمنځ ، او لویدیځ او ختیځ له لوري د گنگاه او اباسین راجپوتا Rajputana(کوچ) catch او پنجاب ، سند ترمنځ پرته ده. د هند آریایانو چې د آریا ورته له نوم وروسته کوم نومونه خپلې خاورې ته ورکړي هغه بهاراته ، بهومي Bharatabhuni او بهارته ورشو Bharata varsha وو. ددې کلمې لومړی جز یا برخه چې بهارته دی. دا د یو داستاني ځواکمن پادشاه نوم چې د دوشنته Dushanta او ملکې شکونتالا Shukuntala زوی و. او په ټول هند واکمن و. بهومي کلمه نن ورځ په دري ژبه کې د مرزو بوم په نوم یادیږي. چې د ځمکې او خاورې معنا لري. او په اورمړي ژبه کې بومه Buma خاورې ته ویل کیږي ورشه د ورته اوښتې بڼه ده او په پښتوژبه کې نن ورځ دا کلمه د شنې او ښیرازه سیمې ته کارونه لري. لکه ورشو چې د څړځای سره په یوه معنا کارول کیږي. بل نوم چې د هند آریایانو ته ورکړی شوی ، هغه د آریایانو له خوا و ، څرنگه چې آریایان د اباسین خاورې ته هند وایي. وروسته له دې کلمې سره د (ستان)برخه چې په اوستا او زړې فارسي کې ستان Stānدی یو ځای شوی. په سانسکریټ کې ستهانه Sthana کلمه چې آریایي د ستانه Sthana معادله ده موجوده ده. په هندي ژبو کې (بویه) چې معادله یې سندهو – ستهانه Sindhu-sthana ویل شوې وای. د آریایي لیږدیدونیا مهاجرینو بله ډله آریاني ځانگه وه. چې د دوی لومړنۍ جوپه د خپلې لومړنۍ ستې څخه لومړی (آریانا وېجه Airyana wēja ته راښکته شول. ورو ورو دآریاني سیمو په ټولو شپاړلس قطعو ځمکو کې چې د وندیداد Vīdaēva-dātā په لومړي فرگرد کې د فصل کې یې یادونه شوې ده. میشت شول. دغه ټاټوبي ته یې خپل ملي نوم ورکړ. اریانا

(c) ketabton.com: The Digital Library

Ariana یعنې د آریایانو خاوره. و نوموله د اوستا دمتونو له مخې دغه هریو هېواد په اهورامزدا ښه ښکلی او پاک پیدا کړ، خو بد ذاته شیطان دغه هریووه ته دښمنۍ او کینې له مخې زیان ورساو. د وندیداد د لومړي څپرکي د پیل په اوله اودویمې فقرو کې د آریایانو دغه پخوانی د راښکته کیدو ځای داسې یاد شوی دی. (آهورا مزدا ، سپته مان زردشت ته وویل ، که چیرې ما په هغه ځمکه باندې چې خوشحالي ښنونکې نه ده. ارامې او سوکالي نه وای پیدا کړې ، خامخا به د نړۍ خلکو آریانا ویجه ته مخه کړې وای. لومړنی ځای او کلی چې ما آهورا مزدا غوره پیدا کړ ، آریانا ویجه ده. د دایتې نیک (آموسین) پر غاړه وروسته دغلته د اهریمن یا شیطان د ضرر وزر و جنګاوه ، مار او سخت ژمی یې پیدا کړ. لس میاشتې دلته ژمی او دوه میاشتې اوړی او دا دوه میاشتې داوړي هم سړې دي د اوبو له پاره سړې دي. د خاورې له پاره سړې دي او د ګیا له پاره ، دلته د ژمي مرکز دی دغلته د ژمي زړه دی، کله چې ژمی تیر شي ډېر سیلابونه راځي. د آریانا ویجه ځمکه چې آمو سیند یې خروبوي د سیر سین یا سیحون او آمو سین جیحون ترمنځ او ښایي د آمو سین دواړو غاړو ته به هم واقع او شتون ولري؛ Harvard د پوهنتون استاد مایل ویستیل Michael witzel په خپله یوه مقاله (آریایانو هېواد) تر سرلیک لاندې اوستایي ۱۲ کورنۍ سیمې په لاندې توګه را پیژني:

۱. آریانا ویجه(Airyana wēja)
۲. سغد (Suydjaya) په سغدیانا کې(Sojdiana)
۳. مروه ، مرغاب(Nourv) او (Marrow په Margyana) کې
۴. بلخ (Bacprina–Bāxdī)
۵. مینه(Nisāya)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶. هرات (aria) Harōiva
۷. کابلستان (Vaekr∂r∂la - Kabulistan
۸. اُرګون (urva)
۹. د کندهار (Xn∂nta) (واژه نامه اوستا احسان بهرامي ۱۵۵۴ مخ)
۱۰. ارغنداب (Xaraxǎiti)
۱۱. هلمند (haētmant)
۱۲. دبدخشان راغ سمیه Raray-)(Rajay)
۱۳. چراخ ēaxra د لوګر خرخ ولسوالۍ
۱۴. وانه وزیرستان کې (Var∂na)
۱۵. پنجاب (haptahdndav)
۱۶. سیر دریا سیحون (Rarjyha)

د آریانا ویجه کلمه چې لومړنۍ برخه یې هم هغه آریانا ده د ارباب والا ، خپلواک ، آزاد ،مومن ،نجیب ، شریف،ریښتني ، زړور او د ښاغلي په معنا او دویمه برخه یې آریاني او سنیو ژبو کې ترموږ نه ده رارسیدلې. زموږ د پخونیو نژادي ورونو په سانسکریټ بیجه bija یا ویجه Vaējahد تخم په معنا ده ، بیجه پورا Bijapura چې د انار په معنا دی لفظاً له تخم څخه ډک یا د ډېرو دانو درلودونکي ته وایي. پر دې بنسټ آریانا ویجه یعنې د آریاني پښت د تخم او اصل ټاټوبي معنا لري. آریانا د لرغوني آریاني د اریا arya د اضافي حالت د جمع بڼه ده. آریانا د لرغونو آریایانو د مېنې نوم دی. د لرغونپوهانو له خوا د مرکزي آسیا په اړه دښکار پر بنسټ د ژوندانه ډول ډول نظامونه لیدل شوي دي. د سیمې خلک د ډول ډول خوځښتونو او مهاجرتونو په وړاندې واقع شوي دي. جې لومړنۍ د دریمې زیږدیزې زریزې په سرکې د اروپا په لور د همدې سیمې (مرکزي آسیا) یوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډله او سیدونکي د آمو سیند غاړو ته رابښکته ، چې آمو سیند د طبیعي ټولنیزو او پوځي ګټورتیا له مخې دغې ډلې مهاجرینو ته میتافیزیکي اړخ پیدا کړاو سپیڅلي شوي دي. د همدې سین په غاړو کرار کرار میشتید نه شوې او دوخت په تیریدو سره د آریایانو پراخه سیمه ګرځیدلې، چې آریانا نومول شوې ده. آریانا که له یوې خوا زموږ د لرغوني هېواد پخوانۍ ویاړلې کلمه ده ، له بلې خوا زموږ د هېواد د تاریخ د پیړیو په پوړیو کې اند تر دې دمه پورې دا نوم ژوندی دی. (۱:۲۰ مخ) نه یوازې دا چې دآریانا کلمه بلکې د آریانا اړوند دشپاړلسو سیمو کلمې په خپل اصلي یا ځینې په لږ بدلـه بڼه چې اصلي ریښه یې ساتل شوې ده تر اوسه پورې په کلتوري ، فرهنګي ، جغرافیایي ، سیاسي ، اقتصادي ، ټولنیزواو پوهنیزو برخو کې ژوندۍ او په ورځنیو چارو کې کارول کېږیاو وخت په وخت پر استوګنځایونو ، دولتي ودانیو ، عام او خاصو نومونو ، کارځایونو ، واټونو ، شرکتونو ، ښوونځیو ، ډلیزو رسنیو په هره برخه کې د وګړو په تخلصونو او نومونو په بڼه هم کارول شوي دي. چې ښې بیلګې یې د آریانا دایره المعارف ټولنه د آریانا افغان هوایي شرکت ، اراکوزیا راډیو ، آریانا ښارګوټی ،آریانا مېنه ، آریانا هوټل ،آریانا ترانسپورتي شرکت، آریانا مجله ، آریانا تلویزیون ، آریانا څلورلارې ، آریانا پوهنتون ، آرین ، آروین ، آریا ، آرین زی اوداسې نور نومونه چې تر اوسه زموږ په بډای کلتوراو فرهنګ کې ځای لري.

په پای کې په لنډه توګه ویلی شو چې ؛ آریانا مفهوم او معنا د لرغونو آریایانو د ټاټوبي ، استوګنځي ، مېنې ، سمیه او هېواد مفهوم لري. د آریانا د کلمې د سیمیز مفهوم د لا روښانتیا له پاره د لرغونې آریانا نقشه او دسترابون د نړۍ په نقشه کې د آریاناهېواد په لاندې توګه د کاغذ پرمخ راوړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني آريانا نقشه

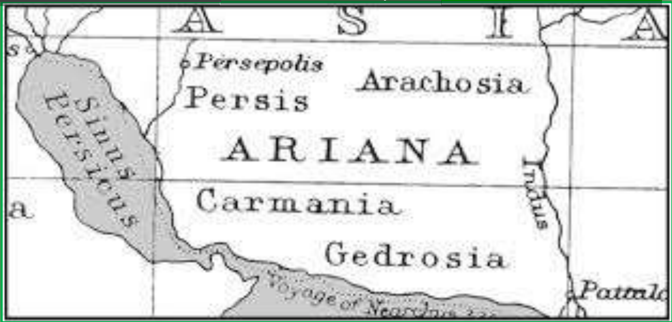

(د اريانا موقعيت د سترابون په نقشه کې)

(H.L.F : ٤٧)

١- شکل

٤٧

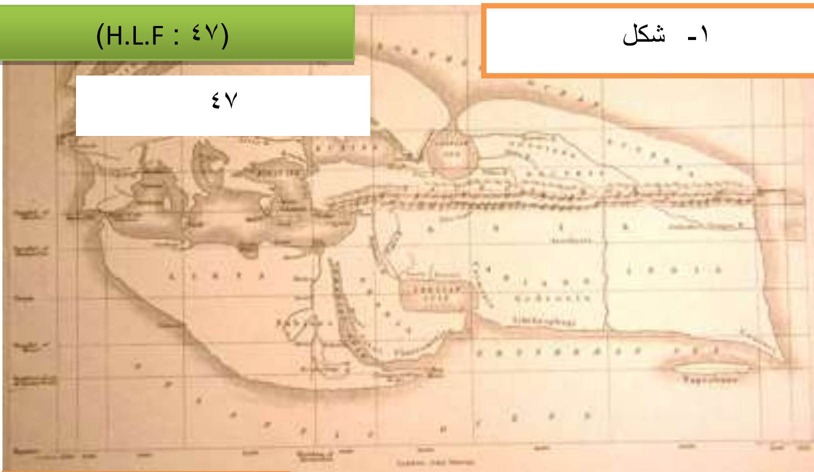

(H.L.F : ٤٧)

٢- شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۳آریایي(Aryaei):

آریایي هغه اصطلاح ده چې په بیلا بیلو معناوو کارول شوې ده ؛
« آریایان هغه څوک دي چې په آریایي ژبه خبرې کوي پر دې اساس نو د دوی حال، رنګ ، پوست، وینه او له هر پښته چې وي توپیر نه لري. یو ازې او یو ازې په دې تعریف کې مقصد او منظور ژبه او پرته دژبې له مخې بل څه په پام کې نه دي نیول شوي.» (۳:۱۳ مخ) آریایي ، آرین یا اریک ژبه د ژبپوهنې له نظره هغه ژبه ده چې اندواروپایي کورنۍ د اندواریاني له څانګې څخه شمېرل کېږي. آریا Āryā په اوستا airya لرغونې فارسي کې ariya ، سانسکرېټ arya هغه نوم دی چې د آریاني او هندي شمالي هند خلکو (هغه کسان چې په اندوآریاني ژبه خبرې کولې). تېرونو یا قومونو ګڼو نیکونو ځانونه پرې معرفي کول او هغه یې د اصیلو ، شریفو ، خپلواکو او ډېر نجیب په معنا بلل دي.هر څوک چې د آریا په اصل و قوم و نژاد وي. یا ورسره تړلی وي. آریایي ، آرین یا آریان نوموي. هغه اندو اروپایي قوم چې په ډېر لرغوني پیر کې یو ځای ژوند سره کاوه ، چې وروسته په دوه څانګو وویشل شول. یوه څانګه هند او بله یې آریانا ته راغله. پوهانو آریایي کلمه په ځانګړې توګه تېرلو اندو اروپایي یا اندو ګرمانیک ژبو په توګه چې پیژندل شوې کارولې ده. همدارنګه یې د تېرلو هغو خلکو له پاره چې په پورته یادو ژبو یې خبرې کولې. د آریایانو اصطلاح کارولې ده. مګر په دې وروستیو کې د هر اړخیزو پوهنیزو څېړنو وروسته دې پایلې ته ورسیدل چې ؛ آریایان Āryans د اندو اروپایي ختیځه څانګه ده ؛ چې په اریک (آریایي) ژبه خبرې کوي. یعنې نن ورځ غالباً د آریا کلمه د اندو آریایي ، آریاني ، نورستاني او داردي پښت ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي او د دې تېرونو د ژبو ځانگې ته آریايي وايي. د آریا کلمه په ویدا سانسکرېټ کې د ښاغلي ، محترم مکرم ، مومن ، وفادار او د آریا ورته اوسیدونکو په مفهوم راغلې دی. د آریا کلمه د لرغونو آریاني ژبو د هغو له ډلې څخه په اوستا کې په لاندې ترتیب سره یاده شوې ده: په لومړي وندیداد فرگرد کې آریانا ویج Airyana vaējah (د آریاني پښت ټاټوبی) د مهریشت په ۱۳ او ۱۴ برخه کې مروه ، هرات ، سغد او خوارزم ، آریوشیانه Airyoshayana (د آریایانو ځاله یا کور) یاد شوي، د فروردین یشت په ۳۱ برخه کې ایریاوه airyava چې لفظاً د آریایانو د مرسته کوونکي په معنا دی، چې د منوش چهره Manush chitra د کورنۍ نوم دی یاد شوی دی.آریا کلمه خشاثره Xšatϴra په ترتیب دحکومت ، دولت او هېواد معنا لري. airyanamxšaϴra د آریایي استوګنځي او ښار چې وروسته بیا په پهلوي ژبه کې ایران شار eranshar شوی دی. د آریا کلمه dahya یعنې لس سیمې کلمې په ترتیب سره aryanamdahyunam د آریایانو کلي او بانډې او ټاټوبي ، دخوارینا ẋarƋanah د کلمې په ترکیب سره aryanam ẋarƋanah نومیالي مخکښ په معنا .

د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریا او آریایي خبرو سره له آریانا څخه د ډېرو نامیالیو له نومونو سره مخ کیږو . چې د آریا له کلمې سره ترکیب شوي دي. یوناني: airabazos، آریاني : ariabazu هغه څوک چې د آریاني مېټ او ځواک څخه برخمن وي. یوناني : ariazatos ، آریاني : ariazantu د مادانو یا میدیانو د یوې قبیلې نوم.یوناني: ariasai, آریاني ariaspa: (د آریایي اسونو لرونکی) د هغې قبیلې نوم دی چې ؛ د هلمند د سیند دواړو غاړو ته استوګن وو.یوناني : arikai ،آریاني : aryaka

(c) ketabton.com: The Digital Library

(آریایان) ، د سیردریا د غاړو ښاري قومونه ، یوناني: arya piasus ، آریاني: arya-paisa د آریایي جامو او ګاڼو لرونکي. د آریان Aryan نوم په آسي (آستي) په آلان Ālān بدل شو. چې د هم هغه آستي ټبر نوم آلان و. او آلان په لرغوني یونان کې aλavoī دی.د آریا اصطلاح اندو اروپایي ، اندو آریایي د (ار) د فعلي ریښې څخه ترکیب شوې چې د اندو آریایي ار ننښې او روستاړی دی. په ټولیزه توګه دا روستاړی چې فعلي ریښې ته متصل شي له هغه څخه نوم یا ستاینوم جوړوي. دا سې شواهد شته چې د ya روستاړی د آریا په کلمه کې د صفت جوړوني کارونه لري. یعنې ستاینوم چې د نوم ځای یې نیولی دی. دآریا ، آرین ، آریانا ، آریاني Āryāni ، آریو Ārio آري Ārii او آلان غوندې اصطلاوې له یوې ستې څخه دي. چې د آریک څخه اشتقاق او رامنځته شوي دي. آریک یا آري په خپل وار سره له var فعلي ریښې (نجیب) او د ya روستاړی جوړ شوی دی. د آریا کلمه د اوستا په متونو کې Āirya په سانسکریټ Ārya همدا راز په لرغوني فرس په لرغوني یوناني arioi د باختري ژبې د رباطک په کتیبه ، منځنۍ فارسي ، تاجیکي ، دري او پارسي ژبو کې یاده شوې ده. (۴۱۳:۵ مخونه)

په پایله کې ویلی شو چې آریایي هغو خلکو ته هغه شخص یا خلکو ته ویل کیږي چې د آریا له پښته او آریایي اړوندو ژبو خبرې کوي آریایي ګڼل کیږي او دغه کلمه د آریا ، او آریانا د کلمو نسبتي ستاینوم دی.

۱-۴آریاني (Ariani):

د تاریخ په اوږدو کې په علمي او څیړنیزو غونډو کې په وار وار دا پوښتنه راپورته شوې ده ، چې آیا د آریانا کلمې له پاره په نیو ګړدودونو(لهجو) او تعبیرونو کوم ستاینوم کولای شو ؛ جوړ کړو چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریانا د ټولو اوسیدونکو او دهغوی د مدنیت او نورو بیلابیلو مادي او معنوي امتیازاتو له پاره پرته له کومې استثنا وکارول شي. زما په اند د کوم صفت او بل شیز جوړوني ته به اړتیا نه وي. څرنګه چې مخکې مو د دې لیکنې په بیلابیلو سرلیکونو کې تشریح او سپړنه وکړه. په دې کې هېڅ شک نه شته چې د آریانا نوم د آریا څخه جوړ او منځ ته راغلی دی؛ یعنې لومړی د ټبر نوم او بیا دهغوی د استوګنځي نوم منځ ته راغلی دی. (آریا + نا = آریانا) مګر څرنګه چې آریا لرغوني مفهوم لري او هغه پخواني مهال او زمان را نغاړي چې ټولو آریایان ، هندیان او پارسیان هلته یوځای وو. پردې بنسټ دا کلمه باید په خپل ځای د هم هغه وخت اړوندو شیزونو او ارزښتونو له پاره په خپل ځای پاتې شي او پاتې ده. د آریانا له کلمې څخه داسې یو صفت را مځته کړو چې اوسنۍ آریانا د ټولو سیمو له پاره متوازن صفت او نومونه وي. هغه صفت چې د آریانا له نوم څخه جوړ شوی وي. هغه په طبیعي توګه آریاني Ariani دی. ولې ژر باید دا یادونه وکړو چې دا صفت موږ اوس نه جوړ وو بلکې د وخت په تیریدو سره جوړ او کاریدلی دی. چې دلته یې د بیلګې په توګه د (بیلیو) یادونه کوو: چې د خپل اثر په لومړۍ پاڼه (تجسسات نژادي در افغانستان) کې دا صفت په طبیعي او مطلوبه بڼه یعنې (Ariani) کارولی دی. (۱۱۷:۳۸ مخ) همدا رنګه اکادمیسین داکتر عبدالاحد جاوید (د اوستا نومي اثر ۱۹۹۹ م)کې د اراتوستین او سترابون په حواله لیکي: «آریانا اوسیدونکوته د اریاني ها نوم Arianiens ویل شوي دي. (۱۹:۲۴ مخ) همدارنګه سر څیړونکي داکتر خلیل الله اومړ په خپله یوه مقاله او لیکنه کې چې د (آریاني Āryani ژبې) تر سرلیک لاندې لیکلي: آریاني ژبې په پراخه سیمه کې چې د سهیل له خوا د فارس خلیج او عمان سین د لویدځ له لوري بین النهرین ، شمال له خوا د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قفقاز غرونو او د مرکزي آسیا دښتې محدودوي او په ختیځ کې د ژبو ټول افغانستان او د پامیر ځیني لوړې برخې د اباسین تر خولې پورې نیولي دي. (۹:-۱۳۳مخ) په پای کې یوې بلې د پام وړ مسئلې ته غوا ړم اشاره وکړم چې ؛ د فارس یا اوسني ایران هېواد د نومولو په اړه د لویې یا سترې آریانا د پراخې سیمې او ساحې اړوند تاریخ او ژبو ته نغوته کوم. د اوسني ایران نوم د شپږمې مخزېږد پیړۍ په نیمایي کې پارس Persian و او په ۱۹۳۵ م کال یې د ایران په نامه ونوماوه. د پارس ځینې وګړي آریایي نژاده دي. د پارس نومونه په ایران یا د ایران په نوم د آریانا اړوند ټولې قضایاوې د بیلګې په توګه فرهنګي ، تاریخي ، کلتوري مسایل او د ژبې مسئلې له ستونزو سره مخ کړي دي، د آریایانو قلمرو او پولې او آریاني ژبې د اوسني ایران او پروني پارس د آریانا په مقابل کې له محدودو او وړو سیاسي پولو ، سرحدونو او محدودو څخه خورا ډېرې پراخې او لرې ځي. د ایران صفت یا ستاینوم فني او ژبپوهنیزه معنا ایراني له دې متداولې یا دودیزې معنا سره چندان سمون او مطابقت نه لري ؛چې دا ابهام او سوتفاهم چې د آریانا یا د تاریخ ارزښتونو ، ویاړونو ، ژبو ، ژبپوهنو او فلالوژیکي نومونو د (ایراني) په نوم کارونه په قطعي توګه د ستونزو سبب ګرځي. چې د دې ستونزو د لرې کولو له پاره د لویدیځې نړۍ پوهانو هم خپله پاملرنه را اړولې ده او یو شمېر بیلابیلې نومونې یې وړاندې کړي دي. چې تر اوسه منل شوي نه دي. په دې وروستیو کې افغان پوهانو لکه پوهاند عبدالحی حبیبي ، داکتر غلام جیلاني داوري ، پوهاند محمد رحیم الهام او نورو چې د دغو پوهانو یادونه به د بیلګې په توګه زموږ د ادعا په ثبوت کې کافي وي.دوی په دې برخه کې پر ځای او له هوښیارۍ څخه ډک ګامونه پورته کړل چې د فرهنګي ، کلتوري ، تاریخي او ژبنیو مسایلو کې د ایراني

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم پر ځای د پخوانۍ ریښې پر بنسټ د آریاني نوم وکاراوه. د آریانا ، آرین او آریا نوم دا امتیاز او ارزښت لري چې هم د آریانا او آریا نوم وساتي او هم په عین وخت کې د اوسني ایران څخه خورا ستر ، پراخ قلمرو او د پخوانۍ آریانا سیمې په برکې نیسي. (۵-۱:۱۳ مخونه) لنډه دا چې آریاني اصطلا د زړې ریښې پر بنسټ د پخوانۍ آریانا دنوم دژوندي ساتلو او دپروني پارس او اوسني ایران له وړوکې سیاسیجغرافیایې د انحصار (د آریانا د ټولو امتیازاتو او ارزښونو)څخه د ژغورلو او د (باختري، پرسیک) ژبو دډلوله پاره دمناسب نوم او پرځای اصطلاح کارونه ده.

۱-۵ژبه:

په خوله کې دژبې دوضعي او بڼې پراخه اغېزه په وینا کې دډول ډول غږونو په رامنځته کولو کې دخالت او دخبرو په جوړولو کې ددې غړي عمده برخه اخستنه ددې لامل شوی دی، چې دبشري اړیکو دامهمه وسیله دژبې په نوم یاده شي.

ژبه هغه انساني ځانګړنه ده، چې دانسان له پیدا ایښت سره سم منځته راغلې، اوداساني کلتور ترټولو لوی اوخورا ستر ارزښت ګڼل کېږي.(۹:۴۲مخ)

دژبې پوهانو اوخېړونکو دتاریخ په اوږدو کې ستري څېړنې او ګړوېړنې کړې دي بېلابېل اندونه او نظریات یې ورکړي چې دهمدې نظریاتو په رڼا کې دژبې دپېژندلو موضوع ښه څرګنده او ښکاره ده په ټولیزه توګه ژبه دنړۍ ژبپوهانو په دوه اصطلاوو کارولې ده.

۱- Tongue چې په ډېرې ټولنو او هېوادونو کې هغې یوې ټوټې غوښې ته چې په خوله کې شتون لري اودخوند ،مزې، ډوډۍ خوړلو او دژولو خبرې کولو لپاره ترې کار اخستل کېږي.ولې په ځینو ټولنو او هېوادونو کې همدا اصطلاح دپوهولو اورا پوهولوژبې ته هم کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-اصطلاح ژبه Language: دلومړني انسان یعنې آدم (ع) څخه را وروسته دتاریخي شواهدو پربنسټ له ډېرو پخوا وختونو څخه راپدېخوا انسان په ټولنیزه توګه ژوند کړی او دژوندانه داړتیاوو او خپلو غوښتنو دپوره کولو له پاره یې به بېلابېلو وسیلو څخه کار اخیستی چې ترټولو مهمه وسیله ژبه ګڼل کېږي.ژبه یا Language کاندید اکاډمیسن پوهاند محمد رحیم الهام داسې تعریف کړې ده: ژبه دغږیزو سمبولونو داسې یو اکتسابي او میثاقي سیستم دی چې دټولنې وګړي یې له یوبل سره دمفاهمې له پاره کاروي.(۱۲:۷مخ)

دالهام په اند دسیستم اصطلاح ددې له پاره کاربدلې چې ژبه ځانګړی جوړښتي نظام لري او دانظام دژبې دجوړښت په هر پړاوکې شتون لري.دڅېړنې داسانتیا په موخه دژبې دجوړښت پړاوونه،دغږیزجوړښت په نظام کې دګړیز(صرفي)جوړښت په نظام کې اوغونډلیز(نحوي) جوړښت په نظام کې باید ووېل شي همدارنګه دسمبول ،نښنویادونه په هغونښوباندې اطلاق کېږي چې پرڅه شي دلالت وکړي.خو (دال) او(مدلول) ترمنځ اړیکه وضعي اومیثاقي وي.دژبې رمزي نښې اوعلامې یعنې کلمې اونور معنالرونکي توکي له دې امله سمبولونه کارول کېږي چې هریوېې دداسې (دال) حیثیت لري چې په خپل (مدلول) باندې وضعي اومیثاقي توګه دلالت کوي.په عین حال کې دژبې دا نښانې ټولې غږیزې دي اوپه پورتني تعریف کې دا قید راپه ګوته چې دپوهولو اورا پوهولو(مفاهمې) دوسایلوډولونه لکه(ایمایي ژبه) gesture Language،(علامه یي ژبه) Sign Language او د (لیک ژبه)written Language دپورته تعریف دمعرفی له ساحې څخه دباندې دي.(۲۲۸:۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې توګه ژبه په ټولنيز چاپېريال کې ټولنيز اصل دی. په دې معنا چې دېوې ټولنې وګړويو له بل سره د خپلو موخو، خيالاتو، غوښتنو او اړتياوو د پوره کولو، شريکولو او نورو اړيکو د ټينګولو له پاره د ژبې څخه کار اخستل کېږي او ټولنيزو شرايطو پر بنسټ د هغې توکي په خپل منځ کې د غږيزو سمبولونو او ميثاقي بڼو په ډولو سره برابر کړي او کاروي يې.ژبه نه يوازې دا چې د انسانانو ترمنځ د اړيکو وسيله ده ؛بلکې د نورو ټولنيزو بنسټونو (کلتوري، پوهنيزو، اقتصادي، سياسي...) پايه هم ده او د خپلو ټولنيزو ځانګړتياوو په دليل د ټولنو له اختلاف سره سمه مختلفه ده.يا په بله وينا سره له دې چې دا اصل په ټولو بشري ټولنو کې شتون لري دنده او ونډه يې په ټولو ځايونو کې يوشان ده خو بڼه يې په ټولو ټولنو کې په يوه څېرنه ده او د عمل او کاروني لارې چارې يې دېوې ټولنې له بلې هغې سره توپير لري.په داسې حال کې چې د ژبې هره بڼه د يوې ټاکلې ټولنې د وګړو ترمنځ د اړيکو او پوهاوي دنده ترسره کوي.دا خبره ټولو ته څرګنده ده چې ژبې د بشري اړيکو تر ټولو مهمې وسيلې دي او ترڅو پورې چې د وګړو، ټولنو، ټبرونو، قبيلو، ولسونو او ملتونو ترمنځ د اړيکو وسيله وي ژوندۍ ژبه ګڼل کېږي.کومو ژبو چې په هر دليل په يوه تاريخي دوره کې پورته يا د نقش له لاسه ورکړی هغو ژبو ته مړې او لرغوني ژبې ويل کېږي.(ژبه د صوتي علايمو او سمبولو داسې يو اختياري ،شفاهي سيستم دی ،چې د هغه په واسطه د يوې ټولنې غړي په خپل ثقافت کې د ننه يو بل سره مفاهمه کوي) (ډاکټر هربرت د پنزل ګرامر)

بلاک او ټراګر ژبه داسې تعريفوي:ژبه له غږيزو سمبولونو څخه يو داسې جوړشوی سيستم دی چې يو ټولنيز ګروپ د هغې په واسطه له يو بل سه مرسته او همکاري کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبه فقط دبنیادم دخولې وتې هغه صوتي اشکالوته وایي چې دی پرې دخپلو خیالاتو اظهاربل بنیادم ته کوي.

ژبه چې په عربي یې لسان یا لغت بولي اوله یوناني (لوغوس) څخه به جوړه شوې وي چې معنایې کلمه ده او په اروپایي اصطلاح یې Languageبولي هغه ږغونه دي ،چې ددغو په وسیله هر اولس دخپلو مقاصدو تعبیرکوي یا هغه اصطلاحي ویناوې دي، چې دیوه قوم پرژبه جاري وي.(۲۲:۲۲مخ)

ژبه په ټولنیز چاپېریال کې دپوهولواوراپوهولو وسیله ده او ترټولو مهمه دنده یې پوهاوی دی. دپورته یادونوڅخه داسې تحلیل کېدلای شي، چې ژبه په ټولوټولنیزوبهیرونواوپه هغوپورې اړونده برخوکې مخامخ اوغیر مستقیمه توګه ورګډه ده، هېڅ یوه داسې پروسه نشته چې پرته له ژبې او یوازې پرمخ ولاړه شي.دژبپوهنې یوه پوه اوڅېړونکي (ېبنګ هاوز Ebbomghaus) دژبې په اړه داسې ویلي:ژبه په یوه رسم او رواج کې دنښونښانو یوه سیستم ټولګه ده او دغه نښې نښانې په هروخت کې تولیدېدای او منځته راتلای شي.(۲۳:۳۲مخ)

دژبې دپیدایښت په اړه بېلابېل نظرات شتون لري ،چې دټولو راوړل ناشوني دي ،یوازې دوه نظرونه را اخلم:ځینې په دې اند دي چې انسان پنځلس سوه زره کاله دځمکې پرمخ پرته له ژبې اوکلتورڅخه ژوند کړی اولس لکه کاله مخکې له نن څخه دژبې کارونه یې پیل کړې ده .

ولې مقابل نظریات یې چې زما په اند ځواکمن اوپرمعتبرودلایلو او اسنادوولاړدي هغه دادي:چې ژبه دانسان دپیدایښت سره سم منځ ته راغلې ځکه چې دانسان بوه نه شلېدونکې اومهمه ځانګړتیا ده .(۵:۱۸۲مخ)

همداراز په دې اړه قرآن عظیم الشان صریح او ښکاره معلومات وړاندې کوي:(وعلم آدم الاسماء کلها)(سوره بقره لومړی سپاره ۳۱ آیات) ژباړه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

او الله (ج) ور وښوول آدم (ع) ټول نومونه.(۳۰:۹۲مخ) چې دنومونو ټولګې څخه ژبه رامنځته کېږي. همدارنګه بل ځای فرمايي:(خلق الانسان علمه البيان) (۲۷سپاره ،الرحمن سوره ،۲آيت)ژباړه – پيدامې که انسان اودبيان اووينا پوهه مې ورکړه.چې ددې آيات له مخې ثابتېږي چې دانسان له پيدا ايښت سره سم ژبه هم منځته راغلې ده .دژبې په اړه دپورته ټولو تعريفونو او اندونو په پای کې بايد ووايم چې که څه هم ژبې دلومړني انسان يعنې آدم(ع) څخه را وروسته دتاريخ په بهير کې بېلابېل پړاوونه او ډولونه تېر کړي دي؛ترڅو دې حد اوموقف ته را رسېدلې ده ، نو زه به هڅه وکړم داوسنيو حالاتو اونظرياتو سره سم يوڅه ناڅه وروستی تعريف ورته ورکړم. ژبه ديولړمعنا لرونکو وييزو او اوريېزو غږونو يوداسې سيستماتيکه ټولګه ده ،چې انسانان خپل اندونه ، خيالات، افکار، عاطفې، احساسات، پوهې، تجربې، غوښتنې او هراړخيزې اړيکې دهغې په وسيله يو تربله لېږدوي.دژبې وړتيا او استعداد دانسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده اوپه ټولنيز چاپېريال کې ژبه يوه ټولنيزه ، اکتسابي،ميثاقي او قراردادي پديده ګڼل کېږي.دژبې دجوړښت په اړه پوهانو بېلابېل نظريات وړاندې کړي دي چې دهغو له ډلې څخه يوڅو نظريات راوړو.ژبپوهان په لومړي سرکې ژبې په دوه کټګوريو وېشي.

۱ مصنوعي ژبېLanguage Arficial : هغه ژبې چې ديوه ځانګړي ميلي اونړيوالو موخوته درسېدو له پاره دطبعي ژبې په مرسته رامنځته شوي دي لکه:رياضيکي، کيمياوي، کمپيوټري...ګډ سبمولونهتاکلي دي.

- طبعي ژبه Natur Liche spreche:طبعي ژبې څخه موخه انساني ژبه ده چې انسانان يې دپوهولو او را پوهولو له پاره په ليکلي اوناليکلې بڼه په خپلو منځوکې کاروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱-۲فلالوژي (Philology):

مخکې له دې چې د فلالوژۍ یا فقه اللغې په اړه هر اړخیز بحث وکړو ؛ دا باید ووایم چې فلالوژي د ټولو هغو پوهو او علومو څرګندونکې ده ؛ کوم چې د یوه ټبر یا قومونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه ټولیز کلتور او ادبي آثار چې د هغې ژبې یا ژبو د وکړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي. سره له دې چې اوس ژبنیو پوهنو او څېړنو ډګر دومره پراخ شوی چې د پوهنو بیلابیلې برخې د یو بل په مرسته د بشپړې څېړنې او سپړنې لاره هواره کړې . بیا هم د علام رشاد اکادمۍ د څېړونکي شیرشاه رشاد په اند ، لغت پوهنه (فقه اللغه) د ژبنیو څېړنو هغه بشړونکې څانګه ده ، که لغوي څېړنې په ډېره دقیقه او ژوره توګه تر سره شي د ژبو ویش او د هغو ترمنځ د اړیکو په پلټنه کې ښه پوره مرسته کولای شي.

همدارنګه استاد پوهاند عبدالحی حبیبي وایي: « په ژبنیو څېړنو کې د ژبو د پرتلیزې پلټنې بحثونه خوارا مهم دي او د دغو پلټنو په مرسته موږ کولای سو؛ ډېر ادبي او تاریخي حقایق څرګند کړو او د یوه محیط د ژبو او لهجو تاریخي اړیکې او خپلوۍ ځانته معلومې کاندو.» (۳۲، ۱مخ) فلالوژي یوناني کلمه ده چې ژباړه یې عربي ته فقه اللغه کېږي.چې د فکر کولو بحث او وینا سره د دوستۍ په معنا راغلې ده. خپله (فیلوس) یوناني کلمه ده ، (دوست) او لوګوس (فکرکولو ،بحث او کلمه) معنا لري. تر هغه مهاله چې په لرغوني یونان کې پخواني علوم سره بیل شوي نه وو. دا کلمه رامنځته شوې ، پرته له دې چې د علمي فعالیتونو څانګه یې په پام کې ونیول شي ،ټولو علمي شخصیتونو ته فیلولوګ (د پوهې او وینا خاوند) ویل کیده. (۱۴، ۹مخ) روسته روسته بیا د علومو د تراکم او ډېروالي پرمختګ او اړتیا له مخې د بیلوالي او ځانګړیتوب په پایله کې د فلالوژي مفهوم او مضمون

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم بدلون و موند. دا چې په منځنيو پيړيو او د رنسانس دوره کې د لرغونې دورې د ليکوالو ليکنې د فلالوژي د پوهانو اصلي ماخذونه وو ، نو له دې کلمې نه هم د هغې پوهې استنباط وشو ، چې د لرغونو ادبي آثارو په تفسير څېړنه او مطالعه بسنه کوي.

د يادو شوو مستلزمو او اړينو آثارو څېړنه د هغو ژبو چې دا آثار پرې ليکل شوي او د هغوی د پيدا ينبت د مهال د فرهنګي او تاريخي وضعې څېړنه و. په دې ټولو سربيره د وخت په تيريدو د فلالوژي يا فقه اللغې اصطلاح د هغې پوهې له پاره وکارول شوه چې په راپاتې ليکنو او آثارو کې يې د هغې يا د غې قبيلې او ټبر کلتور او فرهنګ څېړي. ورو ورو چې د خلکو ترمنځ د او سني صنعتي پير او پړاوو اړيکې پراخې شوې په اروپا کې څو ملي دولتونه رامنځ ته شول ، نو د ژوند يو ملي ژبو د راسپړنې او څيړنې اړتيا پيدا شوه.همدا مهال د ختيځو ژبو (ترکي ژبې – له ۱۵ زيږديزې پيړۍ راهيسې ، آريايي ژبې – له ۱۲ سپاړلسمې زيږديزې پيړۍ راهيسې همدا راز فنلاندي ، قفقازي ، يغنوري د لرې ختيځ او نورې ژبې ....) اړونده لومړنۍ شرحه تاليف شوه.همدا رنګه د (تطبيقي ګړدودونو او ژبو ويي پانګه)په نامه د روسيې پوه :س.پلاس تاليف چې د ۱۸ پيړۍ په پای کې په پترزبورک کې خپور شو ،د نړۍ د ۲۷۲ ژبو وييونه او لغات لري. همدا راز د نولسمې پيړۍ متنونو د لرغونو او ژوند يو ژبو ډېر هغه آثار د پوهانو په واک کې ورکړل چې پخوا تر دې ترينه نا خبره وو او د اړتيا له مخې د مطالبو د تراکم او پاړسوب له امله د فلالوژۍ پوهه يې هم په څو څانګو وو بشله. د بيلګې په توګه: سلاوي ، آريايي او روماني فلالوژي چې د نولسمې پيړۍ په پيل کې بيلې شوې او د لرغوني پېر د ليکنو او ليکوالو د متونو او ليکنو د تفسير ، تعبير او لوستنې حواله يې په پخوانۍ يا په اصطلاح

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیکي فلالوژۍ ورکړه.په دې توګه اوس په دوه ډوله سره فلالوژي کلمه د ټولو هغو علومو ، پوهنو ، بیانونکې ده ؛ چې د یوه قوم او یا قومونو د یوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (عام کلتور او ادبي آثار) چې د هغې ژبې یا ژبو د ویونکو وګړو په وسیله رامنځته شوي ارزوي.

۱-۷د فلالوژي څېړنو موخې او دندې:

د ټولنيزې او پيښليکي (تاريخي)ودې په بيلابيلو پړاوونو کې د يوه ټبر يا قومونو ليکلي آثار دي. له دې امله فلالوژي د کلتوري تاريخ او تاريخي پوهنو له ټول څانګو سره چې غالباً د تاريخ او فلالوژۍ څانګه ترسرليک لاندې سره يوځای کېږي نيږدې اړيکې لري. د فلالوژۍ او تاريخ ترمنځ دنږدې اړيکو لامل دادی چې فرهنګي او تاريخي څېړنې تر ډېره بريده د ليکلو آثارو ، متنونو او سرچينو په څېړنې پورې اړه لري. هر څومره چې دا څېړنې د ليکنو آثارو تجزيه ، شننه او په تحليل ولاړې وي. هغومره يې فلالوژيکي اړخ ځواکمن وي. له بله پلوه فلالوژيکي څېړنې په ځانګړې معنا يعنې ددغه يا هغه قوم د ژبې او ادبي آثارو ارزونه د ټولنې د ژوند د تاريخي شرايطو د څېړنې وړ ژبې او ادبياتو په نظر کې نيولو سره ناشونې ده. ادبپوهنيز او ژبپوهنيز مصالح يو ډول دي يعنې کلمه ، هغه کلمه چې په غږ اداء شي يا ثبت شي يا متن خو د ژبپوهنې موضوع ژبه او د ادبپوهنې سکالو ادبي آثار ،دوه بيلابيل څيزونه دي. ادبي آثار چې د کلتوري تاريخ يو اړين توکی دی. په عقيدوي او فکري ښکاره جوړښت ، روبينا پورې اړه لري. خو کلتوري بهير بيا په هغه ټولنې کې د تکامل سير د تولنيزو قوانينو تابع دی. ژبه يوه ځانګړې ټولنيزه پديده ده ، چې په فکر او ظاهري عقيدوي جوړښت پورې اړه نه لري. د تکامل بهير يې د نورو قوانينو تابع دی. له دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

املـه کـه هغـه ځـانګې چـې ژبـه يـې موضـوع ده لـه هغـو ځانګوسره چـې ادبـي پنځونه يې موضوع ده يوځای کړو له خورا ستونزو سره به مخامخ شو.(۱۰:۱۴ مخ) د ادبپـوهنې موضـوع ادب او ادبـي فکـري آثـار دي او ژبپـوهنې موضـوع يعنې ژبه ،چې دوه سره بيل ځيزونـه دي. ادبي اثـار چـې دکلتـوري تـاريخ يـو مهم توک دی ، ديوه ملت فکري او عقيدتي روبنا پورې تړاو لري ، تـاريخي او ادبي بهير يې د يـوې ټـولنې عقيـدوي او فکـري دټـولنيز تکـاملي سير د قوانينو تـابع ده. خو ژبپوهنـه يـا ژبـه پـه ټـولنيز چاپېريـال کـې يـوه ځـانګړې ټـولنيزه ښـکارنده ده ؛ چـې فکـري او عقيـدتي روبنـا پـورې اړه نـه لـري او پرمختيايي بهير يې د نورو قوانينو(ژبپوهنيزو) تابع ده. (۱۳: ۴۳ مخ) له دې سره سـره فلالـوژي چـې ځـو اړخيـزه ، پيچلـې او واحـده راڅرګنـده ده ،ځکـه لـه پخوانيـو وختونـو څخـه علمـي دود او دسـتور پـه دې بنسـټ ولاړه وه. هغـه ډېرې تجزيـې او ويشـنې چـې ددې پـوهې پـه زده کـړه کـې ترسـره شـوې ددې پوهې شتون د پام وړ ګرځوي. او دا چـې د ژبپـوه او ادبپـوه د ځيړنـې مطالـب يـو دي. هم د فلالـوژي زده کـړه د يـوې ځـانګړې پـوهې پـه ډول غـوره کـوي ، دبيلګـې پـه تـوګـه سـره لـه دې چـې ادبپـوه اوژبپـوه د ځيړنـې پـه کـړنلاره (طرزالعمل) کې ډېر توپير شتون لري او هغـه ژور تـوپير دی چـې ادبپـوهنې پـه کاري اسلوب کې له يوه او دژبپوهنې پـه هغـې کـې لـه بلـه پلـوه تـر سـترګو کېږي بيا هم دا دواړه پوهې له يو بل سره نـه شليدونکی تړاو لري. ځکه چې د دواړو د ځيړنې مواد هـم يـو ډول دي او دواړه د ليکنـو آثـارو او متنونـو سـره سروکار لري.

هغـه لرغوني لوحې چې په ډېرو کنبل شوي ، د منځنيو پيړيو خطي نسـخې ، د پهلوانی حماسې ،عاميانه افساني او معاصر هنري آثـار ټـول د کـلام پـه مرسته بيان شوي دي.او نه يوازې د ليکنو ادبي آثاروبرخـه ده؛ بلکـې ژبنـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

آثار هم دي او د ژبپوهانو څېړونکو پام هم ځانته اړوي. او د ادبپوهانو هم سره له دې چې دا پام اړونه سره توپیر لري ، مثلاً مهم لرغوني آثار لکه: اوستا او یا د شهنامې په ډول د پهلوانۍ حماسې او په همدې مهال کې د آریایي ژبو د پام وړ مهم آثار دي. (تر دې چې اوستا د خپل پېر یوازینی تر اوسه را پاتې اثر دی. ژبه د ژبپوه د مطالعې موضوع ده ؛ ولې دادبپوه لپاره هم فوق العاده ارزښت لري د یوه قوم ادبي ، فرهنګي ، ملي نا لیکلي آثار او لیکني ادبیات د کلمې او غږونو نطق او یا لیکني بڼې په وسیله بیان شوي او بیانیږي. د ماکسیم ګورکي د تعریف له مخې ژبه هم د ادبیاتو اصلي او بنسټیز توکی دی او هم یې مصالح (ژبه د ادبیاتو لومړنی توکی دی) او اصلي توکی دی. که عین وخت کې د ژوند له پېښو او پدیدو سره یوځای شي – مصالح یې ادبیات جوړوي. څنګه چې مخکې مو یادونه وکړه ؛ فقه اللغه له تاریخ او کلتوري تاریخ سره نږدې اړیکې لري په ځانګړې توګه د ختیځو سیمو فلالوژۍ چې د تاریخي علومو په ډول ډول څانګو پورې اړه لري د ځینو اسبابو او لاملونو له مخې د ختیځو سیمو د تاریخ ، فرهنګ ، او ژبني تاریخ ادبیاتو او لیکنو آثارو مطالعه چې پخوا هم د لویدیځ د نظر ملاتړ او پوهې د سیوري لاندې ترسره کېده په تېته کچه کې ځای لري. د څېړنې او پلټنې په برخه کې د هغو سترو بریاوو سره سره چې د وخت د شوروي او نورو هېوادونو د ختیځ پوهانو په برخه شوي هم دي. ختیځ پېژندنې زوړ وروسته پاتې والی د لویدیځ پېژندنې سره په پرتله له منځه تللی نشو شمېرلی. دا چې ډېر تاریخي آثار نه دي څېړل شوي نو ختیځ فلالوجیست اړ دی چې په یوازې ځان په هر اثر یا تالیف کې ورته را پیدا شوي فرهنګي او تاریخي اکر (حالت) او وضعې څېړنې ته همت وکړي. له بله پلوه په پخوانیو لیکنیو اثارو د کره کتنیزو تالیفاتو کمښت ختیځ پوه ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاريخ پوه اړباسي چې په نوموړو آثارو د فلالوژۍ له انده څېړنه وکړي. (۱۱:۱۴ مخ) په پای کې باید ووایو چې د فلالوژي موخه او دنده داده چې د ټولنیزو او تاریخي ودې په بهیر کې دیوه قوم یا یوه ملت ژبني ، ادبي ، کلتوري او فرهنگي آثارو څېړنه ،ارزونه ،سپړنه او مطالعه کوي. او د تعریف په برخه کې یې داسې ویلی شو چې فلالوژي د یوه ملت یا ولس ژبه او په هغه ژبه لیکلي ادبي اثار چې د هغې ژبې د وګړو په وسیله د تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوی (فرهنګ او کلتور) تر بحث او څېړنې لاندې نیسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دویم څپرکی

۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه

آریاني فلالوژي هغه پوهه ده ؛ چې آریاني ژبې او هغه ادب (له دې ډلې ولسي ، نالیکلې پنځونې او ادبیات) چې د نوموړو ژبو په وسیله رامنځته شوی له تاریخ سره د هغو تړاو ته په پاملرنې سره مطالعه او تر څېړنې لاندې نیسي .له پورتنۍ پېژندنې ښکاره ده چې ددې پوهې بنسټ د آریاني ژبو له مفهوم او دا چې د دغو ژبو د آریاني والي نښې څه دي څخه عبارت دی یا په لنډه توګه له هغو ژبو څخه بحث کوي چې د آریاني مفهوم او نښو ځانګړنو څخه برخمنې وي. په بله وینا هره ژبه او ګړدود چې د آریاني ژبو په کورنۍ پورې اړه لري او هر متن چې د نوموړو ژبو یا لهجو څخه په یوه لیکل شوی وی د آریاني فلالوژۍ د مطالعې موضوع بلل کېږي.

د دوی په اند د خدایانو او پهلوانانو په اړه اوستایي سرودونه او بدلې د لرغونې فارسي ډبرلیکونه په منځنۍ فارسي مذهبي او غیر مذهبي آثار ، د پارتي ژبې اقتصادي او وتېز لاسووندونه او اسناد چې په خاوروینو لوښو لیکل شوي ، سغدي لیکونه او په څرمنو ، لرګیو ، سیکو او په لوړ بیه توږل شوو ډبرو سودا ګریز او اقتصادي اسناد همداراز هغه مهرونه او لوښي ،چې په خوارزمي ، باختري ژبو منځنۍ فارسي او سغدي ژبو پرې مطالب لیکل شوي مانوي سرودونه یا میدي ځانګړي نومونه په ساکي ژبه ځینې ځانګړي نومونه او بودایي تالیفات په منځنیو پېړیو کې دکردي ،تاجیکي ، ا پارسي ژبو شاعرانو دیوانونه او د پارسي او تاجیکي رومانونه یا معاصر افغاني (پښتو) کردي ، پارسي ورځپاڼې یا هم په تولیز

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلتور پورې تړلي يادښتونه او بې شمېره آريايي ،يا آرياني لهجې (د غرې ليکنې يا د غرېونو د ضبط په ډول) دا ټول متون که هرڅومره د وخت ، ځآی ، ليکنې ، مضمون، موخې ، ديني اړيکو او تاريخي ارزښت په پلوه تو پير ولري يو ځيز يې سره ګډوي چې هغه آريايي او آرياني والی دی او دا ټول کيدای شي ديوه مصلحت په ډول د آرياني يا آريايي ژبو او بيا د تکامل د هغې يا دغې دورې د مطالعې له پاره وکارول شي ، دا خو طبيعي خبره ده چې د دې هر اثر اهميت او ارزښت د فلالوژيکي مطالعاتو له نظره سره تـــو پيرلري د بيلګـــې پـــه ډول د اوســـنی پارســـي او تـــاجيکي او دري د مطبوعاتو او ډليزو رسينو متنونه که څومره ډېر دي ؛ او لوستل او تفسير يې څه شک ،ترديد او ستونزه نه پيدا کوي او څه نا څه تو پير هم نه نه سره لري خو که هرڅومره د لرغونې دورې په لور لاړ شو او ژور شو نو وضع بلکل بدلون مومي يو شمېر لرغوني آثار چې زموږ لاس ته راغلي اصلاً لږ دي او نوموړي آثار د او سنيو ژبو د متنونو په خلاف په اسانی د پوهيدلو وړ نه دي. هر څومره چې د يوې ژبې آثار لږ خوندي شوي وي د ژبپوهنې تاريخ او فرهنګ له پلوه يې هم هغومره ارزښت ډېر وي. خو په ورته وخت کې يې مطالعه هم ستونزمنه کېږي. هر هغه څېړونکی چې لرغوني آريانا آثار څېړي له ډول ډول ستونزو سره به مخ کېږي: لکه د متن سموالی ، او ناسموالی ،تاريخ يې ،د تدوين شرايط يې ، وضع ، حالت ، ساتنه او له منځه تګ يا استنساخ يې ، د تحريف موضوع او هغه تړاو او تصحيح سمونې چې يوه ليکونکي په خپل سر کړي. کله کله دغه متونونه ټوټه ټوټه او غوڅ غوڅ زموږ لاس ته رارسيدلي دي غورځي ، پرځي او خلاوې لري؛ خو يوازې د تدوين او تنظيم د ځانګړو اسلوبونو په مرسته يې رغولی شو.(۲۹:۴۳) که د څېړونکو او محققينو سرو کار له دا سې متن سره وي ؛ چې ډېر پخوا هير

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوی او نا متداولې او مسلکي ژبې باندې لیکل شوی وي. نو کار څو ځله پیچلی او ستونزمن کېږي. په ځانګړې توګه که په ناسم او معضل ستونزمن لیک لیکل شوی وي. چې د متن لوستل ډول ډول ممکنوي ، ډېره مهمه وسیله چې په ډېره اندازه موضوع او اروي او په نا مشهودې او مجهولې ژبې د متن لوستل آسانوي له خپلوانو ژبو سره یې تړاو دی. او یا هم د پام وړ ژبې د تکاملي او بشپړاوي بهیرد نویو پړاونو آثار دي. د بیلګې په توګه د لرغونې فارسي د رمزونو کشفول او لوستل (له شپږمې تر څلورمې مخزیږد پیړۍ)ناشونې وو. که یادې دورې د ډېرلیکونو ژبه د لرغونو آریایي اوستا او لرغونو هندي ژبو له متونو سره نه پرتله کېږي او د پارسي د بشپړاوي وروستي پړاوونه (منځني او وروستي) په پام کې نه وای نیول شوي دلږو پیژندل شوو او مجهولو ژبو په تفسیرولو کې د خپلوانو ژبو له آثارو کار اخیستنه د تطبیقي او تاریخي ژبپوهنې په اسلوبونو د پوهیدنې او کارونې سره تړلې دي. هر څومره چې لرغونې دوره ته ور وړاندې کیږو او پرمخ ورځو د تاریخ او فلالوژۍ اړیکې یا په بله ژبه تداخل لا ډېر احساسیږي او څرګندیږي. د یوې تاریخي څیړنې کچه د یوه متن په سم لوستلو پورې تړلې ده. د لرغونو متونو لوستنه چې ډېری ټوټه ټوټه تر لاسه کېږي او له پېچلو اصطلاحاتو او وییکو ډک وي تل مفهوم نه ورکوي. هغه وخت شونې ده چې څیړونکی د هغه چاپېریال په کلتوري او تاریخي حالت او وضع کې ور ننوځي. چې متن په کې لیکل شوی دی، او له ټولو هغو کلتوري او تاریخي خپلویو سره آشنا وي. چې په اړوند چاپېریال او هغه وخت سوری غورځوي. دانو د اړتیا په وخت کې د فلالوژۍ په نړۍ او د اټکل (فرض) شوي چاپېریال ، افکارو ،معتقداتو باورونو او د ژوندانه په ډول په درستو پوهیدو پورې اړه لري. په لازمي ډول په دې وخت کې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونپوهنې له مادي فرهنګ ، هنر ، دین او سکه پېژندنې له تاریخ او له نورو ډېرو فرعي او مرستندویه تاریخي څانګو سره سروکار پیدا کېږي.

آریاي فلالوژي هغه پوهه ده چې د دوه زره او پنځه سوه **۲۵۰۰** مخزیږد کلونو (له شپږمې مخزیږد پیړۍ ترنن) او بیلابیلو اړوندو تاریخي دورو لیکنو آثارو باندې ولاړه ده.له دې امله په دې پوهه کې تاریخ ډېر ارزښت او اهمیت لري. اریاني فلالوژي د خپل شتوالي په پېر کې د آریاني ژبو قومونو له نورو څانګو لکه تاریخ ، فرهنګي تاریخ سره نږدې تړاو ساتلو کې وده کړې ده . او په ټولیزه توګه دا پوهه هغه څانګه چې آریانا پېژندنه نومیږي جوړوي.

په دې بنسټ آریایي او آریاني فقه اللغه یا فلالوژي د آریانا پېژندنې له څانګو څخه یوه ده . یعني هغه ګډه پوهه چې د آریاني ژبې عمومي تاریخ او د آریاني ژبو قومونو د کلتور او فرهنګ تاریخ تر څېړنې او مطالعې لاندې نیسي . (۱۴: ۱۲-۱۳مخ)

د پورته څېړنې پر بنسټ ویلی شو ؛ چې آریاني فلالوژي هغه پوهه ده چې د آریاني ژبو او هغه لیکنې ادب او فرهنګي او کلتوري مسایل چې د آریاني قومونو د ژبو(فرسیک ، باختري) په وسیله رامنځته شوي د تاریخ په اوږدو کې تر څېړنې او بحث لاندې نیسي . د تاریخي شواهدو په مرسته د آریاني ژبو او اقوامو ګډ کلتوري او فرهنګي مسایل څېړلی او پلټلی شو چې دا په آریاني فلالوژۍ کې د تاریخ له نظره یې ارزښت ښیي. د آریاني فلالوژۍ موضوع او څرنګه چې دا موضوع د آریانا پوهنې یوه برخه ګڼل کېږي نو د آریانا پوهنې په برخه کې د آهمیت وړ ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې د آریاني فلالوژۍ ارزښت او مقام:

آریاني فلالوژي نه یوازې د آریانا پوهنې له ډول ډول څانګو بلکې د ختیځ پوهنې له نورو ډېرو څانګو لکه هند پوهنه ، سامي پوهنه ، ترک پوهنه او نورو سره نږدې اړیکې لري. دغه تړاو د آریاني ژبو قومونو د تاریخ معلول دی. چې د خپل شتون په پېر کې یې له نورو هغو قومونو سره چې په نورو ژبو غږېدل ډول ډول وټېيز (اقتصادي) ، کلتوري او ژبنۍ اړیکې لرلې دي. څرنګه چې وروسته به وګورو او د آریاني ژبو پرتله له هندي ژبو سره د لرغونو آریاني ژبو د ارزونې او ددې ژبو د تاریخ په تدوین کې لویه مرسته کوي. سامي او بیا په لومړۍ کچه عربي په خپل لغوي ترکیب کې له ډېرو آریاني ژبو نه ژوره اغیزه لري. له بله پلوه آریاني لغتونه له لرغونو پېړیو (بین النهرین) د دوو رودونو ترمنځ د قومونو ژبې ، ققفاز ، هندوستان ، شرقي ترکستان ، منځنۍ آسیا او وړې آسیا د ژبو ترمنځ ډېر نفوذ کړی و. په عیلامي ، اکدي ، آرامي ، عربي ، ارمني او ګرجي ژبو کې د آریاني لغتونه د پام وړ پاتې شونې موندل شوي دي.د شمالي هند او ترکیې ژبې له آریاني ژبو ډېر وییونه (لغتونه) پور کړي دي. او دلرغونو آریاني ژبو قومونو (فارسیان ، پارتیان ، سغدیان ، میدیان او ساکان) د لیک په بشپړاوي کې هم سامي ژبو ټبرونو یعنې بابلیانو ،آرامیانو او عربانو ستره ونډه لرلې . د لرغونې زمانې آریاني ژبو قومونو تر ډېره بریده په بېلا بېلو مهالونو کې ددغو لیکونو پر بنسټ خپل لیکونه را پیدا کړي دي. لکه(د لرغونو پارسي ، میخي ، اوستایي ، خوارزمي او پهلوي لیک) چې د لیک د بشپړاوي بهیر په تاریخ او دهغه په لیږد کې د ختیځو سیمو نورو ټبرونو لکه (ترک

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې ، او يغوران او نورو) ته ډېر ارزښت لري. په همدې مهال کې آريانا پوهنه چې د ژبې په فلالوژۍ څېړنه کوي نه شي کولای چې د ترک ژبو او آرياني ژبو قومونو د تاريخي ، فرهنګي او ژبنيو اړيکو په موضوع کې چې په منځنۍ آسيا ،آريانا او ګاونډيو سيمو ترمنځ دژبنۍ نقشې دبنسټيزو بدلونونو لامل و ، بې له ليوالتياووسي. د لرغوني آريانا ليک او کتيبې د لرغوني ختيځ ، منځنۍ آسيا ، ققفاز او ګاونډيو ځمکو د قومونو د تاريخ (پېښليک) کلتوري تاريخ ،باورونو او معتقداتو او د دينونو د مطالعې او څېړنې له مخې يوه ګران بيه سرچينه شمېرل کېږي. ايراني ليکوال کريم کشاورز په اند «د فارسي د بې شمېره پوهنيزو او تاريخي آثارو او څېړنو ته په کتو سره د فارسي وروستۍ دوره ډېره د پاملرنې او ارزښت وړ ده» څرنګه چې پورته مو يادونه وکړه د ۲۵۰۰ کلونو په اوږدو کې ليکنې اصيل آثار د آرياني ژبو د کورنيو په بشپړاوي بهير شاهدي ورکوي. سربېره پردې بايد ووايو چې آرياني ژبو تر ټولو لرغوني ليکني آثار په ورته وخت کې د هندو اروپايي ژبو له تر ټولو پخوانيو اثارو څخه دي.له دې امله د ارياني ژبو د تطبيقي تاريخ مطالعه نه يوازې د دې کورنيو د ژبو د بشپړاوي بهير د قوانينو د پېژندلو په برخه کې بلکې د ټولو اندو اروپايي ژبو په اړه په ټوليز ډول با ارزښته مصلحتونه په واک کې ورکوي. د آرياني ژبو مطالعې د هندو اروپايي ژبپوهنې په برخه کې ډېره مهمه ونډه لرلې او لري يې د آرياني او سلاوي ، آرياني او ارمني ، ارياني او بالتيک ژبو ترمنځ د تړاو ځانګړو مسايلو د ژبپوهانو ځانګړې پاملرنه ځانته را اړولې ده. طبيعي ده چې په دې لړ کې بايد د اوسنيو آريايي ژبو ارزښت او اهميت له پامه ونه غورځوو ، هغه آثار چې په ځانګړي ډول په آرياني ژبو او په ټوليز ډول په پارسي رامنځته شوي يوه وخت په ټول پخواني او منځنۍ ختيځ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له قسطنطنیې په غرب کې تر کلکتې او چین د ترکستان تر ښارونو په ټول ختیځ کې خپاره وو. او نه یوازې د ختیځو ټبرونو بلکې د روسي او یو شمېر اروپايي قومونو په ادبیاتو یې هم اغیزه لرله.

د آرياني قومونو ادبیات چې د پیړیو له ژورو سرچینه اخلي د نړیوال ادب پنځونې د تاریخ په بهیر کې یې مهمه دنده او ونډه لرلې او لري یې او ددې آثارو څېړنه او مطالعه چې زرګونه کلونه لرغونتیا او سابقه لري د نړۍ دکلتوري او فرهنګي تاریخ له مخې د ډېر زیاد پام وړ دي. (۱۴: ۱۴-۱۵ مخونه) سره له دې چې ددې سیمې په فلالوژۍ او ادبیاتو په دې وروستیو دوو پیړیو کې علمي څېړنې تر سره شوي دي نو له دې سره جوخت ددې سیمې ټولو ژبو او ژبپوهنې ته چې د فلالوژۍ بنسټیز خام مواد او توکي دي کار شوی او باید وشي. ځکه چې ژبې د بشر په ټولنیز ژوند کې اړینه ونډه لري ، ولې له ژبې سره مو دډېرې مینې او څرنګه چې بشر وربانديې اشرافیت او لوړوالی پیدا کړی هغسې پالنه نه ده کړې.د بشري ژوندانه په اوږدو کې له مناسبې پاملرنې غوځېدلې او زموږ په څیر ټبرونو خو په کوټلې توګه ژبې ته خدمت او کار کول ،نعوذ باالله تعصب ګڼلی دی ، څرنګه چې د بشر له ځانګړتیاوو څخه خوراک ، څښاک ، خوځښت او ساه ایستنه یوه غریزه او طبیعي امر ګڼل شوی دی ژبه هم باید د بشري ژوندانه په هر اړخ او برخو بانديې د ډېرو اغیزو درلودلو له امله تر ډېرې پاملرنې لاندې راغلې واي او راشي. او ځینې ولسونه باید د تاریخ په اوږدو کې ترینه نا خبره او غافله نه وای پاتې شوي چې اوس یې د ژبې د لیکلو اسناد د تباهۍ او له منځه تلو له امله پر نژادي او قومي حتمي حضور او لرغوني شتون بانديې ملنډې وهل کېږي ؛ دا ځکه چې د انسان او نورو شویو ترمنځ توپیر په لومړي سره کې یوازې او یوازې د ژبې او نطق سره شوی او کېږي. له دې امله په کارده چې دهېواد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغوني هېواد (آريانا) په ټولو څېړنيزو مرکزونو کې د آرياني ټولو ژبو او يا هم ژوندیو ژبو شتون ته متوازنه پاملرنه وشي. د ژبو د څېړنې او مطالعې له پاره د فلالوژۍ د يوې برخې په توګه ژبپوهنه په ننۍ مفهوم سره په بشپړه توګه يو نوی علم او پوهنه ده. چې ديوې او يا هم څه پخوا زمانې را هيسې د يو لړ ژورو او پرله پسې څېړنو او مطالعاتو په لړ کې رامنځته ، پرمختګ او پراختيا موندلې ده. په دې برخه کې له ډېرو پخوا زمانو تر اوسه د ژبې په اړه پلټنې او څېړنې روانې دي. چې دلته په لنډه توګه يادونه کوو. په پيل کې به د ژبپوهنې په اړه څه نا څخه معلومات په خپل هېواد او اړوندو برخو کې وړاندې کړو. په لنډيز کې بايد ووايم چې د ختيځپوهنې په څانګو کې دآريانا اوآرياني فلالوژۍ دريځ او اهميت ترټولونوروهغولوړځای لري هغه داچې آريانا بوه له هغو سيمو څخه ده چې د اندواروپايي کورنۍ په تاريخ کې لومړني ليکني اثار، ډېرليکونه اومتون په واکې لري او دا فلالوژيکي اثار دختيځپوهنې له نورو څانګو سره هم تړاو لري چې له دې لارې موږ کولای شو:هند ،سامي،ترک پوهنې سره اشناکړي ،همداراز کومې اړيکې چې ارياني ژبې دليکدود په برخه کې د سامي ژبو اوتېرونو سره لري(آرامي ،بابلي اوعربي) دهغوی په اړه دمعلوماتو په برخه کې ګټورتمامېږي.په همدې توګه په منځنۍ اوکوچنۍ آسيا په ژبوکې دارياني ژبو دپراخ نفوذ له مخې چې دلغتونو په برخه کې لري ،کولای شو ووايو چې دختيځپوهنې په برخه کې دآرياني فلالوژۍ ارزښت لوړځای لري...

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-ژبپوهنه د تاریخ په بهیر کې

۳-۱ژبپوهنه په آریانا ، یونان...کې:

د لویدیځې نړۍ پوهان په دې اند وو ، چې ژبپوهنه په لومړي سر کې له یونان څخه پیل شوې او اپلاتون (۴۲۷-۳۴۷ م ز) چې د لومړي ځل له پاره یې د Cratylus اثر لیکوال د ژبې حقیقت او ماهیت په اړه یې خبرې کړې ،لومړی ژبپوهـو . ارستو د منظم ګرامر کاشف Systematic Grammar ګڼې خو پاتې دې نه وي چې زموږ په هېواد د لوغونو پوهانو (آریانا) مخکې له اپلاتون او نورو څخه د دغې سیمې په پوره علمي بڼه تشریح کړې دی. چې ښایي د دوی آثار د نیستۍ بادونو وړي وي او یوازې له دغې زمانې څخه زموږ په لاس کې د پاڼیني (Panini) ګرامر را پاتې دی. د پاڼیني ګرامر د ډېرو پوهانو له خوا د یوه بشپړ علمي او اډیالي ګرامر په توګه پیژندل کېږي. (۸:۳۴ مخ) پاڼیني په ډېر اغلب ګمان د آریانا وېجه د اټک د سیمې و. او د انګلستان د اکسفور پوهنتون ژبپوه مکس مولر (۱۸۲۳ – ۱۸۲۸ م) په قول په (څلورمه م ،ز) پېړۍ کې، د ګولد زیخر آلماني پوهان په قول په اتمه م.ز پیړۍ کې او د امریکایي پوهان بلوم فیلد په قول ۳۵۰ – ۲۵۰ م.ز پورې) ژوند درلود. د پاڼیني دژوند د نېټې په اړه بل امریکایي پوهان وایي چې د ژوند دقیقه نېټه یې نه ده ښکاره. د پاڼیني د ژوند مهال په اړه دژبو څېړونکي په یوه خوله نه دي؛ او ژوندژوند ځای ځایګي په اړه یې دآریانا د سیمې (لغمان تر پېښور) ښودلی ، ټول په یوه خوله دي. (۵:۲ مخ)

امریکایي او اروپایي پوهان پاڼیني هندی ګڼي ،ښایي لامل یې داوي چې د پاڼیني ګرامر ژبه هندي شوې ده . ولې تر هغه ځایه چې تاریخ پرې شاهدي ورکوي د سانسکرېټ ژبې اصلي ټاټوبی لرغونی افغانستان دی. د دغې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبې لرغوني ډېرې ليکنې هم له ګنداهارا څخه تر لاسه شوي دي. چې د غربي پوهانو د نظرياتو پـه وړانـدې د لرغـوني افغانسـتان لـه وياړونو څخـه ګڼل کېږي. پردې بنسټ ژبپوهنه له يونان څخه نه بلکې له آريانا وېجه او لرغونې افغانستان څخه پيل شوې ده . خودخواشينۍ ځای دادی چې ؛ د تاريخ بدو پېښو د افغانسـتان کلتوري ، تهـذيبي او پـوهنيز آثار لـه منځـه وړي دي او ددې ترڅنګ زموږ پوهان ؛ کيدای شي لامل يې غفلت وي؛ زموږ دهېواد له علمي ادبي وياړونو څخه بې خبره پاتې شوي وي. پاڼيني دخپـل وخت د سانسکرېټ ژبه په اتو بابو چې هر باب يې څلور څپرکي لري تشريح کړې دی. جان کرول امريکايي پـه خپـل (دژبې مطالعه) نومي اثر کې د پاڼيني ګرامر په هکله داسې ويلي: « په دربېمه مخزيږد پيړۍ کې يا له دې نه هم مخکې ختيځ کې يو هيښونکی (حيرت آور) بدلون رامنځته شو ؛ پـه دې معنا چې ديونان له ګرامر ليکونکو څخه بيل او په بشپړه توګه خپل واکه بڼه د هندي ژبې يو تن ګرامر پوهد پاڼيني په نوم يو شهکار رامنځته کړ، چې هغه د سانسکرېټ ژبې کاملاً تشريحي اوغير فلسفي څېړنه و. » هغه دا خبره هم روښانه کړې ده چې ؛« موږ ته لا تر اوسه نه ده څرګنده چې له دې اثر څخه مخکې هم کوم ګرامري اثر شتون درلوده اوکه نه ؛ مګر د پاڼيني ګرامر تر دې مهاله يو جامع تشريحي ګرامر پـه توګـه پيژندل شوی دی. » دامريکا د معاصرې ژبپوهنې بنسټ ايښودونکي او ژبپوه بلوم فيلد د پاڼيني ګرامر داسې ستايي: ددغه کتاب ليکنه بې دربغه ماهرانه او هېښونکې ده. د پاڼيني د څېړنيز روش څخه پيروي کول پـه اروپا کې د ژبو د بنسټيزو مطالعاتو پـه دوره کې او د علمي روښونود بشپړتيا لـه پاره دغه ګرامر رغنده ونډه درلودله او معاصر ژبپوهان هم دده پوروړي ګڼي.(۲:۷ مخ) پورته څېړنو او نظرياتو څخه ثابتيږي ؛ چې ژبپوهنه پـه اريانا لـه لرغونو زمانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه پیل شوې او خورا ډېره مخینه لري چې د پاڼیني په عصر کې یې خپل د بشپړاوي پړاوونه تر سره کړي دي. د خواشینۍ وړ خبره داده ؛ هغه اسناد چې زموږ پورته ادعا د مخالفو د تائید وړ وګرځوي ، په لاس کې نه شته. ددې لنډ بحث په بهیر کې به بیرته د ژبپوهنې او ژبې په برخه کې ، نړیوالو څېړنو ته په لنډه توګه مخه کړو. څرنګه چې مخکې مو هم رڼا پرې واچوله بیاهم د لا روښانتیا له پاره هغه څه چې نن ورځ د ژبپوهنې په نوم یادیږي او د پوهې په کتار کې راځي یو نوی بحث دی ؛ چې د پیدا ایښت نه یې لږ و ډېر دوه سوه کاله اوړي د ژبې او د هغې د اصولو په هکله څېړنه کومه نوې خبره نه ده ، د پورته څېړنو پر اساس د آریایانو (پاڼیني) وروسته یونانی پوهانوژبې ته پاملرنه درلوده خو د هغوی لویه ستونزه داوه ؛ چې آیا د ویونو او الفاظو دلالت په ذاتي او طبیعي معنا ده او که په قرار دادي. چې دا بحث دډېرو خبرو اترو ، ژبنیي کړکېچ او شخړولامل وګرځید ، او د سوفسطایانو ترمهاله یې پایښت درلود. ارستو د کلام د توکو د پیژندنې له پاره هر یو سره بیل کړل ، نورو فیلسوفانو هم دغه بحث د ګړپوهنې (مورفولوژۍ) او د وینا پوهنې (نحوې) په هکله تعقیب کړل. خو د هغوی د کار نیمګړتیاداوه ؛ چې د منطق قوانین یې د ژبې د قواعدو سره په پرتله نیول ، دا یوه لویه نیمګړتیاوه ، ځکه چې د ژبې بدلون او تحول د منطق اصولو تابع نه دي.

د میلاد دمخه په دریمه پیړۍ کې دهومیر Humar منظومې د یونانیانو ترمنځ دود وې ؛ خوعام خلک د هغو منظومو په معنا نه پوهیدل ، ځکه چې د وینا او خبرو اترو ژبه د هومیر له شعرونو سره توپیر درلوده ، په همدې اساس سکندر یې د حوزې پوهانو بحثونه هکله پیل شو ؛ وروسته له دوی رومیانو ددې مطالعاتو د نتیجو په پام نیولو سره هغه قواعد او اصول د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاتيني ژبې سره پرتله کړل ،همدا رنګه د اسلام د سپېڅلي دين له راتلو سره سم هم د ژبې د قوانينو ،اصولو او لغت په هکله بحث د پاملرنې وړ وګرځيد او د پام ځرګند لاميل يې داوه چې بيلا بيل تېرونو او لسونو د اسلام دين ومانه ،چې هغوی په عربي ژبه نه پوهيدل؛نو الهي کلام د اسماني کتاب قرآن عظيم الشان په لوستلو کې له ستونزو سره مخامخ شول. د دې ستونزې او سهوو د مخنيوي له پاره د ژبې د قواعد اړتيا منځته راغله ، دا سې ويل شوي چې د لومړي ځل له پاره (ابولاسد دوئلي) د حضرت علي کرم الله.. په نغوته د نحوې قواعد وليکنه او تدوين وکړ ، په (۹۲ هـ ق مړ) . د عربي ژبې صرف او نحوې په اړه د اسلامي خلافت په مشهورو ښارونو بصره او کوفه کې څېړنه پيل شوه ، د بصرې د علمي مرکز پوهانو په سر کې (سيبويه)او د هغه پلويان (اخفش ، اوسط ، او بوعلي) د يادونې وړ دي. د کوفې د پوهانو مخکښ (کسان)وو ،او(وفرا ،ابن القيس او ثعلب)د دې ډلې د مشرانو څخه شمېرل کېدل.په همدې ډول د ژبو په ادبياتو کې د لغت،صرف او نحوې پوهنو ډېر پراخ او د پام وړ پرمختک کړی دي.چې پر دې مسئله هراړخيز بحث به زموږ د ليکنې او څېړنې له وسه وتلې خبره وي.

خو له دې سره سره د دې خبرې ستر لامل دا دی ؛ چې د يونان ، سکندريې او اسلامي ژبپوهانو لويه نيمګړتيا داوه ،چې ټول اصول او قواعد يې له يوې ژبې څخه او هغه هم په يوه ټاکلي پېر او پړاو کې تر څېړنې لاندې نيول ، او دا انګيرنه يې نه درلوده ، چې د دوی ژبه هم په تير پېر او پړاو کې بله بڼه درلوده او نورو قواعدو تابع بـه وه .څرنګه چې يونانيانو د نړۍ ډېرو تېرونو او ولسونو سره اړيکې درلودې چې په بېلا بېلو ژبو غږېدل خو هغو ژبو ته هېڅ پاملرنه او کارونه کړل.که چېرې هغوی خپله ژبه له نورو ژبو لکه:ساکايي،مېدي، سانسکريټ، پارسي او پښتو سره په پرتله

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړېوای، په رښتیا سره به ډېرو ارزښتناکو پایلو ته به رسېدلي وای. که یونانیانو داوخت کړی وای، دهغو دخبرني او پلټنو په پاله کې به دنوروژبو ترڅنګ(داندواروپايي)ژبې ډېرې لهجې اوغړونه چې په هغه مهال کې وو، خوندي شوي وو. اوس به دنړیوال کلتور بوه بډایه برخه ساتل شوې وه. دیونانیانو دښکېلاک اوځېښناک(استعاري او استثماري) ځانګړتیا یوه داهم وه چې دنورو ولسونو اوتېرونوژبوته په سپکه سترګه کتل اوڅوک به چې دهغو په ژبه نه غږېدل توتړي Bar bare ورته ویل همدارازدعربوژبپوهانود دې سره سره چې دعبري اوسرياني ادبياتو شتون درلوده، اوډېرپوهان په دې ژبو پوهېدل اودهغو په ژباړه بوخت وو. اوهغه ادبیات په عربي ژبه ژباړل، خودخپلو څېړنو په ترځ کې یې دې خواته نسبتاً هېڅ پاملرنه ونه کړه، چې پورته یاده ژبه یې سره پر پرتله نیولې وای. داسلام دسپېڅلي دین دپلویانو خلافت او واکمني په ډېره پراخه سیمه کې وه، چې د دې سیمو ولسونو په بېلابېلو ژبو لکه: هندي، پارسي، مغولي، ترکي، لاتیني، اندلسي، یوناني، پښتو، دري او تاجکي او نورو بېلابېلو ګړدودونو خبرې کولې، چې عربوهم ددغوژبوقواعدو اوجوړښت ته کومه پاملرنه ونکړه. نازیانو هم د یونانیانو په څېر هر هغه چاته چې په عربي ژبه نه ګړېدل ، عجمي (ګونګي) ویل. نو ځکه د ځینوځانغوښتونکو کړیو د ځانغوښتنې پایله کې دډېرو پخوانیو ژبو په هکله څېړنه ونه شوه. او دډېرو له ډلې څخه مخکې او روسته آن تر دې چې دځینو ژبو خویې ډېر ارزښمتن آثار یا له ځان سره په غلا او یرغل ویوړل او یا یې له منځه وړل په همدې بنسټ هندیانو دځینې مذهبي اړتیا له پاره د ډېرو پخوا زمانو څخه دیونانیانو او عربانو په خلاف د خپلې ژبې په هکله څېړنې او پلټنې کړې دي. نامتو تاریخ پوه ابوریحان البیروني د هغوي د ژبې په اړه ارزښتناکې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثېړنې کړي دي. او د هندیانو ژبنیو څېړنو بنسټیز لامل د هغو مذهبي کتاب و. چې په لرغوني ژبه لیکل شوي وو او ژبې بدلون او پخوانیو مفاهیمو سره توپیرد عواملو د پوهیدنې له پاره ستونزه درلوده چې پر همدې بنسټ د هندي ژبې او ژبو له پاره څېړنې او پلټنې پیل کړې چې د هغوی د تګلارې په پوهېدلو سره په اروپا کې «ژبپوهنه» منځته راغله. په منځینو پېړیو کې ژبې ته دومره پاملرنه وشوه چې د رنسانس او نوو اختراعاتو په پایله کې چې اروپایانو د نورو ملتونو ، ولسونو او هېوادونو سره نسبتاً هر اړخیزې اړیکې پیل کړې. په همدې توګه ځینې مذهبي بحثونو لړلړ عسویانو مذهبي روحانیونو او سرلاري د عبري مطالعې ته وهڅول. چې اړتیا وو ، خبره د ژبښوونیزو (ګرامري) پرتلنې ته ورسول. او د ډېرو ژبو سره ورته والی د اروپائیان د حیرانتیا لامل وګرځېده ، څرنګه چې په اسماني کتابونو کې ورته نغوته شوې ده ؛ اودتورات دا آیات په یاد راوړي ،چې دټولې نړۍ یو لغت او ژبه وه. چې ځینو څېړونکو بیا دا عبري ژبه وبلله خو وروسته بیا دا ثابته شوه ،چې دډېرو ټبرونو ژبه د بېلګې په توګه د امریکا د بومي (ځایي) سورپوستوژبه.(۴۴: ۴مخ) د عبري ژبې سره هېڅ ډول سمون نه لري. د عیسوي اولسمې پېړۍ د ژبپوهانو له ډلې څخه یوه دا فرضیه رامنځته کړه. د ده په اند چې سرو نژادو خپله ژبه قصداً په لوی لاس بدله کړه. تر څو په جګړه کې د دوی په ژبه څوک پوه نشي. (۴۴: ۵مخ) چې دا ډول فرضیې وروسته دمنلو وړ ونه ګڼل شوې. او ورو رور پرېښودل شوې. د نولسمې پېړۍ نه مخکې د (ژیزونت Jesuite) دکشیشانو څخه یو کس دې برخې ته پاملرنه وکړه چې: ټولې یو بنسټ نه لرلو بلکې د ژبو بنسټونه بیلابیل وو. د نولسمې پېړۍ په لومړیو کې ژبپوهنې پوهنیزه او علمي بڼه غوره کړه او له هغه وخت وروسته د ژبې څېړنې او څېړنې د منطق او

(c) ketabton.com: The Digital Library

استدلال د اصولو تابع نه شو. بلکې د ژبې او سنۍ بڼه د لرغونې بڼې سره په پرتلنه کې ونیول شوه. په تېرو دورو کې به چې د منطق قواعد او قوانین د ژبې د قواعدو سره تطبق کېدل په روستیو دورو کې منسوخ او پرېښودل شول. او د هغې پر ځای د ریښتینو او واقعي ټکو او برخو لیدنه او مشاهده دود شوه.

ژبپوهنې هغه وخت پرمختګ وکړ کله چې اروپایانو سانسکریټ ژبې ته پاملرنه وکړه.(۲:۴۰) د دې له پاره چې د هند خلکو سره اړیکې ونیسي نوموړې ژبې په زده کړه بوخت شول. انګریزي پوه Willinam Jonse ویلیام جونز ۱۷۴۶–۱۷۹۴ م، د سانسکریټ ژبې اړیکې او نږدیوالی دیوناني او لاتیني سره وپوهید هغه د دې دریو اړو ژبو د پرتلې په پایله کې د یوې اصلي ژبې شتوالی چې د دې دریو اړو ژبو مور به وه ثابته کړه نوموړې چې د اروپا ستر سانسکریټ پوه دی. د لومړي ځل له پاره دا خبره وکړه چې د اروپا ژبې د سانسکریټ څخه نه بلکې سانسکریټ، یوناني، لاتیني، او یو شمېر نورې ژبې هم د یوې مخکې له تاریخ ژبې څخه راوتې دي. جونز په ۱۷۲۸ م کال په لندن کې د خپلې وینا په ترځ داسې وویل: «سانسکریټ د فعلونو په ریښو او ګرامري غړونو کې دیوناني او لاتیني ژبې سره دومره ځواکمنه اړیکه لري چې تصادفي نه شي ګڼل کېدای. دده په وینا په رښتیا دا اړیکه دومره ځواکمنه ده چې که هر ژبپوه یې وڅېړي. یقین پیدا کوي چې له یوې داسې ستې څخه پیدا شوې ده، چې اوس یې پته نشته. (الهام، پښتو ژبې منشاء ۱۷۷–۱۷۸ مخونه) د اندو اروپایي ژبو نږدیوالی یو وخت د هغو د کلمو او لغاتو دورته والي له مخې ګڼل کېده ترڅو چې پرتلیز ګرامر په ډاګه کړه، چې د دغو ژبو په صرفي او نحوي اصولو کې هم ډېر یو رنګوالی شتون لري. د غه ژبې نه یوازې چې په لیکنه کې ورتوالی سره لري بلکې په ګرامري جوړښت هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته والی لیدل کېږي. د اندو اروپايي ژبو اړیکو بنسټیز لامل یوائې هغه ګډه سټه وه ،چې د هغې له مخې ښکاري ،چې سانسکرېټ ، یوناني ،Greek ، لاتیني Latin ، سلاوي Salavic ، اوستا Awesta او نورې اندو اروپايي ویونکو یومهال یوځای ژوند سره کاوه او په یوه ګډه ژبه سره غږېدل، چې هغې ژبې ته د(ژبو مورینه) یا(اندواروپايي)وايي.د د غوړلو سره بېلېدل او پرخانګوو ېشل کېدل یې داندواروپايي اصلي ډډ څخه دفرعي ژبو ، ګړدودونو کورنیو رامنځته کیدو له کبله شوي دي. ژبپوهانو د اصلي اندو اروپايي ژبو د پېژندلواو رابرسېر کولو له پاره د دوه مهمو لارو څخه کار اخستی ؛ یو د ګړ پوهنې او وینا پوهنې د قواعدو پرتله ده او بل دژبو د غږونو د بدلون څرنګوالی دی. لکه د فعلونو ګردان دنومونو صرف او کلمو اشتقاق نورې برخې له دې څېړنو څخه ثابته شوې ده ، هلته یوه ژبه د (اندواروپايي) ژبو برخه او جز منل کېږي. چې د غږیزو اصولو له مخې په یوه لرغونې ژبه کې په اصلي منشا یوه له بلې سره ګډون پیدا کوي. (مخ ۲:۴۴)

(التاني پوه (شېګل)shilgillخپل کتاب(هندیانو فلسفېاو ژبې په هکله په بحث ۱۸۰۸ز)هغه داانګېرنه(فرضیه)چې سانسکرېټ ژبه دټولونه لرغونې ژبه ده ،چې د دې انګېرنې نیمګړتیاداده ،چې ویل کېږي داندواروپايي ژبو دکورنۍ په اړه معلومات نه وه ترلاسه شوي یاکړي.په (۱۸۲۷ز)کال مړ دالمان یوبل پوه (فرانتزبوپ FrantzBop)داندواروپايي ژبو دنږدېوالي اوخپلوۍ په اړه خپل دلایل وړاندې کړل.داکتاب چې د سانسکرېټ،یوناني ،لاتیني،الماني اوپارسي ژبو کلمې سره پرتله کړې وې چې په(۱۸۱۲ز)کال خپورشو ، دا دتطبیقي صرف اونحوې دپېل مهال وه.داکتاب داندواروپايي خوژبو سره په پرتله نیول شوی ،دهغوژبو یورنګوالی اوتوپیرونه ښوول شوي وو.چې ژبپوهنه یې بوې نوې لارې ته راوګرځوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنمارکي(راسک)او الماني(یاکوبگریم)دفرانتزبوپ کار تعقیب کړ.ګریم خپل کتاب یې په(۱۸۲۲ز)کال کې خپورکړ، دې پایلې ته ورسېد ، چې هغه بدلون چې دکلمې دتورو په منځ کې دهرې دتاریخ په دوران کې منځته راځي.انحرافي ،اتفاقي، تصادفي او کوم شخص دغلطۍ محصول نه، بلکې دمنل شویو قوانینو تابع دي تردې وخت پورې ژبپوهان نه پوهېدل، چې دهرې ژبې دتورو بدلون ځانګړو قواعدو په مطابق بدلون مومي او په نورو تورو بدلېږي، (ګریم Grim)دالماني ژبې داوسنیو او پخوانیو بڼو په پرتلې سره دتورو دبدلون قانون کشف کړ چې تراوسه پورې د(ګریم قانون GrimLaw)په نوم یادېږي.په دې توګه سره دتطبیقي صرف اونحوې څخه بوه بله پوهه تاریخي صرف اونحو منځته راغله پوهنه ځکه په لومړي سرکې دهغوډلوژبو په هکله چې اندواروپایي نومېدل په بحث او څېړنه پیل وکړ،اود دې ژبو اوسنۍ اولرغونې بڼه په پرتله ونیولې شوې.سانسکرېټ چې د دغوژبوله ډلې څخه وه، په خپله د ارت اودقیق صرف اونحوې لرونکې وه.چې دتاریخ اوتطبیقي صرف اونحوې دڅېړونکو کارآسانه کړو.ددغو څېړونکو دڅېړنود کارپایلې څخه بوه داوه، چې:هره ژبه د خپلې بشپړتیا په بهیر کې له لاندې درې پړاوونو څخه تېرېږي او درې بیلابیل حالتونه نیسي ، لومړی پیوندي حالت ، دویم تصریفي حالت او دریېم تحلیلي حالت ؛ دا انګیرنه په دې توګه ځکه سمه نه وه ؛ چې پوهان په دې ونه پوهېدل هره ژبه د تحول او بدلون په بهیر کې ددرې واړو حالتونو لرونکې ده. ددې پوهانو تیر وتنه دا وه چې غوښتل یې د پخوا به څیر د عقلي استدلال او فلسفي بحث په مرسته د خپلو مطالعاتو او څېړنو څخه جاج واخلي. د نولسمې پیړۍ په پای کې ځینې پوهان چې نوي ګرامر پوهان New Grammarians یادیدل ، فیلسوفانه بحثون او دلایل یې کورټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې خواته او د ژبې په آر يعنې منشاء څېړنه دژبپوهنې د مباحثو څخه لرې کړل. دې پايلې ته ورسيدل چې ژبه ډېره پخوانۍ ده. له هغه څخه نه چې تر اوسه پرې ګمان کيده. داصلي ريښې اند په کلي توګه ناسمه وګڼل شوه. اندو اروپايي ژبې چې اټکل کېده ددې ژبې آره او بنسټ د هغې نه ده چې خپل مقام له لاسه ورکړي. ډېرو قرائينو دا حکم کاوه چې نوموړې ژبه له هغې نه وړاندې ژبو د ډېرو بدلونونو او بشپړتيا په پايله کې منځ ته راغلې چې له هغو نه هېڅ اثر او نښه را پاتې نه ده.(۴۵: ۲۴۸ مخ) له دې مهال نه وروسته د ژبپيژندنې اړيکې د ژبدود سره به هراړخيزه توګه وشليده. د ژبدود موخه داده چې ؛ د يوې ژبې ټول غړېدونکې بايد د يوې تکرارې څخه ګټه پورته کړي او له نورو لارو څخه ډډه وکړي. د ساري په ډول په پښتو ژبه (ورځ ، او ورور) په همدې بڼه وليکل شي او (روځ او رور)يې زړه يا بله بڼه ده. خو ژبپوهنه يوه پوهه ده؛ ژبپوه دې ډول توپيرونو سره کوم کار نه لري. بلکې هغوی غواړي چې شته وييونه او کلمې سر پر تله کړي او د ډلبندۍ په ترڅ کې د هغو د علت او معلول اړيکې ولټوي. د هغو کار په بشپړه توګه د طبيعي پوهنو يوه ماهر سره ورته دی. هغو د سمې او ناسمې بڼې اولوستلو پسې نه دي. بلکې غواړي چې د ژبې لرغوني او اوسنۍ بڼه په انډوليزه توګه ، تر څيړنې لاندې ونيسي. نو دهغوی پوهېدا د ډېرو ګړدودونو او غږونو سره د هغوی دکار له پاره ګټور دی. ژبپوهنې له هغه وخته چې پوهنيزه (ساينټفيک) تګلاره غوره کړه په ځانګړې توګه هغه څه چې د هرې ژبې تورو ته اړه درلوده ، د فونټيک په نوم يعنې د معنا لرونکو غږونو پوهه و پيژندل شوه .چې دا يوه لوی پرمختګ و. همدا راز يوه فرانسوي پوه(مودريس ګرامون د ژبپوهنې په برخه کې يو نوی قانون په ۱۸۹۵ زيږديز کال کې خپور کړ. چې د يوې رسالې په ترڅ کې يې اندو اروپايي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رومیایي ژبو په باره کې و. نوموړي پوهـد هرې ژبې له پاره بېل بېل قانونونه کشف کړل. چې هرې يوې د نورو ژبو له قانونو سره توپير درلود. د غې پاملرنې او ځيرنې له کبله چې د دې کتاب په تګلاره او روش کې پکار وړل شوې وه. ژبپوهنه يې د پوهانو له ډلې څخه شمېر يعنې ژبپوهنه د يوه خپلواک او مستقل علم په توګه وپېژندل شوه. چې د همدې اثر په خپرېدو سره د ژبپوهنې مضمون رامنځته شو او په پوهنتون کې يې د تدريس چارې موريس ګرامون ته وسپارل شوې يوه بل فرانسوي پوه (انتوان ميه) چې د ډېرو ليکنو او تاليفاتو له امله په فرانسه کې لوړ مقام لري. د خپلو څېړنو او پلټنو په پايله کې څرګنده کړې ده چې: د ژبو په تله کولو کې د هغو داړيکو او خپلوۍ په هکله څېړنه يوازې په ښکاره ورتوالي بسنه او اکتفا ونه کړ، د ساري په توګه د (بد) کلمه په انګريزي ، دري ، او پښتو کې سره ورتوالی لري او په لفظ او معنا کې هېڅ توپير نه سره لري. د هغو کسان په اند چې د پوهې لرونکي نه دي. غالباً دا درې کلمې د يوې ريښې او د يوې ستې نه وتلې ګڼې. خوربښتيا داده چې دغه مشابهت او ورته والی کاملاً د اتفاق او تصادف پايله ده. او هره يوه د يوې بلې ريښې او آرې را وتلي دي. چې يوه له بلې سره هېڅ اړيکه نه لري. ددې نظريې پر خلاف په ارمني ژبه کې د (ارکو Erku) کلمه چې د دوه په معنا ده.د دري ژبې د (دو) او د پښتو ژبې د (دوه) لفظ سره يوه معنا لري او د يوې ريښې څخه راوتلي دي. سره له دې چې هېڅ ښکاره ورتوالی نه لري. البته دا پرتله او نظريه دلرغونې اندو اروپايي ژبې د څانګو لکه ،سانسکرېټ ، لاتيني ،يوناني ، اوستا او لرغونې فارسي لغات د لرغونې ارمني سره د پرتلې او مقايسې څخه هم د اپايله او نتيجه لاس ته راغلې ده ،چې داندو اروپايي ژبو دوه توري (D او W) انډول دي. د ارمني له (E.R.k) تورو سره د ساري په توګه د (وېرېدل)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلمې ریښه په لرغوني یوناني کې (Dwl) دی او په ارمني کې (ERKI)دی په همدې توګه هغه لفظ چې د (ځنډ) یا اوږدمهال معنا لري، په یوناني کې (DWERON) او په ارمني کې (ERKCAR) دي. د دې کلموله پرتلې څخه کولای شو دانتیجه واخلو چې د (DW)توري په اندو اروپايي لرغوني ژبه کې د ارمني (ERKU) سره یو ډول دي. پردې بنسټ دارمني(ERKU)او د دري (دو) او پښتو(دوه) هم دیوه واحد اصل څخه راوتلي او بېل شوي دي..

(۳۹: ۵۱-۵۲ مخونه) د پورته لنډو څېړنو ، یا دونو ، نظریاتو او بېلګو څخه دا جوتېږي چې ژبپوهنه د فیلالوژۍ یوه برخه ده. چې په ښکاره او ظاهري ورتوالي ، مشابهت او خیالبافۍ حکم نه کوي. او له هغه څه چې د عامیانه (فقه اللغه) فیلالوژۍ په نوم یادېږي راوتلې ده. چې د ژبې په اړه وینا او نظریات او پوهنیزو (علمي) اصولو سره اشنا یي لازمه او اړینه ده. د د ې اړتیا دې بشپړاوي له پاره یو څه هم د ژبپوهنې په تاریخچه تم کېږي. چې د ژبپوهنې تاریخ د ژبې د ځانګړو او تخصصي څېړنو او مطالعاتو په معنا او مفهوم ده.) څرنګه چې ؛ مخکې د (فلالوژي په آریانا) بحث کې مو ورته نغوته وکړه بیا یې هم یادونه کوو. چې د سانسکرېټ د ګرامر د تالیف تاریخ څخه چې په څلورمه مخزیږد پیړۍ کې لیکلی د سانسکرېټ ژبې له پاره ډېر پرمختللی ګرامر ګڼل کېږي. را پیلېږي خو ژبپوهنه په اوسني عصري مفهوم سره د فردینانډ دوسوسور (د عمومي ژبپوهنې دوره) کتاب تر خپرېدو وروسته پیل شوه. د دوسوسور د ژبې د تشریحي (په یوه ټاکلې تاریخي دوره کې) او تاریخي (د تاریخ په اوږدو کې) څېړنو ترمنځ په توپیر قایل شو او (د ژبې نظام) باندې ټینګار وکړ. چې په ۱۹۵۰ ز لسیزه کې (نوام چامسکي) په دې برخه کې څرګند بدلون (انقلاب) راوست. چې د تولیدي ژبښودنې (ګرامر) د رامنځته کیدو لامل شو. (Generative

(c) ketabton.com: The Digital Library

Grammar) ده. پـه (Behaviorist) سـلوکي اروا پـوهنې بانـدې سـخته نیوکه وکړه په سلوکي اروا پوهنه کې د ژبې زده کړه سلوکي تقلید ګڼي او د اسنادو او شـواهدو پـه وړانـدې کولـو سره یـې د هغـوې منفـي اړخونـه را برسـېره کـړل. نومـوړی پـه دې بـاور و. چـې پـه انسـان کـې د ژبـې اصـول او ځانګړنې ذاتي او فطري دي. یا پـه بله وینـا د ژبې زده کړې لارې چارې پـه ارثـي او جنتیکي بڼه پـه مغزو کـې ځـای پـر ځـای دي. او چاپېریـال د ټولنـه ماشوم ته یوازې د مـورنۍ ژبې زده کـړه کـې تحریـک کـوونکې دنـده ترسره کوي. ماشوم د معلوماتو یوه لړ شمېر ټولګه له خپل ژبني چاپېریال څخـه تـر لاسه کـوي. او نـوي ترکیبونـه جوړوي. ځکـه چـې پـه ځـان کـې دا ځـواکمني شتون لري. (۳۲:۲۸مخ) د نظر پخواني خاوندان په دې باور وو. چې مـورنۍ ژبـه په اکتسابي بڼه یوازې د شا او خوا خلکو د وینا د اوریدو لـه لارې د ماشـوم ذهن ته ننوزي. څرنګه چې مخکې لیکنو کې هم څه نا څه یادونـه وکـړه. پـه ژبپوهنه کې ځینې پـوهنیز انقلابونـه رامنځتـه شـوي دي. چې د ژبپـوهنې د پوهې په تاریخ کې یو څو د پام وړ ټکي شتون لري. د ژبپوهنې په څانګه کې لـومړنی علمـي انقـلاب تـاریخ پېژندنـه Historicsm دی. چـې پـه اتلسـمه پېـړۍ کـې رامنځتـه شـو. هغـه څـه چـې د ژبپـوهنې پـه تـاریخ کـې د لـومړي انقلاب پیلامه وګڼل شوه. (۱۷۸۶ ز) کال ته رسېږي. (۴:۲۲۴ مخ) لکه څرنګه چې پورتـه څېړنـو کـې یادونـه وشـوه. ویلیمزجـونز کلـه چـې سانسـکرېټ ، د لرغونې فارسي ژبې او لاتیني ژبې متـون سره پرتلـه کـړل پـه دې بـاوري شو چې د ادرې وا ړه ژبې لـه یـوې منشـاء چې هغـه انـدو اروپـایي مورینـه ده ، سرچینه اخیستې ده. چې دا هم د ژبپوهنې په تاریخ کې لومړنی انقلاب پیل کړ. ورپسې د ژبو برخلیـک د ژبـو کـورنۍ او دا چـې دې ژبـو د څـو ډلـو څخـه سرچینه اخیستې ده. پیل کړ. چې دا انقلاب د (تاریخ پېژندنې تـر سرلیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندې مطرح شو. په دې دوره کې د ژبپوهانو پاملرنه د تاریخي بدلونونو او تحولاتو ته اوښتې او هرې ژبنۍ پدیدې څرګندول او بیانول تیر وخت او مهال ته په کتنې او پاملرنې سره و. دا انقلاب د یوې ډلې ژبپوهانو په پیدا کیدو سره (نیوګرامریان New Grammarians) ویل کېدل. بشپړ شو . چې دوی بیا د ژبنیو بدلونونو له پاره د قاعدو او قوانینو د موندلو په لټه کې شول .

په ژبپوهنه کې دویم انقلاب جوړښت پېژندنه (Structuralism) دی. چې بنسټ ایښودونکی یې فردیناند دوسوسور دی. دو سوسور ژبپوهنې د تاریخ پېژندنې او لومړي انقلاب په وړاندې یو عکس العمل و. هغه څخه چې سوسور په دغه بحث کې مطرح کول ، د ژبې تشریحي حالت ته پاملرنه وه ؛ نه د هغې د تاریخ بیان ته. خو د سوسور د بحث جوهر د نښې او علامې په مفهوم ولاړ و. سوسور ژبه د یوه نظام په توګه تر څېړنې لاندې ونیوه. او تشریحي ژبپوهنه یې له تاریخي ژبپوهنې بیله کړه. تر دې وخته پورې د پوهنتونونو د ژبپوهنې څانګې ډېرې په تاریخي ژبپوهنې بوختې وې. سوسور داسې نظر درلود ؛ چې نښه یا علامه کلمه ده. او کلمه د ژبې بنسټ دی. نوموړي له دال او مدلول څخه خبرې کولې. چې د نښې یا علامې دوه عمده برخې دي. د سوسور دا پورته نظر پنځوسو (۵۰) کلونو پورې ژبپوهنه تر خپلې اغیزې لاندې نیولې وه. د جوړښت پېژندنې په دوره کې چې شلمې پیړۍ په لومړۍ نیمایي پورې اړه لري د ژبپوهنې عمده کړنې د ژبې صرف او غږیز نظام و. د ژبپوهنې په دې دوران کې د پراګ په مکتب کې متن مطرح شو. بیا وروسته د پراک په مکتب کې خبرو اترو (ویلو اوریدلو) د تحلیل په برخه کې ښه زیری ګڼلای شو. دغه مکتب په رول لوبونه او دنده پالنه (Functionalism) باندې باور درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدا راز په ۱۹۵۷ زکال نوام چامسکي د ژبپوهنې په برخه کې دربیم انقلاب د نړیوال ګرامر او د ماشوم د ژبې د زده کړې په اړه د نظریاتو په وړاندې کولو سره رامنځته کړ. دا نظریات د ژبپوهنې په پوهه د یوې مهمې نظریې د اډانې د رامنځته کېدلو لامل شو. چې تولیدي ګرامر ورته ویل کېږي. د دغه انقلاب په دې سبب د پاملرنې وړ دی. چې دی په ژبپوهنه کې وینا پوهنه (نحوه) بنسټ ګڼي. او د ژبپوهنې له پاره یې غونډله (جمله) د مطالعې واحد وټاکله. پر دې بنسټ ژبپوهنې یو تکویني بهیر پر مخ وړی.
په شمالي امریکا کې له ۱۹۵۰ زکال څخه تر اوسه پورې د نوام چامسکي لید لوری او د تولیدي ژبپو هنې په نوم د هغه مېتود پلویان لري. دا مېتود دلومړی جملې په سطحه باقي پاتې دی، او تر جملې وړاند ې نه ځي. دویم دا چې د دکارت د عقل پالنې په تفکر باندې باوري دی. یعنې دا ټکی د انسانانو د ژبنی پوهنې یوه برخه ده. چې د زوکړې له لومړی شیبې څخه له دوی سره نږی ته راځي. پر دې بنسټ باید په دې سره باوري او معتقد وي چې ؛ د ژبې ځینې ځانګړنې ذاتي او فطري دي.
په همدې بهیر کې د شلمې پیړی د شپږمې لسیزې په شاو خوا کې یو شمېر پوهانو خپل نظریات څرګند کړل ، چې په ژبپوهنه کې څلوم انقلاب ورته ویل کېږي. دوی د پراګیانو د مکتب تفکر چې د چامسکي د ژبپوهنې د نظریاتو سیال او رقیب و. راژوندی کړ. یعنې چامسکي (جمله بنسټ ګڼله) او د دکارت د عقل پالنې په فلسفي نظر باوري و. د څلورمې پېښې ارزښتناکه او عملي بڼه درلوده. او د دې نظریې خاوندان په دې باور و. چې د ژبې د مطالعې واحد باید (ویل او اوریدل)وي. پر دې بنسټ دا نظریه له فلسفي پلوه د تجزیې وړ وه. دا انقلاب ژبپو هنه له ټولنپوهنې سره ګډه ګڼي ، خو د چامسکي نظریه ژبپوهنه د اروا پوهنې او په پای کې له ژوند پوهنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره مانوسه ګڼي. وروستۍ پښنه څرګندوي هغه څه چې په تصور او خيال کې جوړ شوي له دې څخه ډېر ارزښتناک دي او دا ښکاره کوي چې هغه جمله په يوه متن پورې اړونده ده. ان تر دې چې که ساده هم وي. معناوې لري: خبري محتوا او منځپانګه (دڅه شي په اړه خبرې کېږي) او ددې محتوا په بيان کې په کومه بڼه تعامل ټينګيږي. دويمه معنا داده ؛چې دا جمله د يوه متن د اجزا Component په توګه څومره په متن جوړونه کې مرسته کوي. د ځلورم انقلاب بنسټ (ويل او اوريدل) جوړوي. او هېڅکله جمله د يوه خپلواک واحد په توګه نه څيړي. تل په متن کې څېړنه کوي. دا سمه ده چې دا علامې او متعارفې بېلګې په توګه ژبنی واحد او توک متن دی. ولې سره له دې هم باوري دي چې ان تر دې يوه کلمه هم کيداى شي متن وي ؛ لکه (غورځنګ) يعنې متن ټاکلې اندازه نه لري. (۲۳۵:۴ مخ) د پورته يادونو څخه دا پايله په لاس راځي. چې ؛ ژبپوهنه **Linguistics** هغه پوهه ده چې د ژبې څرنګوالی ماهيت د پوهنيزو او معاصرو مېتودونو پر بنسټ مطالعه کوي. او د بيلابيلو ژبو کورنۍ ، د هغو يو تر بله تاريخي بدلونونه او اړيکې ډلبندي او تشريح کوي. په ټوليزه توګه په ژبپوهنه کې ژبه او دوو اړخونو څخه څېړل کېږي. ژبه دوينا دځواک په توګه يعنې هم هغه ځانګړتيا چې آدميان له ژويو څخه په توپير کې تر مطالعې لاندې نيسي. او پر هغه شته قوانين څېړل کېږي. (۱۴:۱۷ مخ) او بل اړخ ټولې مورنۍ ژبې څېړي د ننۍ نړۍ د کاريدونکو ژبو معلومونه ، ودې او د وروستيو څېړنو کې چې د ژبپوهانو له خوا شوي دي. د نړۍ د ژبو شمېره **۲۰۰۰** څخه ډېره ښيي. چې په ځينو ملتونه او په ځينو د ګوتو په شمېر وګړي خبرې کوي. څرنګه چې ټولنې تل په بدلون او تحول کې دي. او له انقلابونو څخه اغيزمنې کېږي او هېڅ کله هم ثابتې نه شي پاتې کېداى پر همدې بنسټ په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله طبعي ځانګړتیا خپل اصول بدلوي. چې ژبه هم په ټولنیز چاپېریال کې د خپل ماهیت پر دلیل چې هغه ټولنیز والی دی. یو ثابت پا یښت نه لري. او تل د ټولنې له بدلون سره تحول او بدلون کوي.چې دا بدلونونه او تحولات د ځانګړو ژبنیو قاعدو او قوانینو پر بنسټ منځته راځي، چې د دغو بدلونونو پېژندنه د ژبپوهنې د کار په محدوده کې ده. دا محدوده بیا ببلا ببلې برخې او څانګې لري.دژبې مطالعه بوه پراخه ساحه رانغاړي ،چې د ژبې ټول اړخونه ،ممیزات، ډول ډول پړاونه په عینې وخت کې او تر یو سر لیک لاندې مطالعه او څېړل کېدای.پردې بنسټ ژبنیو پدیدو څېړونکو او ژبپوهانو د پلان او موضوع سره سم او په څېړنه کې دا سانتیاوو په موخه په لاندې څانګو وېشل کېږي:الواکي(نظري) ژبپوهنه Theorettical Liguistics داو سنیو ،معاصرو پوهنیزو مېتودونو سره سم ، د پوهنیزولیدنو او مشاهداتو په اغېزمنتیا دژبې په اړه د حقایقو په راسپړنه اود کلیاتو ،پرنسیبونو او تعریفونو په تأسیس بخث کوي.د بوې پوره او بشپړې منظمې تیوری ټولګه رامنځته کوي.چې دژبو په اړه په ټولیز(عمومي) او ځانګړي ډول صدق کوي.نظري ژبپوهنه د څېړونکي دموخې او اړتیاله پلوه کېدای شي ، په داسې څانګوو وېشل شي چې له بوې خوادنړۍ دژبوله بنستیزو کورنیو سره د تاریخي تړاو له پلوه سمون ولري اوله بل پلوه په ډېرو محدودو او فرعي څانکو و وېشل شي ،چې په تر تیب سره دلومړۍ برخې و بشنه لکه داندواروپایي ، سلاوي یا دآریک ژبو ژبپوهنه او دویمې وبشنې له پاره چې فرعي څانګې دي ، لکه دآریاني ژبوا واندوآري ژبوژبپوهنه ،چې دواړه په آریک ژبې پورې اړوند بږي.دنظري ژبپوهنې د څانګوله تشریح څخه موخه په هغوڅانګو باندې دهغې وبشل دي چې دژبې دڅېړنې علمي مېتوداوبرید پولې ټاکي،ځکه دا څانګې ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره تړښت او په ځینوبرخوسره ننوتې دي؛ کېداى شي دژبپوهانو دژبوهانو دخېړنې وړ وګرځي.
علمي اوتطبيقي ژبپوهنه Applied Linguistic عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده ،چې د ژبنيو مسايلو دحل او روښانتيا له پاره دژبپوهنې په اړه دنظرياتو ،مېتودونو اوموندنوله کارولوڅخه بحث کوي. دتطبيقي ژبپوهنې ساحه ډېره پراخه او ارته ده. اودبهرنيوژبو زده کولو او ورزده کولو ،دژبې دتدريس په ساحه کې داړوندوموضوعاتودتدريس لکه دژبې ګرامر،متنونه،املا ،انشا اوداسې نوروڅخه کار اخلي. همدا ډول: کلتورليکنه،ژباړه اوتفسير،سبک پېژندنه ،ژبني اختلالات،دويناتحليل او دلوستلو مېتودونه هم رانغاړي.ژبپوهنه دژبې له تيوركي اونظري مطالعاتو څخه پرته نشي رامنځته کېداى،پردې بنسټ عملي ياتطبيقي ژبپوهنه په الواکي(نظري) ژبپوهنه ولاړه ده.دربېمه ځانګه چې ده زده کړييزه ژبپوهنه Educationnal Linguisjics ده هغې ته وايي، چې دېوه ولس ،هېواد اوياهم سيمه ييزې ژبې دزده کولو او ورزده کولوبهير په ښوونيزو ،تحصيلي او اکاډميکوځايونوکې تربحث اومطالعې لاندې نسي اوپر مخورې.چې Pedagogical Linguistics هم ورته ويل کېږي.په همدې توګه دسواد زده کړې بېلابېل مسايل مطالعه اوژبښودنې پرمختللي مسايل اوموضوعات لکه ادبي سبکونه ،ارزونه،کلمې اودژبې کارونه اوپه هر اړخيزه معنا دژبپوهنې پکارا چونه ، په متونواوعملي برخوکې دژبې کارونه اولارې چارې دښوونکو اوزده کونکوتر منځ دخبرو اترو ماهيت تر مطالعې لاندې نسي.بله ټولنيزه ژبپوهنه Socialingistics ده هغه ژبپوهنه چې دژبې دلارو چارو يوکېدل دانساني ټولنو سره په ځانګړې توګه: نژاد ،نژادپالنه،طبقې،قشر،جنس اوټولنيزو ادارولـه مقولو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره په اړيکو کې تربحث او مطالعې لاندې نسي. ټولنيزه ژبپوهنه د ژبې او ټولنپوهنې تر منځ تو پير په نظر کې نسي. ولې د ژبې ټلنپوهنه د ټولنپوهنې له ليد لوري کړنو ته لېوالتيا لري. په دې معنا که په ټولنه کې بدلونونه منځته راځي همهال په ژبه کې هم بدلونونه څرګند يږي څرنګه چې ټولنه تل د بدلون په حال کې ده او وي، ژبه هم ورسره تحول او بدلون مومي. په همدې بهير کې بله څانګه تاريخي ژبپوهنه Historrical Linguisti ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده، چې د ژبې جوړښت ،منځته راتګ نظام بدلونونه د تاريخ په ټولو پړاونو کې يعنې له پيل تر پايه مطالعه ،بحث ،څېړنه او تشريح کوي. د يوې ژبې لرغوني او وروستني ژانرونه ،فورمونه او ډولونه له پلټنې او يا د بېلا بېلو ژبو له پرتلنې څخه دا په ډاګه کېږي ، چې ځيني ژبې سره خپلوي لري او ځيني نه لري. لکه اندواروپايي کورنۍ ژبې په همدې توګه کېدای شي چې بنې يې بيا ورغول شي او ښکاره شي، چې په يوه فرضي ژبه کې مخکې تر دې چې ليکنې سوابق يې شتون ولري د غه سوابق موجو وو. د بېلګې په ډول د اندواروپايي ژبو د مورينې ژبې *p په هغه p پورې اړوند کېږي چې د سانسکرېټ ژبې د pito په کلمه کې دې او په انګلسي کې د Father د ګلمې په(F) پوره اړوند کېږي، چې د(پلا) په معنا ده .په همدې ډول بله څانګه تشريحي ژبپوهنه ده عبارت له هغې ژبپوهنې څخه ده چې د ژبې جوړښت ،نظام، بدلونونه د تاريخ په يوه ټاکلي پړاو کې تر بحث او څېړنې لاندې نسي د ژبپوهنې دا څانګه د ژبپوهنې نورو څانګوته د بنسټ او سريزې حيثيت لري. د تشريحي ژبپوهنې برخې: غږپوهنه، فزکي غږپوهنه، د غږونو وتونځي، کلمې (صرف) مورفولوژي، ويناپوهنه(نحو) پوهــه ده.ســربېره پــردې د ژبپــوهنې بلــه څانګــه پرتليــزه ژبپوهنــه Comparative Linguistics ده چې له تاريخي ژبپوهنې سره نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تړاولري او بېلابېلو ژبو(بوې کورنۍ یا بوې څانګې اویا هم دبوې ډلې یاهم د دوه کورنیود ژبو) څانګړنې ،اړیکې اوتړاو تفاوتونه سره پرتله کوي چې له تاریخي پلوه له ستې رابېلې شوې وي اویاله بېلو ستو څخه وي. د دې ژبپوهنې موخه داده چې داړوندوژبو ستبه اولومړنۍ ژبې جوړښت اونظام له هغو قاعدو ،اصولو اوپرنسیبونو سره سم چې لري یې بیا څلي ورغوي، د ستې یالومړۍ منشا ژبې دژبنۍ جوړښت بنې چې د دې پوهې دمبتودونو سرسم وي اټکلي(فرضي) خوبنستې او اصل ته نږدې وي،تاریخي پرتلیزه (مقایسوي)ژبپوهنه نړیوال اصول ته نږدې وي. تاریخي پرتلیزه (مقایسوي) ژبپوهنه نړیوال اصول او قواعد لري،چې(پرتلیزو اصولو) په نوم یادیږي.څنې کسان دې څانګې ته اوس هم پرتلیزه لغت پوهنه Comparative Philology یا پرتلیزه ژبښودنه Comparative grammarاصطلاوې کاروي.د دې لیکنې په بهیر کې بله څانګه هم مقابله یې ژبپوهنه Contrastive Linguistics کاروي.د دې لیکنې په بهیر کې بله څانګه هم مقابله یې ژبپوهنه ده ،چې د دوویاڅوژبو جوړښت،بدلون اونظام چې له تاریخي پلوه سره اړیکې لري یایې نه لري دپوهنیزو موخوله پاره ،یې مقابله کوي.دپرتلیزې اومقابله یې ژبپوهنوتوپیرپه دې کې دي،چې په پرتلیزه ژبپوهنه کې هغه ژبې سره پرتله کېږي،چې له تاریخي پلوه سره اړوندې وي یعنې له بوې ریښې څخه وي لکه (دري، تاجکي، پاړسي) (۲۳۷:۴) چې په لسګونو پېړۍ پخوا سره هم ریښه وې او وس د دري بېلابېلو هېوادونو اوقومونو ژبې دي (پارس،تاجیک او دېګان یا تاجیک)اود داراز ژبو په پرتله کې دژبوتا یخي تحولات هم په پام کې نیول کېږي لکه (دري اومنځنۍ پاړسي) ولې په مقابلوي ژبپوهنه کې سره اړوندې ژبې (همریښه) لکه (دري اومنځنۍ پاړ سي) اویا نا اړوندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پښتو او عربي) دواړه سره مقابله کولای شي په دې برخه کې تاریخي بدلونونه په پام کې نه نیول کېږي. په همدې توګه بله فلسفي ژبپوهنه Filasophical Linguistics ده. دا د ژبپوهنې هغه څانګه ده، چې د ژبې ونډه د ژبې د درک سره په اړیکه کې او د فلسفي مفاهیمو تشریح او داندونو فلسفي حالت او ژبني مېتودونه تر مطالعې لاندې نیسي. بله څانګه چې ده هغه سیمیه ییزه ژبپوهنه Areal Linguistics ده د جغرافیاوي سیمو څېړنه او مطالعه ده چې ځانګړنه یې د ګډو ژبنیو ځانګړنو درلودل دي. ژبنۍ سیمه چې کله ورته Sprachbund هم ویل کېږي، له یوې کورنۍ څخه په ډېرو پورې اړوندې ژبې لري، خو ګډې ځانګړنې هم شتون لري، چې د کورنیو په نورو غړو کې لږترلږه یوه یې شتون ونه لري، د بېلګې په توګه (نچ) غږونه د سهیلي افریقا په سیمه کې په څو متفاوتو او بېلابېلو ژبنیو کورنیو کې شته دي. بله جغرافیایي ژبپوهنه Geolinguistics هغه ژبپوهنه ده چې په نړې کې د ژبو جغرافیاوي وېش او د هغوی د سیاسي، وټییزو (اقتصادي) او کلتوري حالت په پام کې نیولو سره مطالعه کوي او Geographical Linguistics هم ورته ویل کېږي. دا ګړنې (اصطلاحات) په ځانګړې معنا سره هغو پېښو ته کارول کېږي، چې د ګړدودونو بڼې یا د لهجو جغرافیا، د ښارونو په لهجو پورې اړوند مطالعات او انساني جغرافیاته له ژبني او ټولنیز پلو سره اړیکه ورکوي. د یوې ژبې ګړدود د ډول ډول بڼو بدلونونه او ورتوالی د سیمو او جغرافیایي حوضو پربنسټ په ټاکلو نقشو کې ثبتوي. دې ډول نقشو ته (ګړدودیز اطلس) ویل کېږي. دا څانګه کله کله د ګړدودپوهنې په نوم هم یادېږي. همدا ډول بله اروایي ژبپوهنه Psycho Linguistics ده: دا هغه ژبپوهنه ده چې د ژبني سلوک او د ذهني تکړتوبونو (مهارتونو) او بهیرونو تر منځ متقابله اړیکه، چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سلوک بنسټ او بېخبنسټ(زیربنا) ګډنل کېږي مطالعه کوي. پخوا ورته دژبې اروا پوهنه ویل کېده، دماشومانو په وسیله دژبې دکسبولو مطالعې ته ډېرې وخت پرمختیایي اروایي ژبپوهنه Developmental Psycho Linguistics ویل کېږي کله چې داروا پوهنې دنظریو او بهیرونو دوړاندې کولوله پاره دیوه توکي (عنصر) په توګه دژبې په کارولو باندې ټنګاروي ، داروا پوهنیزې ژبپوهنې Psycho Linguistics ویل کېږي.بله نوعې ژبپوهنه ده یا دژبې ډول پېژندنه Typology Of Language ده،چې دژبو ترمنځ جوړښتي ورتوالی پرته دتاریخ په پام کې نیولو سره مطالعه کوي.دژبو دډولونو پرتلنه په ځانګړې توګه دژبو ترمنځ په هغو موادو کې داړیکو دټاکلو له پاره هڅې دي ،چې پر وراثتي بنسټ باندې دډلبندۍ دمنلو او تاید له پاره تاریخي لاسوندونه او مدارک په واک کې نوي،چې په دې برخه کې څو مقولې پېژندل شوي دي.بېلونکي تحلیلي یا ریښه یي(Analytic isolatingortoot)ژبه هغه ژبه ده چې کلمې یې بدلون نه منونکي دي او نحوي اړیکې دکلیمو دسمون او ترتیب له لارې بیانېږي لکه : چیني اوویټنامي ژبې.بل ترکیبي یا تصریفي(Inflected inflectional) ژبه چې دتحلیلي مقولې په تقابل کې واقع ده،په دې ډول ژبو کې کلمې ډول له یوه څخه ډېرمورفیمونه لري خو ددې مورفیمونو او کلمې دلیک جوړښت ترمنځ سمون شتون نه لري ددا ډول ژبو بېلګې: لاتیني،یوناني،پښتو،دري اوعربي غوندې ژبې دي. همداډول پیوندي ژبه(Agglutinative or Agglutinating)هغه ژبه ده چې کلمې یې یوه له بلې سره دڅنګ په څنګ ایښودلو سره جوړېږي او اوږده لړۍ منځته راوړي لکه جاپانۍ،ترکۍ اوسواحلي ژبې.همداراز څو ترکیبي ژبه (Incorporating or Polysynthtic) چې دکلیمو بڼه یې پېچلې او اوږده ده،دپیوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تصریفي ځانګړنو آمېزه لري او د ډېرى کليمو کارونه يې د بشپړو غونډلو (جملو) د کارونې په څېر دي. دا ډول ژبه د استرليا په ځايي يا بومي ژبو کې ليدل کېږي.
رياضيکي ژبپوهنه (Mathematical Linguistic) هغه څانګه ده چې د ژبې حسابي او رياضيکي ځانګړنې مطالعه کوي لکه د متنونو احصايوي ځانګړتياوې د زنځيري ټولګو (مجموعو) جبري مطالعه، د صوتي ځانګړنو مطالعه د ژبښوونيزو قاعده الګوګانې او په محاسبه کې د ترکيب او تجزيې لوګاريتمونو کشف تر څېړنې لاندې نيسي. په همدې توګه د متن ژبپوهنه يا (Text Linguistics) عبارت له هغې ژبپوهنې څانګې څخه ده چې ليکلي او ناليکلي متون لکه توصيفي د خبرو اترو يا ننداري صحنې او داسې نور تر څېړنې لاندې نيسي. دا پوهه د يوه متن د برخود تنظيم او اړيکو مېتود يو له بل سره د مفهوم لرونکي او بشپړ متن منځته راتګ په موخه په پام کې نيسي. ځينې ژبپوهان دا ښه ګڼي چې ټول ناليکلي يعنې شفاهي متن په ځانګړې توګه له بوې جملې څخه ډېرې اوږدوي د تحليل او تجزيې تر سرليک لاندې وڅېړي.
انسان پېژندنې پورې اړونده ژبپوهنه (Anthropological Lingyistics) د ژبپوهنې هغه څانګه ده چې د ټاکلې ټولنې د ژبې کلتور (دودونه يا خويندوژبو او کورنی جوړښت) تر منځ اړيکې څېړي بشرپوهانو د ژبې په برخه کې مېتودونه مطالعه کړي دي چې په بېلابېلو فرهنګونو کې د کورنيو خپل منځي اړيکې بيانېږي او دوي په دې برخه کې څېړنه کړې ده ،چې دوګړو په ځانګړو ټولنيزو ،فرهنګي چارو لکه ملي ،مذهبي مراسم ، رسمي غونډې، جرګې ، د خوښۍ مجلسونه او داسې نورو کې يو تر بله څه ډول روغبړ کوي وروسته بيا دوي د د غولاسته راوړنو او موندنو ته د بوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړې ټولنې له ټولنيز جوړښت سره اړيکه ورکړې.دژبې دوګړپوهنې دولستنې(مطالعې) ځينې ځانګې دژبپوهنې په سوسيالوژي (Sociolinguistics) او په انتوګرافي اړيکو (Etnographycfcommunication) پورې اړوند بېږي. ژبپوهنه له پورته يادو ځانګو څخه پرته نورې ځانګې هم لري چې هغه زما دليکنې له چوکاټ څخه ډېرېږي اودژبپوهنې په ځانګړوآثارو اوقاموسونوکې شتون لري. ما په هغه اندازه ځانګې را واخيستلې کوم چې دفيلالوژۍ داړينې برخې جزوي.

۴-دنړۍ دژبو کورنۍ:

څرنګه چې ژبپوهنه دژبو په اړه هراړخيز معلومات وړاندې کوي نو پرهمدې بنسټ دژبو ،ژبپوهنې اوفيلالوژي پوهانو دخپلونه ستړې کېدونکو سپړنو اوڅېړنو په ترڅ کې دنړيوالوژونديوژبوشمېره لږ وډېره دڅلورزره ژبو په شاوخواکې ښودلې ده او آن چې له دې هم لا ډېرې، چې دابيا په اصلي اوفرعي خپلوانوژبوويشل شوي دي دغوڅېړونکوپه آند ټولې ژبې له يوې ياڅو ژبنيومورينوڅخه چې دژبونيا ګڼل کېږي رامنځته شوې دی اوهرې يوې ژبې په خپل ځانګړي بهيرسره تکامل کړی دی.ددغه بهير اوبشپړاوي په اړه دوه اندونه شتون لري،چې په واقيعت کې دواړه نظره په يوه چورليزاومحور راڅرخي:الف شجريي نظريات(Treetheory)چې دلومړي ځل لپاره الماني پوه شلايشر(A.scheicher) لخوا وړاندې شوې هغه په دې باوردی چې ټولې بشري اودبشپړتيا په بهير کې ژبې ديوې واحدې ژبې سره داسې اړيکه لري لکه ديوې ونې ببلا ببل ښاخونه اودې اړيکوته نسبي ياجينټکي اړيکې وايي.دځمکې پرمخ ببلا ببلو سيموکې پراخې ژبنۍ ساحې شتون لري چې دژبو ډلې يې دګرامري جوړښت سره ورته والی، کلمواودبيا طرزو ،ريښې دورته والي پربنسټ ژبپوهانودنړۍ ژبې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـتروکورنيواو ډلــوچي دغرېپــوهنې اونــوروګرامري اوکلمــه يــي جوړښــتونوکې څرګنـدې خپلـوۍ سـره لـري وېشـلي دي اودژبودکـورنۍ (Family of Language) په نوم يادېږي.

پورته ياده ډلبندۍ کې دژبوبوه ډله کولای شي دکورنۍ ونه برابره کړي، چې دهغوي نسبي مهالي تړون يا زمان بندي څرګندوي. په ډېره څېرنې يعني دقيقې پرتلنې سره دهرې کورنۍ غړي يوه يوه ژبنۍ څانګه رامنځته کوي دا ډل بندي ډېرې ګټې لري چې يوه يې داده دژبو په پراخه او پېچلې ډلبندۍ کې تريوې اندازې دژبو پراړيکو او تړاونوکې چې يو تربله يې سره لـري سـتونزې رالـړه وي. دبېلګې پـه توګـه بـه دلتـه د(انـدو اروپـايي ژبـو کورنۍ)څخهد اندوآريايي ياهندي څانګه وښايي

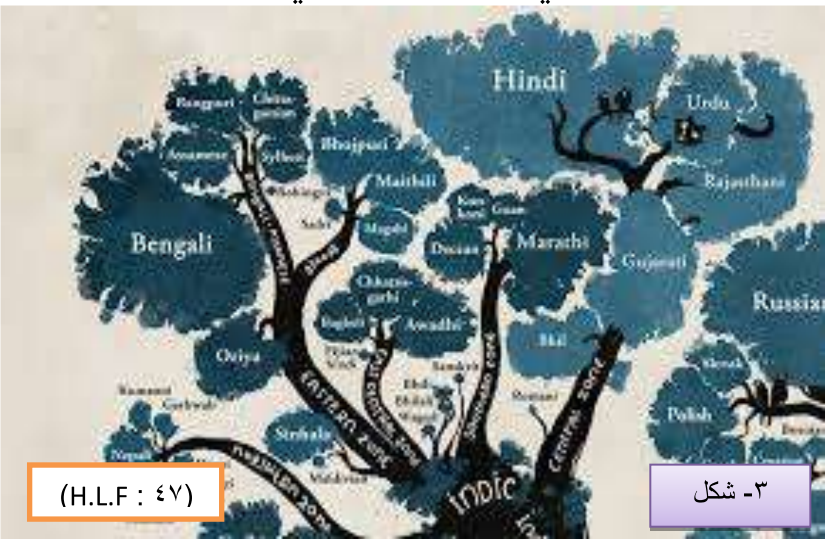

(H.L.F : ٤٧)

۳- شکل

په دې ډلبندۍ کې هرښاخ دېوې ژبې پـه توګـه غځېدلې دی او لـه يوې تنې څخه بېلې شوې دي چې هغـه هم داروپـايي کـورنۍ چې لـه هغـې څخه نورو ژبوتکامل کړی. څرنګه چې دا ژبې يوه له بلې سره نسبي اړيکې لـري نو پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدي بنسټ په اندو اروپايي ژبوکې دمور کلمه داسې ترپرتليزې سپړنې لاندې نيسو: اندو اروپايي ژبوکې مور (mãtã*)کلمه ،اوستايي (mãtar) ، زړه فرس (mãdar) ، سانسکرېټ (mãtar) ، سلاوي (mãti) ، يوناني (meter) ،لاتين کې (mãter) ،ليتواني (motë) ، الماني (muoter) ،تخاري (mãcer) ،آيسلنډي (modir) ، اېرلنډي (mãthir) ، البانيايي(motër) ،ارمني (mary) ،دري(mãdar) ،اورمړي(mawa) او پښتو(mor) . (۲۳۴:۴)

ځرنګه چې پورته يادونه وشوه په ټولو اړوندوژبوکې اصلي رېښه ساتل شوې او آن کلمه په لږ الون بدلون تلفظ کېږي.

ب دويمه نظريه څپه ييزه نظريه ده (Wavetheory) : په لومړي سر کې شمېټ(J.schmidt) لخوا وړانديزشوه. نومووړي ژبني بدلونونه او تحولات هغوڅپوپه څېرګڼل کوم چې اوبوکې دډبرې دلوېدوپرمهال رامنځته کېږي، چې له يوې مرکزي سرچينې څخه خپرې شوې وي.په دې نظريه کې هره څپه دخپلې مخکېنۍ څپې پايله اودخپلې وروستۍ څپې درا ځرګندېدوسبب کېږي.

که چېرې دا دواړه نظريې سره پرتله کړونو وبه ګوروچې شجره يي نظريه دبدلونونو دپېښېدوځرګندونکې توصيف اوڅپه ييزه نظريه دخپرېدو توصيف دی.په اوسنيوشرايطوکې ژبپوهان دژبوپه څو کورنيوباوري دي اوحساب پرې کوي.ددې ژبنيوکورنيوترمنځ دد قيقواړيکو اوڅېړنو په پايله کې موږ تراوسه هم دې موخې ته نه يو رسېدلي چې يوه واحده او پيليزه ژبه پيدا کړو . ولې د ژبپوهان دڅېړنو په ترڅ کې په دې يوه خبره سره يوالی لري چې دنړۍ په ټولوژبوکې ژبنۍ نسبتاًيوډول ځانګړنې شتون لري، چې دنړيوال ګرامريا(Universangrammar) په رامنځته کېدواو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شته والي باوري دي او دځانګړنو په رابرسېره کولو يې بوخت دي.او په دې ترڅ کې يې په نړېواله کچه دځينو کورنيو شتون منلی دی.چې په لاندې توګه به دهرې يوې کورنۍ په اړه څه ناڅه معلومات وړاندې کړو.

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ:

له نوم څخه يې څرګندېږي چې له هند څخه تراروپا پورې پراخې سيمې رانغاړي اوبېلابېلې ژبې په کې شاملې دي،خوتاريخي پيښوځېنې اندو اروپايي ټبرونه يوبل سره لرې کړي اوډېرې يې سره نږدې کړي دي چې اوس په اندو اروپايي کورنۍ کې ځينې داسې ژبې موندل کېږي چې ډېرې همرنګي(تجانس) سره لري په ټوليزه توګه په دې کورنۍ کې دوه سوه ژبې او دوه ميليارده ويونکي لري،چې دنړۍ نيمايي وګړنيزه ټولنه رانغاړي او په لاندې بېلابېلو ډلويا ګروپونو کې شامېلې دي.

ر:لاتينه ډله ياګروپ:

رومانيايي، ساريني، ايتاليوي، کرسي، پرووتسال، اوکسيتياني، کاتلان، اسپانيوي، پرتګالي او فرانسوي پهکې رازي.

بن:ګرمانيک ډله:

ايسلنډي(سويډني،ناروېژي،ډنمارکي)سکندنيايي،الزاسي،افريقايي،هالنډي،الماني اوانګليسي په برکې نيسي.

ز: سلاوي ډله:

کرواتي، صربي، سلاوياني، بلغاريايي، اوکرايني، بېلاروسي (سپينه روسي)، روسي پولنډي،سلواکيايي،چېکي په کې داخلې دي.

خ:سلتي ګروپ:

واکوسي،ګالي،اېرلنډي او بريتانوي په کې شتون لري.

ت:بالتي ډله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېتواني او لاتوي ژبې په کې شاملې دي.
ن:بېلابېلې ډلې:
دکولايانو ،ارمني، يوناني او البانيايي ژبې کې شاملې دي چې همدا مهال دا اندو اروپايي ژبې شمېرل کېږي.
د:آريک ډله:
(الف) آرياني څانګه: پاميري ژبې، اورمړي، پراچي آسي، کردي، بلوڅي، پښتو، پارسي، دري، تاجکي، په کې شاملې دي.
ب:اندوآري څانګه: نيپالي، اسامي، بنګالي، ګجراتي، مراټي، سريلانکايي، سينهالي، پنجابي، سندي، اردو او هندي رانغاړي.(۸:۸-۹)
ج:داردیک: انکو، پشه يي، نورستاني او نورې ژبې په کې شتون لري.

اروپايي ټبرونه ميلاد څخه لږتر لږه پنځه زره کاله پخوا د اوسنۍ روسيې هېواد سهيل لور ته په پراخه سيمه کې د سايبريا سهيل ته په دښتو او غونډيو د اورال په بحيره، دخزر بحيرې شمال، او د قفقاز شمال ته اوسيدل د هغو شواهدو او لاسوندونو له مخې يې لاس کې دي، اندو اروپايي ټبرونه له څلور زره تر درې زره مخزيږد کلونو په شاوخوا کې د لويديځې نړۍ لور ته وليږدېدل او د درې زره مخزيزږد د کلونو په شاووخوا کې يې يو پراخه سيمه د ختيځې اروپا له مرکز څخه د آريانا تر شمال پورې په واک کې درلود، همدا مهال اندو اروپايي ټبرونه ليږد اومهاجرت بيلابيلو خواوو او بيلابيلو سيمو ته پيل شو او له هند څخه تر اروپا شمالي برخو پورې ميشت شول، له همدې امله دا ټبرونه د لړۍ په بيلابيلو برخو کې د اندو اروپايي په نوم يادېږي. ددې له خپل اصلي ټاټوبي مهاجرو او په هېواد د ميشتو قومونو ژبې د يوې يوازني (واحدې) نيا (مورينې) اندو اروپايي Proto Indo European په نوم يادېږي، رابيلې شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي، د دې نيا په مورينې ژبې څخه هېڅ سند السوند او اثر په لاس کې نه شته، چې مخامخ هغه وڅېړل شي. له دې امله ژبپوهان د هغې ژبښودنې (ګرامر) جوړښت او غړيز سيستم تعقيبولو له پاره اړ دي، چې د هغې څخه د بېلو شوو او رامنځته شوو ژبو مقابله او پرتله وکړي او له دې لارې څخه د ژبني قواعدو ته لاس (کشف) او را وباسي. اندو اروپايي اصطلاح په نولسمه پېړۍ کې د فرانس بوپ Franz Bopp له خوا وړاندې او وضع شوې ده، د په خپله څېړنه کې سانسګرېټ زړه يوناني، لاتيني او زړه پارسي د يوې کورنۍ ژبې وګڼلې او په خپلو او په پای کې دې پايلې ته ورسيده، چې د پورته يادو ژبو د مخکېنۍ اصلي مورينې ژبې شتون حتمي دی، چې هغه ژبه له اندو اروپايي مورينې څخه عبارت دی، آلماني ژبپوهانو د اندو ګرمانيک Indo Germanic اصطلاح و کاروله، دوی باور درلود چې د دې ژبو بنسټ له يوې خوا هند او له بلې خوا آسلنډ او جرمني ايسلنډ دی کله چې دا اصطلاح په هندي پيل کېږي په جرمني بايد پای ته ورسيږي، چې بيا د شملې پېړۍ په لومړيو کې انګليسي ژبپوهانو د اندو اروپايي پر ځای (آريايي) اصطلاح کاروله، څرنګ چې دې نوم، آريايي ټبرونو او آريايي ژبې (آريک)پورې اړه درلوده، د اندو اروپايي ژبو له پاره مترکه او له کاره ولويده، د اندو اروپايي لومړنيو ټبرونو پنځيدل، ډېريدل او خپرېدل د اندو اروپايي ژبو د پراخېدلو خپرېدلو او دودېدلو سبب هم شول، چې له دې اندو اروپايي لومړنۍ ژبې څخه د ژبو څو ډلې (ګروپونه) رامنځته شول؛ چې پوهانو د kmton يعنې د اندو اروپايي په سل(۱۰۰) کلمه کې د (k) ک نا خپلواک غږ (کانسوننټ د بدلون او بشپړتيا له مخې د دې ډلو دريځ ټاکلی او ځانګړی کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د Satam (ستم) ډله				د centum (کنتم) ډله			
szimta	لتواني	Satam	اوستا	Cet	ایرلندي	Centum	لاتیني
cbto	سلاوي	satam	سانسکریټ	kant	تخاري	Ecatan	یوناني
	البانیایي		ارمني		حتي		سلتي

د ستم او کتم پر اساس

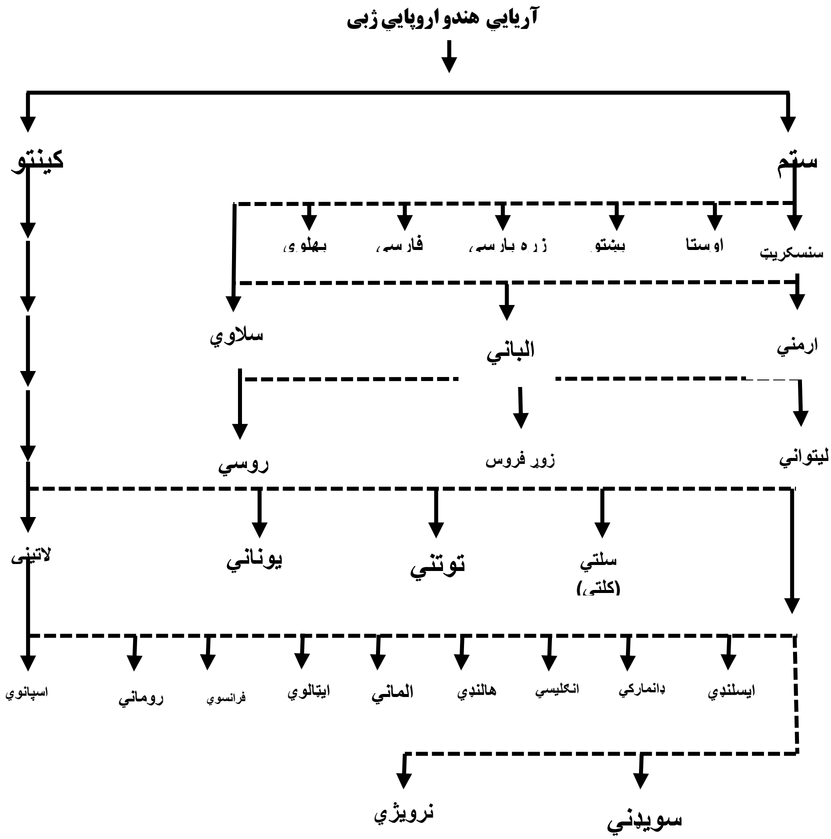

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځينې پوهانو د پوهاوي له پاره دا ژبه د نړۍ په بيلابيلو سيمو او د هغې په جغرافياي موقعيت کې په لاندې توګه ډلبندي کړې ده ؛ لومړۍ ډله چې په دې ډله کې د ساتم ګروپ ټولې ژبې شتون لري. د دې ډلې د غږ پوهنې او ګرامر جوړښت په سيستم کې ګړندي بدلونونه او بشپړاوی راغلی دی. په دويمه ډله کې څلور فرعي ګروپونه شتون لري.

الف: لوېديځې اندو اروپايي ، چې عبارت دي له ايټاليک ، سلتيک او ګرمانيک يا جرمانيک .

ب: يوناني ډله ، چې له مرکزي ډلې سره مخامخ اړيکې لري.

ځ: د ختيځو اروپايي ژبو ډله ، چې تخاري ژبه يې پاتې شونې ده .

ځ: حتي ژبه او د د کوچنۍ آسيا ژبې دا ژبې ډېرې لرغونې دي او د اندو اروپايي نيا څخه را بيلې شوي دي. له اندو اروپايي ژبو څخه د بيلو شوو ژبو د تاريخ اوږدو کې د بومي يا ځايي ژبو سره د ګډيدو او د هغو اړيکو له مخې چې ژبه يې له ټولنې سره د يوې ټولنيزې پديدې او انساني ځانګړتيا په توګه لري ، په ځانګړي توګه يې بدلون او بشپړتيا موندله ، د دې ټولو ژبو سته او اصل يوه ژبه وه ، چې اندو اروپايي لومړني ټبر پرې خبرې کوي او په ورو ورو يې يو تر بلې واټن پيدا شو او په وروستيو کې په بيلابيلو بڼو د انساني او بشري پوهاوي وسيلې شوي.(۱: ۴۷۵ مخ).

۴-۲ د اندو اروپايي ژبو د کشف تقويم:

الف: ۱۷۸۶ زيږديز ، ويليام جونز د سانسکريټ ، لاتيني ، يوناني ، ګوتي او سلتي ژبو خپلوۍ ته نغوته (اشاره) کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ب: پـه ۱۸۱۲ زیږدیـز: فـرانس بـوپ Pranz Boop یـابتوي چې یونـاني، لاتیني، زړه فارسي او جرمني ژبې د یوې کورنۍ ژبې دي.
خ: ۱۸۱۸ز، راسموس.ک.راسـک Rasmus C.Rask د بـالتو سـلاوي ژبو، یوناني، لاتیني او جرمنـي ژبو سره چې یـوې کـورنۍ ژبـې ګڼـل ثابت کړل.(یو کورنی توب)
څ: ۱۸۲۲ز: یاکوب ګریم Jacob Grimm د جرمني ژبـو د نـاخپلواو غږونو دبدلون او تحول قانون وړاندې او معرفي کوي.
ړ: ۱۸۳۸ز: فرانس بوپ ثابتوي چې د سلتي ژبو ډله د اروپا دلویې وچې پـه سیمو کې کارول کېږي او د اندواروپایي ژبو خپلواکه او مستقله ډله ده.
ښ: ۱۸۵۰ز: آګوسـت شیلایشـر Agast Schleicher ثابتـه کـړه، چـې البانیایي ژبه د اندو اروپایي ژبو له کورنۍ څخه ده.
ږ: ۱۸۷۷ز: هـاینریش هوبشـمن Heinrich Hubschman ثـابتوي چـې ارمني ژبه داندو اروپایي ژبـو څخـه ده او ددې کـورنۍ خپلواکـه او مسـتقله څانګه جوړوي.
ډ: ۱۹۰۲ز: یــورګین الکســاندر کنودســون Jorgen knudtzon Alexander حتي ژبه د اندو اروپایي ژبو له ډلې څخه را پیژني.
ټ: ۱۹۰۸ز: امیــل زیــک Emilsieg ثـابتوي، چـې تخـاري ژبـه د انـدو اروپایي ژبو له ډلې څخه ده.
ڼ: ۱۹۱۵ز: بدریچ هروژني Bedrich Hrozny پـه نولسـمه مـیلادي پیـړۍ کې د راټولو شوو معلوماتو او اطلاعاتو دټولګي پر بنسټ د اندو اروپـایي ژبـو د د تطبیقـي ژبښـود Comparative Grammar لیکنـه بشـپړوي. د تطبیقي مېتـود پـر بنسـټ ComParative method د تـاریخي ژبپـوهنې په کارونې سره کولای شو د آریاني ژبو د خپلوۍ څرنګوالی لـه ډېـرو مهمـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژبو د اندو اروپايي ژبو د کورنۍ، د شجريي(ونې) نظر يې په چوکاټ کې په لاس راکړې ، د بېلګې په توګه د مور کلمه په اندو اروپايي ژبو کې:
اوستا matā، سانسکرېټ mātā ، سلاوي mati يوناني meter ، لاتينه māter ، ليتواني motē ، آلماني muater ، تخاري mācer ، ايسلندي modir، ايرلندي māthir ، البانيايي motre ، ارمني magr، پښتو mor ، دري mādar ، اورمړي mawa.

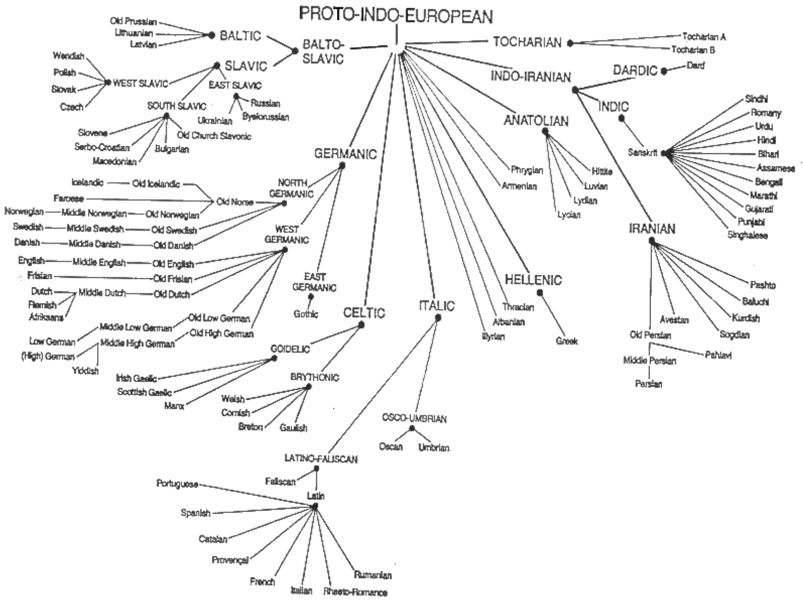

(H.L.F : ٤٧)

٤- شکل

(c) ketabton.com: The Digital Library

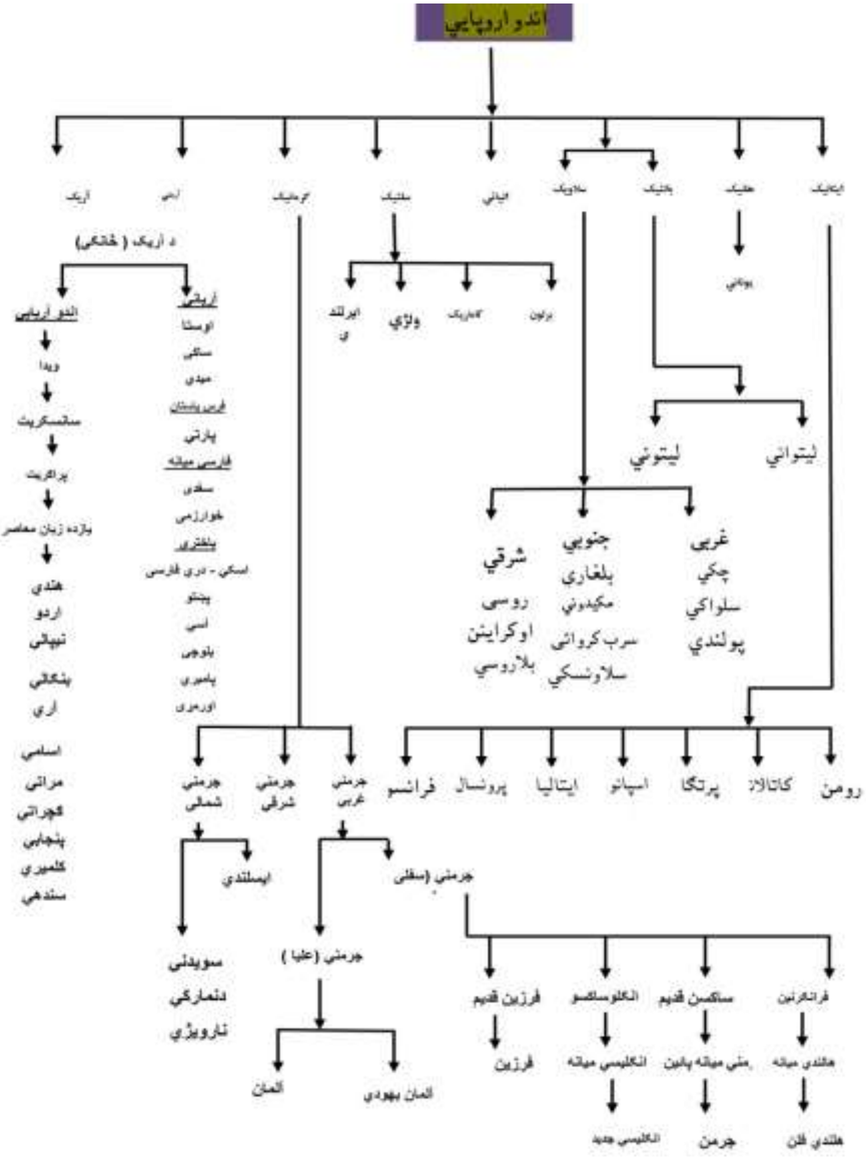

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۳د اندو اروپايي پيلنې ژبې لنډ فونتيک سيستم:

اندو اروپايي لومړنۍ ژبه چې د دې کورنۍ د ژبو مورينه شمېرل کېږي د اوونا خپلواکو ، شپږ نيم واکو ، درويشت خپلواکو درلودونکې وه ؛ چې له دې ډلې څخه شپاړلس تم نا خپلواک Plosive consonant يو مښلى نا خپلواک Fricative consonant شپږ نيم واک Semi Vowel درې لنډ خپلواک Short Vowel درې ښکتني خپلواک redaced Vowel درې پورتني او لوړ خپلواک Long Vowel ، اته غبرګ لنډ خپلواک Short diphthong او شپږ اوږده غبرګ خپلواک long diphthong درلودونکې ده. (۱۳: ۱۹-۲۱ مخونه)

۴-۴چيني اوتبتي کورنۍ:

په نړۍ کې د ټول نفوس څلورمه برخه وګړي پرې خبرې کوي چې وروسته له اندو اروپايي کورنۍ څخه ډېروو ګړوژبنۍ کورنۍ ده.
چيني ژبه ددې کورنۍ پياوړې ژبه ده او ددې کورنۍ د ټول نفوس درې برخې ويونکي لري نورپاتې لړوډېرپه ترتيب او مساوي توګه دبرمايي،تبتي ،ويتنامي اودتاتي ژبو دډلې ترمنځ وېشل شوي دي.چې دا ټولې ژبې بشپړمشابهت نه لري او ددوي ترمنځ دخپلوۍ شتون يا واحده منشا او يوې ګډې نړۍ ته ددې ژبو انتصاب داثبات وړنه دی په دې بنسټ دتبتي او چيني ژبو ترمنځ ځانګړنه يو څپييزوالى او آهنګ دستګاه دهغوي بشپړه ځانګړنه ده په دې ډول ژبو کې دصرف يا اشتقاق سيستم په هغه ډول سره چې په تصريفي ژبو(اندواروپايي يا پيوندي ژبو)کې ليدل کېږي شتون نه لري.داژبې نه بدلېدونکې او يو څپييز ژبې دي.يوڅپييزه ژبې چې له جغرافيايي پلوه يوه له بلې سره ډېرې نږدې دي دګډو کلمو شتون لکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

داندو اروپايي ژبو دهغوي دخپلولۍ مننونکی دليل دی.چينايي او تبتي ژبو څېړنه ډېره ستونزمنه ده ځکه چې دې دغه ډول ژبو څېړنې ته اړتيا دومره نه احساسېږي ځکه چې ډېرغږونه لري څېړنه او پرتلنه يې ډېره ستونزمنه چاره ده .بل دا چې د يوې يو هيجايي کلمې په بدلون سره به بله اصلي کلمه دپېژندنې وړ نه وي څرنګه چې دڅو هيجايي کلميو په برخه کې غږيزبدلون دبشپړبدلون سبب نه کېږي او دخپلوۍ اغېزې هم له منځه نه وړي پردې بنسټ داندو اروپايي کورنۍ دژبو او کلموترمنځ دخپلوۍ په اړه مطالعه او څېړنه کول دچيني او تبتي په پرتله آسانه ده.همداډول بله ستونزه داده چې دچيني ژبې کلتوري ارزښت چې زرګونه کلونه مخکې په نږدې ژبوباندې اغېزې کړي دي، چې په ظاهره کې چيني کلمات ښايي دواقعي خپلوۍ دليل نه وي او په لرغونو ختونو کې دپوراخيستنې له امله وي.ددې ژبو په غږيز سيستم کې څپې ځانګړی ارزښت لري ځکه چې شمېرېې دسلګونو ژبو له څپو څخه ډېردی.او ويونکي يې تريوميليارده ډېر دي.

۴-۵ دراويدي ژبو کورنۍ:

ددې ژبو سيمې دهند په سهېل کې دي.او څلورژبې په کې داخلې دي، چې يوه له بلې سره نږدې خپلوي لري او ددې ژبو اصلي بنسټ جوړوي دويونکو شمېرېې نږدې يو ډول دی او يو سلو شپېته ميليونه ويونکي لري. تاميلي ددې کورنۍ پياوړې ژبه ده او کناره، ملايو او تلوګو ددې کورنۍ نورې ژبې دي په افغانستان او پاکستان کې براهوي ژبه چې څو څو زره ويونکي په دواړو هېوادوکې لري ددې کورنۍ له ژبو څخه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۲حامي او سامي ژبو کورنۍ:

ام هري، مالتي داوسنۍ ایتوپیا رسمي ژبه چې دعربي یوه لهجه ده، عربي ژبې چې نږدې ختیځ او عربستان په ټاپو وزمه کې دي په دې کورنۍ پورې اړه لري دا ژبې دبشري ځلانده تمدنونو لکه بابولي، اشوري، ریګاتین، کینساني، فینیقي او سامي نومونه یادولای شو.ددې کورنۍ دژبو اړیکې دنږدې والي او لرې والي په اړه ژبپوهانو دافریقایي ژبو سره لکه: سومالیایي، افارا او ګالایي سره چې دکوشي ترنوم لاندې پېژندنې پلټلې دي.دې ژبو ته په پام سره ددې ډول ژبو جغرافیایي پراختیا ښودل کېږي چې دافریقاله شمال ځخه دفېناري ټاپوګانو او سېدونکو هم پخوا په بربري اوګوانش ژبو خبرې کولې او آن چې دپارس ترپولو پورې غزېدلې دي همدا راز په سهیل کې دتورې افریقا دژبو قلمرو په کې رانغاړي، چې دهغې ځینې ژبې لکه هوسایګاه په غیر مستقیمه توګه په دې کورنۍ پورې تړل کېږي او دا نومونه ژبپوهان دحضرت نوح (ع) دځامنو سام او عام دنومونو سره تړي چې داخپله ددې ژبو خپلوي ښه یي.په دې ژبو شاوخوا یو سلو شپیته ۱۲۰ میلیونه وګړي خبرې کوي او لاندې ډلې په کې شتون لري.الف سامي ژبې: امهري، مالتي، فنقي، آرامي، اورګاتین، بابلي، آشوري، عبري، عربي ژبې کې داخلې دي.

ب حامي ژبې:هوسایي، ګالایي، سومالیایي، عفار ژبې په کې شاملې دي.

ج کوشي ژبې:بربري، زړه مصري، په کې راځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۷الف -التای، اورال، یغوري او دفین ژبو کورنۍ:

دې کورنۍ کې په ژبو دغږېدونکو وګړو شمېرلږترلږه دوه سوه او یا ۲۷۰ میلیونو پورې رسېږي.په دې کورنۍ کې فنلنډي، مجارستاني، تیني اوتورکي ژبو ترڅنګ جاپاني اوکریایي ژبې هم راځي او په لاندې ډول وېشل کېږي.

۴-۸» فنلنډي او کریایي ژبې:

ددې ډلې پیاوړې ژبې فنلنډي اوکریایي ژبې اوفنلنډي او مجارستاني دي.ددې ژبودغږېدو اوبشپړاوي سیمې په لرغرونو زمانوکې داورال لوېدځې سیمې وې.اوپرهمدې بنسټ ورته اورالي ژبې هم ویل کېږي، داخلک او ددې ژبې ویونکي تل داندو اروپایي اوترکي توکمه ټبرونو ترفشارلاندې وواو له خپل لومړني ټاټوبي داورال غرونو اوبالتیک سمندرګي ترمنځ او په ځانګړې توګه دوالګاسیند غاړې دپیروم سیمه وه او له دې سیمو لاندې برخوته یې ولېږدول.مجارستانیانو په پخوانیوزمانوکې او دپېړیو په پوړیو کې اوسني اوکراین سیمه کې ښېدیایي ژوند درلوداو په نهمه پېړۍ کې دډانیوب پرغاړه میشت شوي دي.فینیان خپلو استونیایانو ورونوته دشمال لوېدیځ لورته ورغلل، فلانډیان چې په لومړیو میلادي پېړیو کې له نوموړو ټبرونو سره دبوې نښتې اوجګړې په ترڅ کې اورالي ژبه کسب کړه؛ چې تراوسه یې ساتلې هم ده دا قوم دفیزیکي اړخه له نورو سره ډېرتوپیرلري ددې قوم (لاپایان) لږترلږه شمېرخلو ښت زره تنو شخه اوړي، چې نیمایي یې په ناروې هېواد کې استوګن دي همداراز بل قوم ساموئیدیان(ننتس) دي شمېریې لسګونو زروتنوته رسېږي اودساییبریا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوري يې لېږدوني وکړې ددې کورنۍ ځينې وګړي په خپل ټاټوبي يعنې دوالګا د سيند پرغاړه پاتې شول ددې ټبرونوله ډلې څخه مورد وينيايي، کومي، مارياياڼ(چرمسيان)او مورتيان او ځينې نور دي چې شمېر يې ددرې زره په شاوخوا کې اټکل شوی دی.

» په فنلنډي اوکرايي ژبوکې لاندې ژبې شاملې دي:

فنلنډي (سومي) ،هنګري، (مجارستاني)، لاپنوني، اورالي، استوني، ساموېدني، کارلي،مورتي،مارياييي اومردودي.

» اويغوري:

مغلي،خاتني،مانسي،جاپاني،ماډياري،کريايي اودلايتني امريکايي بومي ژبه شامله ده.

۴-۹ب -د ترک او تاتارژبو کورنۍ:

ترکي ژبه دپخواني شوروي اوچين په ګډه پوله وېل کېږي او داورالي التای يي په نوم دژبو په يوې لويې ډلې پورې تړلې ده او ددې ژبونوم دهغوي دموقيعت پربنسټ دی، چې داورال دغرونو په لوېديځه لړۍ کې او التای يي په ختيځ کې شتون لري او وېل کېږي.ترکي ژبې لکه مغولي او دختيځې آسيا دتون کوزژبې ددې ډلې په التای څانګې پورې اړه لري.لاندې ژبې په کې شاملې دي:دترکيې هېواد ترکي،عثماني ترکي،اذري(اذربايجان او ايران)،ترکمني،ازبکي،چو واشي،کاراکالپاکي، قرغزي، قزاقي، کومي، اياركوتي،اويغوري،تاتاري،باشقيري،وبرکوتي،کاراچايي اوساموئيدي ژبې دي.ترکي ژبه په اروپاکې دسايبرياترختيځ منتها اليه پورې دلينا په حوزه کې پراخه ساحه رانغاړي.دترکيې ترکي ژبه ددې ژبې ډېره لوېديځه بڼه ده.اذربايجاني داذربايجان او پارس يا اوسني ايران په هېوادونوکې او ترکمني ازبکي قرغزي او قزاقي په منځنۍ آسياکې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترکمني او ازبکي دافغانستان په شمالي ځینو برخوکې دلړکیوو ګړوژبه ده همدارازداورال جهیل په سهېل کې دکاراکالپاک په نوم په یوې بلې نږدې ژبې اوپه همدې توګه دسنک یا رګ او څه ناڅه په پخوانې شوروي کې ځینې خلک په اویغوري ژبه خبرې کوي په چواشي، تاتاري اوباشقري ژبو باندې دوالګا سیندله شاوخوا څخه داورال ترغرونوپورې وګړي غږېږي، یرکوتي ژبه دسایبریا ختیځ ته په یوځه واټن کې دلینا سیند په سیمه کې وېل کېږي دترکي لړکیویوډېرشمېر ژبې له تورسمندرګي او قفقازڅخه (کاراچای، کومي...) ترالتای غرونوپورې دسایبریا داوبي سیند په یرنۍ سیمه کې شتون لري. دوالګا پرغاړه په جواشي ژبې سرېېره دغې سیمې په بله خواکې وېرکوتي ژبه ،چې له نوروژبوسره څه توپیرلري وېل کېږي. ترکي ژبه دژبپوهنې له مخې یوه متجانسه ټولګه جوړوي.

۴-۱۰داندونیزیایي ژبوکورنۍ اودمالیزیایي- پولینزیایي ډلې ژبې:

دمالیزیایي اوپولینزیایي په نوم ژبو دځمکې پرمخ دپام وړسیمې نیولې دي.اوپه لاندې څانګو وېشل کېږي:

- ملایوژبې: اندونیزیایي،تاګالوک یاپالي پینو
- پولینزیایي ژبې: خوموري ژبې،ددې ژبوسیمې له ما دغاسا کار څخه ترپولنزي ټاپوګانو پورې غزېدلې دي او دسینګاپور، فلپین، اندونیزیااومالیزیاملایو سباهه رسمي ژبې دي.ددې ژبنۍ ډلې آثاردفرمزپه قبایلو،دویټنام په ځینوغرنیووګړولکه جاره یانو(Jaras)،دهاینان(Hainan) په چیني ټاپواوآن دچامورو (Chamuru)په نوم دګوام Juam دټاپوپه ژبوکې لیدل کېږي.ددې ژبو دویونکوشمېرتردوه سوه ۲۰۰ میلیونوډېرا ټکل شوی دی،چې له دې ډلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخــه یو سلو څلو ښېــت ۱۴۰ میلیونــه پــه انــدونیزیا ،۴۰ میلیونــه پــه فلپین، ۷میلیونه په مادغاسکار ۲ میلیونه په مالیزیا او سینګاپور او ډېر لږکـي پـه کـانتوني او تامیـل ژبـو خبرې کـوي دآرام سـمندرګي ټاپوګـانو پولینزیـایي ژبــې لکــه: تــاهیتي Tahaiti ،ســامو Samua ،فیجــي Fidiji ،والیتس،فوتونا ،هــاوایي او نــورې بــې لــه شــکه دملایــایي، اندونیزیایي اوملاګاسي ژبو خپلوانې دي، په پوره توګه له هغو څخه بېلې شوې دي او اوس مهال یوازې دهغوي لرې خپلوانې ژبې ګڼل کېږي.

➢ اوقیانوسیه بدوي ژبې: ددې ژبو څېړونکي دوه اړین ټکي باید پـه پـام کې ونیسـي ۱- دملانزیایي، پاپوایي او استرلیادبومي ژبو ترمنځ هېڅ ډول څرګند یا دمنلوړ خپلوي نشته ده.

۲- ددې ډول ژبـو شـمېر دومره ډېر دی چې تراوسه په بشپړه توګـه پېژنـدل شوې لا نه دي، ملانزیایي ژبې دملانزي په ټولو ټاپو وزمو او میکرونزیاکي وېــل کېږي.ملانــزي چــې یونــاني کلمــه ده او دتــورو ټاپوګــانو یعنې دتورپوستکو وګړو درلودونکې معنالري لاندې ځایونه په کې راځي:

۱- دنوې بریتانیا یا دپخواني بیسمارک ټولې ټاپو وزمې چې لـه پاپوا او نوې ګینې سره نښتې دي.

۲- دفرانسې او انګلستان پخواني ګډ حکومت دنوي هبرید ټاپوګان چې پـه ۱۹۸۰ زکال دوانو آتو Vanuatu په نوم خپلواکي واخسته.

۳-دفرانسې هېواد دسیند هاخوا قلمرودنوي کالدوني ټاپوګان.

۴- دامریکـاتر قلمرولاندې دمیکرونیزیاچې پـه یونـاني ژبـه کې دکوچنیـو ټاپوګانو معنا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵- دنایورو Nauru خپلواک ټاپو ، چې د نړۍ ډېر کوچنی هېواد دی او ۲۲ کیلو متره مربع مساحت ۷۵۰۰ وګړي لري او کارولین او مارشال ټاپوګان دي.
په ټوله نړۍ کې لږترلږه یو میلیون څخه ډېر مالینزیایان اوسي چې په سلګونو ژبو او ډول ډول ګړدودونو خبرې کوي لکه په نوې کالدونې کې شاوخوا ۵۰۰۰۰ کاناک وګړي ۳۰ ژبې او ۷۰۰۰۰ دوان واتو وګړي ۱۰۰ ژبې لري.

۴-۱۱د توري افریقا د ژبو کورنۍ:

د دې ژبو او ګړدودونو د شمېر ډېر والی او پرهمدې لامل د څېړنو ستونزمنتیا د دې ژبو د کره ارقامو په وړاندې کولو کې ستونزې را ولاړې کړې دي، د ژبپوهانو په باور د افریقایي ژبو شمېر له ۱۰۰۰ څخه تر ۲۵۰۰ پورې رسېږي د احصایو له مخې هرې ژبې لپاره په منځنۍ توګه له ۱۰۰۰۰۰ تر ۲۰۰۰۰۰ پورې ویونکي اټکل شوي دي چې په واقعیت کې ځینې ژبې میلیونونه او ځینې نورې یې څو زره وګړي ویونکي لري، چې له دې شمېر ژبو ډېر لږ ژبې لیکنۍ او دلیک لوست ژبې دي او ډېرې ژبې د نورو پیاوړو ژبو سره د اړیکو له امله د له منځه تلو له ګواښ سره مخامخ دي. د افریقا دوچې ګڼ ژبنی وېش: د افریقا ژبنۍ پاشلتیا ،د بېلابېلو افریقایي ټبرونو د ټولنیزې او ټټه ییزې(اقتصادي) یوازې والي(انزوا) له امله ده ،چې په اوږدو پړاوونو کې په ځنګل کې له قبیلوي خرافاتي سیالیو او ژوندانه د پایښت لپاره له مبارزو سره بلدتیا او اشنایي پیدا کړې ده . د دوي ژبنی جوړښت زموږ د ژبې په څېړنه دی فني کلمې یې د کارونې په صورت کې له اروپایي ژبې څخه پور کړې دي چې لاملونه یې ډېر او ښکاره دي خود ټولو هغو موادو پربیان او څرګندونه کې چې له سیمه یزژوندانه سره تړاو ولري ډېر لږ توپیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري.دبېلګـې پـه توګـه: پـه کیرونـدي ژبـه کـې دغـوا اوغـویي لپـاره دعمر ،دښکرونو دبڼې او نوروځانګړنو پربنسټ شاوخوا شل نومونه کارول کېږي.دافریقـايي کـورنۍ ژبـې دادي:دپـل اولـف ژبې،هوسـايي ژبې،یورویـايي ژبې،سواحلي،کیروندي ژبې،منده یامـالي ژبـې، دګینـه خلیج ژبې،خوین ژبې،مالاکاسي ژبې،بانتوژبې او هغـه چې ژبپوهـان یـې دانتلانتیـک دلوېـدیځ ژبـې بـولي: ولتـاي ژبې،موسیان ژبـې ،دافریقـا دځانګې ژبې،کوشي لکه: سومالیایي ،سامي:لکه امهري او داسې نورې.

دژبنیوډلودټولیزې بڼې په نظرکې نیولو سره دنړۍ وګړي په اټکلي توګه لړاو ډېرپه دې ډول ډلبندي شوي دي:

- ✓ بانتوکورنۍ:۱۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ دراویدي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ سامي یا حامي کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ مالیایي- پولنیزیایي کورنۍ: ۱۹۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ اورال او التایي کورنۍ: ۲۷۰۰۰۰۰۰
- ✓ چیني –تاي کورنۍ: ۱۰۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ اندواروپایي کورنۍ: ۲۰۰۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ نورې کورنۍ: ۱۲۰۰۰۰۰۰۰
- ✓ ټوله: ۴۰۰۰۰۰۰۰۰۰ وګړي(۴:۲۴۲مخ)

دپورته څېړنو او مطالعې په پای داسې باید ووایوچې دژبودګرامري،کلمـه یي اولفظي تحاولاتواودتاریخ پـه اوږدوکـې ددوي تـرمنځ ځینـې ریښـوي اړیکـواو بـوې سـتې څخـه دلغـوي بیـا رغـونې پـه پایلـه کـې ښـايي دنـړۍ ژبپوهان دمهال په تېرېدواو څېړنوپه ځواکمنتیا ،پراختیا پـه تـرڅ کـې بـوې واحدې ژبـن سـتې تـه هـم دنړیـوال ګرامرپـه څېـر ورسـېږي یـا پـه بلـه وینـا

(c) ketabton.com: The Digital Library

دژبپـو هنيزو او دژبنيو کورنيو د مطـالعې او څېړنــې څخــه داســې پايلــه اخستلای شو چې دژبو تـرمنځ دريښـوي، کلمه يي، لفظي، غرېيزاو ګرامري جوړښتونوکې دځينې ژبوترمنځ نږدې، لرغـونې اوژورې اړيکـې شـتون لـري چې پربنسټ يې دژبو ډلـې څانګې او کـورنۍ رامنځتـه شـوې دي اوتراوسـه پورې په نړيواله کچهـد بوې واحدې مـوريني يـا نيـاژبې يـاکورنۍ تـه نـه يـو رسـېدلي، لرې نـه ده چـې دژبپوهانو او اړونـده نوروپوهـانو دهڅو، څېړنواو ژبنيوبيـا رغونـو(Linguistic Reconstrauction) او روشـونوله لارې دوخت پـه تېرېدوسـره (لسګونو، سـلګونو، زرګونو...) کلونـو پـه تـرڅ کـې ښايي بوې واحدې او يـواځينۍ ژبې يـا کـورنۍ تـه ورسـېږو.ولې مورېـو بـل دليـل ددې ادعـا او مـوخې تـه درسـېدو لپـاره لـرو ، چـې هغـه ځينـې قرآنـي آيتونــه دي چــې ددې موضــوع دثبــوت او روښــانتيالپاره يــې وړانــدې کړو.څرنګه ،چې دعلومو او ځينې لاينحل بشري او علمي مسائيلو دثبوت اوريښـتينولۍ لپـاره راغلـي کاربـدلي او اوس مهـال دبشـري ټـولنې ټـول قشرونه په عيني، تجربوي، ټکنالوژيکي او ساينسي توګه ورتـه ثابتـه شوې چې حقيقت او واقيعت لري.پرهمدې بنسټ زمـا پـه انـد پـه دې برخـه کـې هـم دقـرآن کـريم دا آيـت چـې وايي(وعلمـه آدم الاسـما کلها) ژبـاړه: او الله(ج) آدم عليه سلام ته ټول نومونه وروښودل يا مـوږ آدم عليـه سـلام تـه ټـولې ژبـې ور وښودلې (لومړۍ سپاره، بقره سوره، ۳۱ آيت ،قرطبي تفسير، ۷ټوک ، ۱۴جز مخ)۱۳

پردې توګه ويلای شوچې دالله (ج) مطلب که ژبه وي نو اوس مهال خولږ ترلږه دغې مسائلې تـه رسـېدلي يـو يعنې څـوژبنۍ کـورنۍ پـه نړيوالـه کچـه اټکل شوې دي.او که دالله (ج) موخه يا مطلب نومونه وي نو بيا خو ادم(ع)يـو کـس وه او ورته په يوه ژبه کې بېلابېلو څيزونو لپاره نومونه ورښودل شـوي ، څرنګـه چې ادم (ع) دټول بشراو انسانانو پلاريا اب البشـردی او تراوسـه داسـې کـوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریښتینی او مؤثق دلیل او سند نه لرو چې له ادم (ع) څخه مخکې د انسان ژوند ثابت کړي. نو دا آیت مورته په ډاګه کوي چې آدم (ع) په یوه ژبه نوموونه ورښودل شوي او بیا د آدم (ع) د اولادونو او ضربې د ډېروالي ،نفوسو د پراختیا او لرې والي له امله دا یوه ژبه لومړی په لهجو او بیا په بېلابېلو ژبو او د ډېروخت د تېرېدو وروسته په زرګونو ژبو بدله شوه چې اوس یې ځرک او آثار نه لیدل کېږي آن چې دورستیو ژبو هم ځرک او نوم لا نشته. کیدای شي د ژبپوهانو لپاره دا نظر هېڅ د منلو وړ نه وي خو د عیني ثبوتونو او باورونو پربنسټ موږ دا یو دلیل لرو چې د ټولو مورینې ژبې یا نیا کورنۍ ته د رسېدو ښه دلیل وي. الله (ج) ښه پوهېږي.

۵-آریک ژبه Proto-Ārsan او څانګې یې

آریک ژبه چې ۲۵۰۰ کاله مخکې د حضرت عیسی (ع) څخه،ژوندۍ ژبه وه او ویونکي یې د رلودل کله کله د آري Ārii او یا هم د آریایي Āryāi او خپله ژبه یې آریک Āric ګڼله چې بیا وروسته سره له دې یوالي دا دواړه ټبرونه د ۲۵۰۰ مخزېږد کال کې په دې دو لهجو او قومونو په اندو آریایي او آریاني Indo Āryāyi-Āryāni سره تحول وکړ،البته دا تحول په هماغه آریایي میشته سیمه کې غوړېدلی دی.د آریایانو لېږد او مهاجرت وروسته دا اندو آریایي ویونکو د(ویدا) قبیله وه په پای کې د هند د قارې په شمال کې مېشت شول او آریاني څانګه لومړی د اورا بحیرې سهیل او له هغه ځایه د سېر دریا او امو سیند سیمو ته راغلل،کېدای شي د آمو سیند دواړو غاړو ته یې هجرت کړی وي او هلته به استوګن شوي هم وي. په دغه سیمه یې آریانا ویجه Airyana Vaejah (āiryān∂m vaējāh)نوم کېښوده(۱۳)۔

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰مخ)، چې دآریایانو ټاټوبی او استوګنځي معنايي درلوده.له دې وروسته د سهیل لورته خوځښت او لېږد پیل کړواو باخترته له تېرېدو وروسته په ننني ټول افغانستان او دهغه دباندې خپاره شول.چې آریاني ځانګې دمنځنۍ آسیاځايي او سېدونکي په ځان کې راجذب او خپله ټولنه یې نوره هم ګڼه کړې وه .دخپراوي سیمې ،منځنۍ آسیا لوېدیځې برخې افغانستان ته یې دآریایانو هېواد یا Aryanan Dahyu آریایي ټاټوبی نوم ورکړو.(۳۸:۱مخ)

څرنګه چې دآریک ژبې هېڅ لیکلی سند په لاس کې تراوسه نشته دهغې ژبې دپېژندلو لپاره دنومیزواو غږیزوریښې او اړینو ویوکو(اسمي،فعلي اومهموکلمو) ژبنۍ بیا رغونه Linguistic Recorstraction له لارې ورسېږو.(۳:۱۱-۴ مخ) چې دژبپوهنې ، معنا پوهنې او غږپوهنې دقواعدو او اصولوله مخې لرغونې ژبې له هغې څخه راوتلي او لیکل شوې دي چې دژبپوهانو وروستیو څېړنو له مخې لږترلږه یوه نښه راپاتې ده هغه داندو اروپایي مورینې کورنۍ (k*g*gh*) غږونه په آریک ژبه کې داندو اریايي،ارياني او نورستاني ژبودغږونو پربنسټ په لاندې توګه تثبیت کېدای شي: دآریایانواو دهنددآریایانوله بېلتون څخه څو پېړۍ وروسته دوي له ځان نه مهم لاسوندونه لکه: ګاتا(Gaθa)او ريګويدا (Regveda) په یادښت پرېښي دي،چې آریک دژبې له اصلي هستې څخه یې تکامل اوتحول کړی دی:چې دڅو کلمو په پرتلنې سره به یې روښانه کړو:

۱-اریک(ګرم)*Gharma ، اندو آریایي Gharma ، آریایي (اوستاGarama ، زړه فرس Gharma ، پښتو Ghərma غرمه)

۲-اریک Bhand*(بند یابستن) ،اندوآریاییBhand ،آریاني(اوستا او زړه فرسBhand ،پښتو Bhand)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اریک Cata*(سل)، اندو آریایي Sata، آریاني (اوستا Satem، پښتو Sal سل- په پښتوکې د T او D او ښتل په i).

۴- اریک Dasa*(سل)، اندو اریایي Dasa، آریاني (اوستا Dasa، اورمړي Das، پښتو Las (په پښتوکې د D، T او ښتل په L)، دري Dah ده).

۵- اریک Pacu*(ښکرور ژوی)، اندو اریایي pasu، اریاني(اوستا Pasu، پښتو Psa پسه).

۶- آریک Garant*(زوړ-پیر)، اندو اریایي Jarant، آریاني (اوستا Zarant، پښتو Zor).

۷- اریک Arya*(اریا)، اندوواریایي Arya، اریاني(اوستا Airya، زړه فرس Airya).

۸- اریک Drapsa*(درفش، بیرق، بیرغ یا جنډه)، اندو اریایي drapsa، اریاني(اوستا drafso، کلاسیکه فارسي درفش[(۱:-۳۸مخ)]، او په پښتوکې جنډه Janda وايي.

(*)	۱ آریک	۲ ویدایي	۳ آریاني	۴ اوستا	زړه فارسي
	*bh	bh	*b	b	b
ورور	*bhrāta r	bhrátar	*brātar	brātar	brātar
وړل	*bhar	bhar	*bar	bar	bar
اخیستل	*grabh	grabh	*grab	grab	grab
	*dh	dh	*d	d	d
درلودل	*dhār-	dhār-	*dār	dār	dār
جوړول، نافذ	*dhā-	dhā-	*dā	dā	dā

(c) ketabton.com: The Digital Library

					ک
band	band	*band	bandh-	*bandh	تړل
g	g	*g	gh	*gh-	
garma-	garəga-	*garma-	gharma-	*gharma-	تود
gauša-	gauša-	*gauša-	ghóşa-	*ghauša-	غوږ
darga-	darəga-	*darga-	dirgha-	*dṛgha-	اوږد
f	f	*f	ph	*ph	
kaf	kafa	*kafa	kapha-	*kapha-	لاړې، قف
آســـــي saf	safa-	*safa-	sápha-	*śapha-	د آس او خرونال
θ	θ	*θ	th	*th	
yaθā	yaθa-	*yaθa-	yathā	*yathā-	څرنګه
paθi	paθā	*paθa-	path-	*path-	لاره
r̊aθa-	raθa-	*raθa-	rátha-	*rátha-	عراده
x	x	*x	kh	*kh	
x̊ara-	xara-	*xara-	khara-	*khara-	خر
haxā	haxa˚	*haxā-	sákhā	*sakha-	ملګری
f	f	*f	p	*p	
fraθ-	fras-	*fras-	praś-	*pras-	پوښتنه کول
˚dirafš	drafšō	*drafša-	drapśa-	*drapsa-	بیرغ
fra-	fra-	*fra-	Prá-	*pra-	پېشایند

(c) ketabton.com: The Digital Library

θ	θ	*θ	t	*t	
puθra-	puθra-	*puθra-	putra-	*putra-	هلک
xšaθra-	xšaθra-	*xšaθra-	Kşatra-	*kšatra-	حکومت،دولت
θuvām-	θwąm-	*θuvām-	tvam-	*tuām-	ستا لپاره
x	x	*x	k	*k	
xšap-	xsšp-	*xšap-	kşap-	*kšap-	شپه
xšay-	Xšā(y)-	*xšāy-	Kşay-	*kšay-	مالک، حاکم
θ	s	*s	ś	*ć	
θafa-	safa-	*safa-	śapha-	*ćapha-	د اس او خره نال
θata-	sata-	*sata-	śata-	*ćata-	۱۰۰
	syāva-	*syāva-	śyāva-	*ćyāv-	تور
daθa-	dasa-	*dasa-	dáśa-	*daća-	لس
	āsu-	*āsu-	āśú-	*āću-	چالاکه
θard-	sarəd-	*sard-	śarád-	* ćarad-	کال
	pasu-	*pasu-	paśú-	*paću-	پسه
d	z	*z	j	*j	
drayah-	zrayah-	*zrayah-	jrayas-	*jraya-	سین
yad-	yaz-	*yaz-	yaj-	*yaj-	دتعظیم په موخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

					سرټیټول
	zantu-	*zantu-	jantú-	*jantu-	توکم، نسب
	zātō	*zata	jātáh-	*jāta-	زېږېدلی
	zarant-	*zarant-	jarant-	*jarant-	زوړ سړی
d	z	*z	h	*jh	
adam	azəm	*azam	aham	*ajham-	زه
dasta	zasta-	*zasta-	hasta	*jhasta-	لاس
	bərəzant-	*brzant-	brhant-	*brjhant-	لوړ
h	h	*h	s	*s	
	hapta-	*hapta-	sapta-	*sapta-	اووه
hačā-	hača-	*hača-	sacā-	*sačā-	له
āham-	ahmi-	*aham-	amis-	*asmi-	زه یم
haina-	Haēnā-	*haina-	*senā-	*saina-	د دښمن لښکر
hindu	hindu-	*hindu-	sindhu	*sindhu-	هندوستان
ḣaitu-	haētu-	*haitu	setu-	*saitu-	پُل

(۴۱:۱۳)

تاریخي لاسوندونه او تاریخي پرتلیزه ژبپوهنه دا په ډاګه کوي، چې آریایي ټبرونه ژبې او ګړدودونه سره ببره په خپلوۍ د ډېرې لرغوني اړیکې هم لري او دیوې ستې (آریک) ببلاببلې څانګې دي(۳۷:۳۵مخ). مقایسوي ژبپوهنه دغه خپلوي دلغتونو غږونو او دژبښوونې (ګرامر) جوړښتونو په برخه او ساحه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ښه يي، همدارګډې ژبنۍ ځانګړنې چې ددې ډلې ژبې او لهجې يې لري ژبپوهانو ته دا علمي دليل او اجازه ورکوي چې دا ټولې ژبې او ګړدودونه د يوې ستې ځانګې او ښاخونه وبولي.چې دا ستېه او منشه آريک ژبه ده دنو مورې ژبې ددود او ژوند مهال ډېر لرغونى دى چې ژبپوهانو لږترلږه دوه دوه نيم زره کاله مخکې دعيسى(ع) له ژوند څخه اټکل کړې دها وترا وسه پورې يې دليکلو لاسوندونو څرک نه ليدل کېږي، ددې نيا يا مورينې ژبې څخه لومړى دوګړودډېروالي او لرې والي له امله ګړدودونه او ډياليکټونه رامنځته شول، چې بيا وروسته ورو ستډېر وخت او زمان په تېرېدوسره په ځانګړوژبو واوښتل چې دا بهيرپه ژبو کې داوږدمهالو بېلابېلو شرايطو پربنسټ رامنځته کېږي او په ځانګو لهجو وېشنه او انشعاب يې متوازن بهير نه لري، چې دآريک ژبې په برخه کې هم ددې بهير په ترڅ کې ځينې ژبې له منځه ولاړې او دځينو ويونکي ډېر دځينو بيخي لږځينې په يو څېرا وځينې په بل څېر مړې يا ژوندۍ راپاتې شوې.دټولنيزو ،تاريخي او جغرافيايي شرايطو سره سم دټولو آرياني ژبو پراختيا يو ډول نه وه او په خپلوۍ کې هم سره يو ډول نسبت نه وه . يعنې لږ څه توپير شتون درلود چې له ځينو دا ټولې اړوندې ژبې ؛ لرغونې او معاصرې ليکلي اسناد لري او که يې نه لري لږ ويونکي لري او که ډېر دا ټولې هغه لهجې اوژبې دي چې له يوې آريک ستې څخه رامنځته او په بېلابېلو ژبو اوښتي پا يله کې ځينې ژبې له نورو هغولرې اځينې نورې له يو يابل اړخه نږدې پاتې شوې چې ددغو ژبو ترمنځ دالږ يا ډېرلرې والى په لومړيو کې دلهجو په څېر وه ، ولې څومره چې دتاريخي بشپړتيا او تکامل ځانګړي توب خواته پرمخ تللي هومره ډېرتوپير رامنځته شوى چې آن دا سې پړاو را ورسېده چې دهمدې ډلې ديوې ژبې ويونکي دبلې هغې په ژبه سره نه پوهېږي، دبېلګې په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پاړسي ژبې ویونکي د بلوچي ژبې او د پښتو ژبې ویونکي د اورمړي او یا هم د تاجکي ژبې ویونکي په پښتو ژبه نسبتاً نه پوهېږي.

۵-۱ د آریک ژبې څانګو په اړه نظریات:

اندوآریاني (آریک) ژبنۍ ډلې یا کورنۍ، د اندو اروپایي کورنۍ یوه له لاندېنیو ژبنیو څانګو څخه ده. اندوآریاني ژبې د یوې پراخې او لویې جغرافیایي سیمه کې، چې د آریانا په لوړو او پراخه سیمو، منځنۍ آسیا ځینې برخې، د هند نیمې وچې شمالي برخې او د قفقاز ځینې برخې رانغاړي، ځای نیولی دی. د آریک ژبې د څانګو په اړه بېلابېل اندونه او نظریات شتون لري چې په لاندې توګه به په هریوه لنډ بحث وکړو.

د اندوآریاني (آریک) ژبو د لاندېنیو څانګو (اندوآریایي، آریاني، داردي، نورستاني) په اړه اختلاف شتون لري، چې ډېری یې د نورستاني او داردي ژبو د څانګو په اړه دي:

- لومړۍ نظریه- اندوآریاني (آریک) ژبنۍ ډلې د څانګو په اړه ده:

په دې نظریه کې د داردي ژبو څانګه د اندوآریاني ژبو لاندېنۍ شاخچه ګڼل شوې او نورستاني ژبې د داردي ژبو د شاخچې جزاو برخه فرض کړې دي.

۱- اندوآریایي ژبې
۲- آریاني ژبې
۳- داردي ژبې

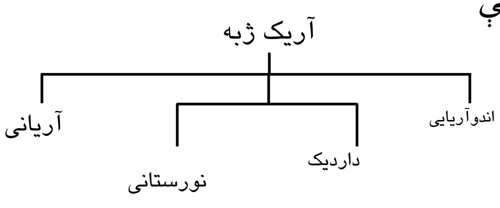

(c) ketabton.com: The Digital Library

- دویمه نظریه- داندواریاني ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګوپه اړه ده:

ددې نظریې پربنسټ اندو آریاني ژبنۍ ډله درې لاند ېنیو اصلي څانګو درلودونکې ده.

۱-اندوآریایي ژبې

۲-آریاني ژبې

۳- داردي ژبې

- دریمه نظریه- داندوآریایي ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګوپه اړه ده:

په دې ډلبندۍ کې چې په ۱۹۷۳تر۱۹۷۵ زېږدیز کال پورې دناروېژي ژبپوه له خوا وړاندې شوه(ګنورک مورګنشترنه) نورستاني ژبې داندو آریایي ژبنۍ ډلې خپلواکه (مستقله) لور فرض او اټکل کړې ده او داردي ژبې یې داندو آریاني جز یابرخه ګڼلي دي ددې نظریې پر بنسټ داندو آریاني ژبنۍ ډلې اصلي څانګې عبارت دي له:

۱-اندوآریایي ژبې

۲-آریاني ژبې

۳-نورستاني ژبې

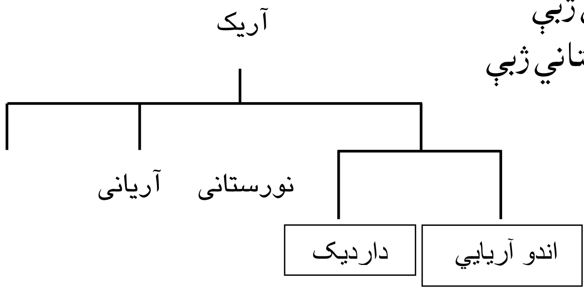

څلورمه نظریه- داندوآریاني(هندوایراني) ژبنۍ ډلې دلاند ېنیو څانګوپه اړه ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پـه دې ډلبنـدۍ کـې ،دانـدو آريـاني ژبنـۍ کـورنۍ د څلـور خپلواکـو (مستقلو)لوښو يادونه شوې ده.

۱-آرياني ژبې

۲-اندو آريايي ژبې

۳- داردي ژبې

۴- نورستاني ژبې (۳۷:۱۳ -۳۸ مخونه)

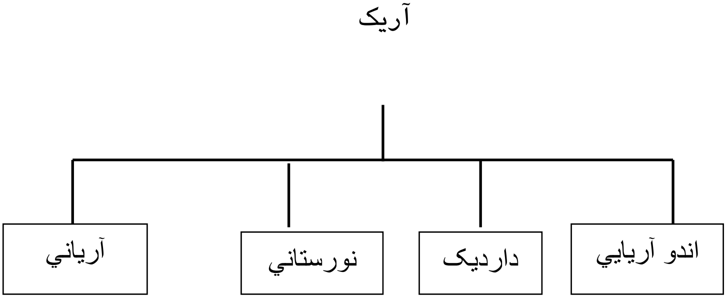

دپورته نظرياتو له ډلې څخه څلورمه يا وروستۍ نظريه چې ايرانيان يې دنوروتبعيضي کارونو په څېر دهندوايراني په نوم يادوي چې اصلي بڼه يې (اندوآرياني)ده زما لـه نظره وروستۍ پريکنده نظريه ده،چې زه به هم په راتلونکي بحثونواو څېړنوکې په آرياني برخه هراړخيزاوپه نورو برخو لنډ ، دفيلالـوژيکي تـاريخچې لـه مخـې څـه ناڅـه ولـيکم.اوس بـه راشـودآريک ژبودڅانګوهراړخيزې وبشنې ته:

۵-۲انـدوآريايي**IndoAryanGroup**:*دلرغـونې دورې ژبـې يـې عبـارت دي لـه: ويـدا (۱۰۰۰زر-۱۴۰۰يوزروڅلورسـوه مخزېـږد) پورې، سانسکرېټ(تردويمې مـيلادي پېړۍ)پورې، پراګريت(لـه دويمـې ميلادي پېړۍ را وروسته).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- اندوآريايي معاصرې دورې ژبې عبارت دي له: هندي، سندي، اردو ، بنګالي، پنجابي، ګجراتي، مراټي، آري، سامي، سينګالي اونيپالي دي.

۵-۳ دارديک ژبو ډله په درې څانګو وېشل شوې دي:

ږ- ختيځه څانګه: نورستاني، وايګلي، تاتي، اشګون ، پرسون او داملي.
ښ- مرکزي څانګه: پشه يي، شوماشتي، وته پوري، ګواورباتي، تيراهي، کلاشه او کورا.
ځ- لوېديځه غرنۍ څانګه: ښکاريک ، ګاور ، توروالي، مين، ګانيوالي، شينه، کشميري، پخالوره.

۵-۴ آرياني ډلې ژبې:

*(لرغونې دورې ژبې):
اوستا(۱۲۰۰۰تر۱۰۰۰ ق م) ، زړه فرس(**۵۵۰**تر**۳۳۱** ق م) ميدي(**۵۰۰** ق م) ساکي (سکيتي)-سرماتي)(۹۰۰تر۲۰۰ ق م) پورې.

- آرياني(منځنۍ دورې ژبې)

ختيځه څانګه: الاني(د سکيتي-سرماتي پاتې شونې) ، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري.
لوېديځه څانګه: پارتي(پهلوي اشکاني) ، منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني) ، دزړې پارسي پاتې شونې.

- آرياني معاصرې دورې ژبې:

ختيځه څانګه (باختري): پښتو او آستي(د الاني ژبې پاتې شونې) ، يغنوبي، اورمړي، پراچي، پاميريژبې: سريکولي، زيباکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

واخي، خوفي، يدغه، شغني، سنګليچي، اورشور، منجي، باجواو پرتنګي.[(۲۱: ب، د مخونه)]

<u>لوېديځه څانګه</u>: دري، تاجکي، پارسي(د کلاسيکې پارسي پاتې شونې ده چې د نهمې زېږديزې پېړۍ څخه ترشلمې پېړۍ دوام درلود کلاسيکه پارسي ته ځينې نوې پارسي دري هم وايي چې له منځنۍ پارسي څخه د منشه نيولې ده. د لوېديځې څانګې نورې ژبې بلوڅي، تاتي او کردي.[(۱: ۳۹مخ)]

د يادولو وړده چې ځينې ژبپوهانو لکه: څېړنپوه ډاکټرخليل الله اورمړ په خپل کتاب مقدمه برزبان اوستايي ۴۰ مخ کې ليکي: «کلاسيکه پارسي له نهمې ميلادي تر پنځلسمې ميلادي پورې دوام درلود.»

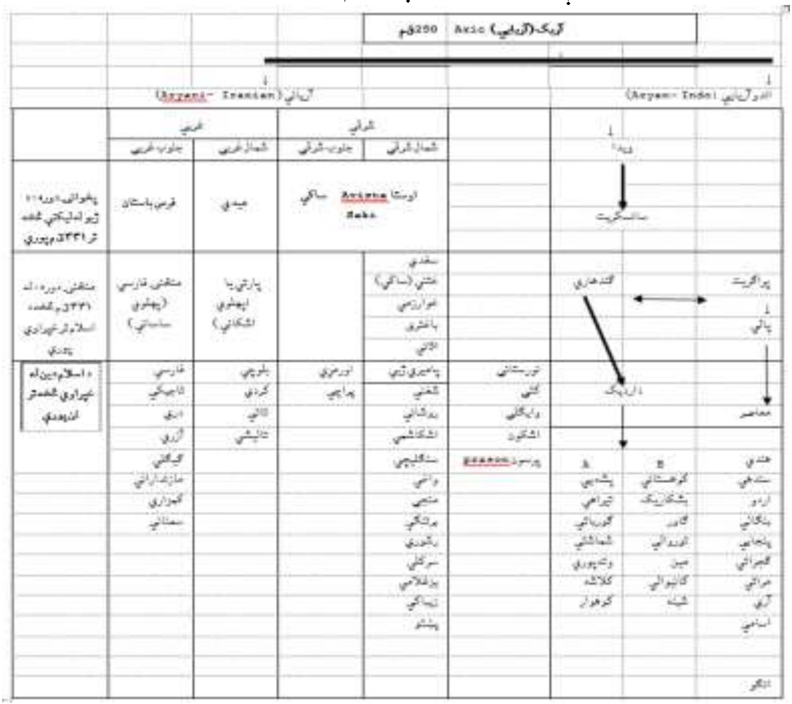

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵-۵د آریک ژبې د څانګو لنډه و پشنه:

۵-۵-۱اندو آریایي څانګهIndo Aryan Granp: ویدیک

سانسکرېټ**Vadicsanskrit** ، سانسکرېټ**Sankrit**،پالي **Pāli**
۱-مرکزي زون Central Zon : هندوستانيHindustani،هندي Hindi،اردو Urdu،رومیانRomani-romany .
۲-دختیځ زون Eastern Zone-Languayes (Magadhan Prakrit):
انګیکه Angika، اسامس Assamese، بنګالي Bengali، بهجپوريBhojpuri،مګاهيMagahi،مایتهليMaithili،آریهOriya.
۳-شمالي زون Zone Northarn (Pahari Languahas):نیپالي Nepali،پنجابيPunjabi،سندهيSindhi،خوجکي Khojki.
۴-لوېدیځ زون Zone western: ګجراتي Gujarati، کوتچي Kutchi،راجستاني Rajasthani.
۵-سهیلي زونSouthern Zone: کنکاني Konkani، مراټي Marathi، دخاني Dakhni،نواتيNawayathi.
۶-تاپو(جزیرې) پوري تړلې ژبې Insular Nindo Aryan:دیویهيDhivehi، سنهالي Sinhala،ژبې رانغاړي

۵-۵-۲داردیک څانګه: داندو آریایي ژبو د شمال لوېدیځ زون په نامه هم شمېرل کېږي.داردي ژبې (باګرته برداري؛ له انګلیسي داردي ژبې هم لیکلې دي) او وایي چې داردي ژبې داندو آریایي (هندي ژبو څانګه)چې د پاکستان په شمالي سیمو ،لږختیځه برخه دافغانستان او د هند دجمو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کشمیرپه ځینو برخوکې په هغوژبو غږېږي. البته ځینې ژبپوهانو داندو آریاني ژبو په ډله کې داندو آریایي اوآریاني ژبو ترڅنګ خپلواکه څانګه فرض کړې ده. (۱۳: ۳۳-۳۴)

۵-۵-۳نورستاني ژبو څانګهNuristani Languages: اشکون Ashkunu، باشګلي Bashgali Kamkata-viri،پرسون Prasoni-Vasi-vari، تریګامي Tregami،وایګلي Waigali-kalashala.

۵-۵-۴آریاني ژبو څانګهAryanigroup:

- ✓ ختیځه آریانيEastern Aryani: اوستایيGathicold Avestan.
- ✓ شمال ختیځه څانګه Nartheastern-اوستا(Extinct) Avestan،سیتي،سکیتي Seythian (Extinct)، ساکي Sakan(Axtinct)،آسي،آسیتيOssetin ، سغدي Sogdian(Extinct)،یغنوبيyaghnobi،باختريBactarian(Extinct).
- ✓ <u>سهیل ختیځه څانګه</u>: Southeasten Aryani پښتو Pashto (Paşto)،پامیريPamiri،سریکوليSarikoli،اورمړيOrmuţi،پراچي Parachi.
- ✓ <u>لوېدیځه څانګه Western Aryani</u>:

شمال لوېدیځهNorth western: بلوخيBaloči ،ګېلکيGilaki ،کردي kurdish، مازندراني Mazanadarani(Tapurian)، پارتيParthian(Extinct)،تالشيTalysh،تاتيTati(Iran)،دیلمي Deilami،زازکيZazaki،لکيLakiS

- ✓ <u>سهیل لوېدیځه</u> څانګه Southwestern (persrd) پیرسیک: لرغونې پارسي persion old (Extinct)، منځنۍ پارسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Extinct)Middlepersian، معاصره یا اوسنۍ پاړسي New persion، تاجکيTajiki، دريDari، لوري-بختیاري Bakhtiariluri، تاتيCaucasus Tati (۱۳: ۳۴-۳۷ مخونه)

۲-په اندو آرياني ډله کې دژبو موقیعت:

لومړی به يې له دارديک ژبې له څانګې څخه پيل کړو: داردي ژبې داندو آريايي ژبو له څانګو څخه هم ګڼل شوي دي، چې دنورستاني او ختيځو آرياني ژبو سره دګاونډي توب له امله ددغو ژبو لپاره کلک جوړښتي پيوندونه رامنځته کړې دي.نورستاني هغه ژبه ده چې دافغانستان په ختيځ کې لږ شمېر خلک پرې خبرې کوي؛ په لومړيو کې ژبپوهانو نورستاني ژبه دداردي ژبو يوه څانګه اټکل کوله ولې اوس دګوړک مارګنسترني نارو بڼي دڅېړنو پربنسټ نورستاني ژبه داندوآرياني ژبودريو څانګو څخه يوه خپلواکه څانګه ده.ددې ژبپوه دڅېړنو سره سم اندوآرياني ژبې په درې څانګو اندوآريايي،آرياني اونورستاني وېشل کېږي.پرته له کشميري ژبې دداردیک څانګې نورې ژبې لږ ويونکي اولږسيمې ترپوښښ لاندې لري.اوډېرى له دوي څخه دليکلو کلتور فرهنګ اودتدريس ځواوکمني نه لري.ډېرى ددې ژبوويونکي په غرنيو سختوسيموکې ژوند پرمخ وړي ددې سيمولويه برخه سربېره د کړکېچنو غرنيو لارو دستونزو په لرلو سره ددولتي ځواکونو سره په اوږدو اختلافاتواو توتريخوالي کې په سرووړي.ټولې داردي ژبې د تاريخ په اوږدوکې دپرمختللوګاونډيوژبولکه آرياني ژبې او نورې هندي ژبوتراغېزې لاندې راغلي دي چې دا اغېزې ددې لامل شوي دي چې دغه ډله ژبې دې کومې ټاکلې ژبنۍ کورنۍ يا څانګې پورې تړاو ولري او کومې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څانګې پورې يې نه لري. ورستۍ څېړنې دا روښانه کوي چې داردي ژبې په لاندې څانګو وېشل کېږي:

- پشه يي څانګه: شمال ختيځه پشه يي، شمال لوېديځه پشه يي، سهيل ختيځه پشه يي او سهيل لوېديځه پشه يي.
- کونړ (پېچ) درې څانګه: (نرساتي Narsati، ګاور Gawar، ګاورباتي Gauar-Bati)، ګنګالي Gangali، شوماستي Shumashti. په کې شتون نه لري.
- دخور څانګه khowar کلاش (چترال): خوار او کلاش Kalashamur او کيوي ګړدود په کې راځي.
- تيراهي څانګه، ختيځه داردي څانګه (کوهستاني مرکزي لوېديځه کوهستاني، صوات کوهستاني) باشقريک (ګروي، دېري، ګوري، قلم کوهستاني)، کترکلاي (وټه پوري)، کلکوتي.
- ماين Induskohistani څانګه: ماين څانګه (غرنۍ کوهستاني)، بتيري، چيلي سو، ګبرو (ګورو)،
- شينه څانګه –پهلور (شيني ژبه)، بروک سکات، پلوله، ساوي.
- کشميري څانګه Kashmiri: کشميري ژبه، کشتاوري، پګولي. دومارکي Domoaki، دميلي Dameli، ننګالمي Ningalali

۷-آرياني ژبې او څانګې

مخکې له دې چې په آرياني ژبو او څانګو يې څه وليکم لومړى به د آرياني ټبرونو او ژبو په نوم ولړتم او ځغلنده کتنه وکړم: د تاريخ يو لړ مؤثقو اسنادو پربنسټ د آريايي قبايلو لومړنى استوګنځى بلخ او د هندوکش سيمو د واړه لوري ديو، چې د دې سيمو لومړي هندي اريايي قبيلو د ختيځ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پارسیک قبایلو ورپسې دلو بډیځ لورته لېږاو مهاجرت وکړچې له همدې ځایه او مهاله آریایي قبایل په څلورو ډلو (مرکزي باختري، پارسیک ،هندي او داردي) وویشل شول.څرنګه چې هندي آریایانو ځوپېړۍ له پارسیک آریایانو څخه مخکې له آریانا څخه مهاجرت وکړ(۲۰۰۰کاله مخکې له میلاده) او پیرسیکو-میدیکو قبایلو څو پېړۍ نورهم په باختر یعنې بلخ کې پاتې شول او بیا وروسته پارس یا او سني ایران خاورې ته مهاجرشول.ځکه نو دباختري ژبو نږدېوالی او خپلوي د هندي ژبو په نسبت پیرسیکو-میدیکوژبو سره ډېره شوه. اوله دې وخته دا دواړه ډلې(مرکزي باختري)او(پارسیک) دآریاني اودرې واړه (مرکزي باختري، پارسیک اوهندي) داندو آریایي په نوم یادېږي ځینې څېړونکي باختري (مرکزي آریایي)او پیرسیک ژبې دایراني په نوم یادوي او سني ایرانیان یې دنورو تبعیضي خو ځښتونو په څېر لکه سید جماالدین افغان چې خپل بولي او په ټوله نړۍ کې یې خپل دڅېړنیزو آثارو اعتبارله لاسه ورکړی دا دواړه ډلې ژبې هم دایراني په نوم یادوي چې ځینې بهرني ژبپوهان هم په دې برخه کې سهوه شوي دي.اودا ژبې یې دایراني په نوم یادې کړې دي چې موخه یې آریایي یا آریاني دی.نه دې او سني ایران جغرافیایي سیمه یا یوازې ژبې یې.ځکه چې اوسنی ایران دېوې ځانګړې او محدودې سیاسي جغرافیایي سیمې نوم دی ددې سیمې نوم په ټولو مرکزي باختري او پیرسیک ژبوا ېښودل او کارول بوه لویه اشتباه او جفاده.ځکه چې اوس داژبې (آریاني) لرترلره ددرې یاڅلوروهېوادونو له سیاسي جغرافي او محدودو پولو څخه اوړي لکه:پښتو ژبه چې دتاریخي او جغرافیه یي شرایطو له مخې (سره له دې چې دافغانستان ملي اورسمي ژبه هم ده)دپارس یعنې اوسني ایران او هندي ژبو ترمنځ دوصل کړۍ حیثیت لري او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې ژبې او داسې اړونده نوروژبو يو اړخيزنسبت ايراني يا هندي ته کول د ټولو علمي اساساتو پرخلاف غير معياري، غير عادلانه او نه منونکې نومونه ده. که څه هم ځينې ليکلي مواد د پارس په لويديځو غرنيو سيمو کې په زړه پاړسي لاسته راغلي دي خود څېړونکود څېړنې په باور او عقيده دا سيمه هېڅکله د آريايي قبايلو لومړنی استوګنځی نه ګڼل سوی او نه نثبيت شوی دی. دلرغونوژبو په اړه تاريخي لاسوندونه (اسناد) په دې شاهد دي چې د عيسی(٤) دزوکړې څخه دوه يا درې زره کاله پخوا د پارس په د غولويديځو سيموکې داسې قبايل او سېدل، چې د هغوی ژبې نه يوازې داچې آريايي نه وې بلکې د اندواروپايي ژبولړۍ څخه هم نه وې. د غه قبايل له (ايلامېتو، د کاروان او کرخي په واد يګانو او دروکې چې نن د خوزستان په نوم ياد يږي)، (کاسيتو بابلي يا کاشو او لولويي) قبايلو څخه عبارت وه يوازې د زرو کلونو مخکې له ميلاده په پيل کې د غو سيموته د آريايي قبايلو د مهاجرت او هلته د مېشت کېد لو نښې ليدل کيږي. له د غه وخته وروسته د پارس په شمال لويديځ کې ميدي قبايلو لوی دولت جوړ کړ چې د (ميديا) په نوم په تاريخ کې راغلی دی او مرکزيې ننني همدان وه. لږترلږه همدغه وخت د نهمې مخزېږد پېړۍ په نيمايي کې د پارسيا و په اړه شواهد په تاريخ کې ليدل کيږي، چې د عربو ترخليج ورسېدل او په دې خليج يې خپل نوم يعنې پارس خليج کېښود ه (٢٩:٦مخ)

جرمني نوميالي ژبپوه او څېړونکي (اګوستين شليخر) وايي چې زه په دې باور يم، چې د معاصر افغانستان او هغه ته ورڅېرمه سيمه نه يوازې د آريايي قبايلو او ژبو بلکې د اينډو يوروپي قبايلو او ژبو د ځانګولومړنی ټاټوبی دی چې د هغه دليکنې لنډ مطلب سرڅېړونکي دوست محمد شينواري د خپل کتاب په ۷ مخ کې داسې راوړي(... هغه اينډو يوروپي اولسونه چې څومره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ختیځ ته نږدې او یا په بېدو ختیځ کې دي، همادغومره یې ژبه لرغونې ده اولرغوني صفات ډېر لري او څومره چې لوېدیځ ته نږدې او یا بېدو په لوېدیځ کې دي.همادغومره یې ژبه لرغوني خواص لږلري، سلاویاني اوجرمني قبایلو دلوېدیځ خواته ترټولواوبیا ورپسې یوناني ،ایټالوي، کلتي قبایلو مهاجرت وکړ.په خپل ټاټوبي کې پاتې شویوآریایانو څخه هندي قبایلوجنوب ختیځ ته مهاجرت وکړاوپرسیک قبایلودجنوب لوېدیځ خواته خپاره شول.په دې ډول دا ېنډو ېروپي قبایلوته ټاټوبی دمرکزي آسیادغرونولړۍ ده) .نوموړی څېړونکی لیکي«هندي قبایلونستباً وروسته په مهاجرت لاس پورې کړ،دوی له خپل نوي ټاټوبي څخه هغه ولسونه وشړل ،چې له اېنډوېروپي توکمه څخه نه وه او دهغوي له ژبوېې څه خصوصیات په خپلو ژبوکې واخستل».ددغه جرمني څېړونکي له څرګندونو داسې ښکاري چې داندو اروپایي قبایلو مړی ټاټوبی آریانا یا معاصرافغانستان او ور څېرمه سیمې دي.دپورته لنډو څېړنیزوڅرګندونو څخه داسې پایله لاسته راځي چې آریاني ژبو څانګه عبارت ده له (باختري، پیرسیک ،مرکزي باختري او اړوندې ژبې) اماکه موضوع یوازې پیرسیک ژبې وي نو بیا(ایراني) ژبې ورته ویلی شوولې دباختري اومرکزي باختري ژبوته هېڅکله دایراني ژبواصطلاح نه شو کارولی.چې دواړوپیرسیک اوباختري ژبوته (آریاني) ا و ورسره هندي ژبوته یعنې درې واړو ژبنیو ډلو(باختري،پارسیک اوهندي)ته اندو آریاني اصطلاح کارول کېږي چې له دې سره سم راګرځو خپل سرلیک اوموضوع ته.څرنګه چې دآریک ژبې ترسرلیک لاندې هم بحث پرې وشوخو په لنډه توګه یوا ربیا هم ورته نغوته کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آریـانی ژبــې Aryani Languages: پـه لـومړي سـرکې پـه لنډه توګـه ددوروموهال او لوروپربنسټ داژبې درپېژنواوبیا بـه هـره یـوه پـه ځانګړې توګه هراړخیزه وڅېړو.

۷-۱لرغــوني ژبـــې: اوســتا(۱۰۰۰-۱۲۰۰ ق.م)، لرغــوني پــرس(**۵۵۰**-**۳۳۱** ق.م)، میدي(**۵۵۰**ق.م)، سیکتي، سرماتي(له **۹**ق.م تر**۲** م) پورې.

۷-۲منځنۍ ژبـــې- ختیځــه څانګــه (بــاختري): آلاني(د ســیکیتي اوسرماتي پاتې شونې) ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري.

منځنـــــۍ دورې لوېدیځـــه څانګـــــه-(پرســـــیک): پارتي(پهلوي اشـکاني)، منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)چې دلرغـوني پارسي پـاتې شونې ده.

۷-۳دمعاصــرې ژبـــې- ختیځــه څانګــه (بــاختري): پښـــتوژبه، آسي(دآلاني ژبې پاتې شونې)، یغونوبي، اورمړي، پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي لـه: (سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغـه، شغني، سنګلیچي، اورشور، منجي، اشکاشمي، باجواو برتانګي).

دمعاصــرې دورې لوېدیځـه څانګــه(پرسـیک): تـاجکي، دري، پارســي (دپارسي دري پاتې شونې)او یا کلاسیکه پارسي چې کلاسیکه پارسي لـه **۹** تـر**۱۵** پېړۍ پـورې شـتون درلوده چې نوې پارسي هم ورتـه وېل کېده.لـه منځنۍ پارسي څخه رامنځتـه اومنځنۍ پارسي لـه لرغـوني پارسي څخه راپاتې ده.

دمعاصرې دورې دلوېدیځې ډلې نورې ژبې بلوڅي، تـاتي، کردي...دي(۳: ۱۳،۴ مخ)

دآریـاني ژبودډلبنـدۍ څخـه داسې پایلـه ترلاسـه کېږي چې پارسـي دري اوتاجکي ژبې دزړې پارسي منځنۍ پارسي څخه په لږ پرې اوډېرپرې شوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماني وانښ څخه رامنځته شوي دي په همدې بنسټ پښتو اوآسي ژبې هم دآلاني او آلاني دسيکتي اوسرماتي څخه منځته راغلي چې سيکتي اوسرماتي ژبې دلرغونې دورې اوستا لرغونې فرس ساکي (سکتي اوسرماتي)اوميدي ژبو ترڅنګ ژوندۍ ژبې وې چې پربنسټ يې دپښتوژبې دشاليد لړۍ دآرياني ژبولرغونې دورې ستې ته رسوي.

څرنګه چې مخکې مودآريک ژبې په بحث کې هم ورته نغوته وکړه اورياني ژبې يوه ډله ژبې دي چې آره اوسته يې يوې يواځينۍ ژبې يعنې لرغونې آرياني ژبې ته رسېږي دا ژبه دلرغونو هندي آريايانو دژبې سره يوځای داندواروپايي ژبوختيځه څانګه چې (آريک) ورته وېل کېږي تشکيلوي.داژبې په پراخه سيمه کې چې دسهيل له خوا دفارس خليج او عمان سيند ،دلوېديځ لورته دبين النهرين اوشمال له خوا دمرکزي آسيادښتې اودقفقاز غرونه رانغاړي.په ختيځ کې دافغانستان اودپاميرځينې برخې داباسين ترخولې پورې نيولې دي آرياني ژبې په پورته ياده سيمه کې خپرېدې چې دبشپړاوي پړاوونواوګرامري جوړښت له مخې په درېوومهالي دورو وېشو.

۸-دآرياني ژبو دورې:

۸-۱لرغونې دوره : دلرغونې دورې ژبې دليکنې له پيل يعنې ۱۲ق.م تر۳۳۱ ق.م پورې،په دې دوره کې سربېره پراوستا ،زړې پارسي ،ميدي اوساکي ژبې هم شتون درلوده،ميدي ژبه (ميديان) دمرکزي اولوېديځ پارس اوسېدونکي وه اود۸۲۵ق.م کال وروسته دآشورپاچاهانو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډبرليکونوکې ددوي دنوم يادونه شوې ده .ددې ژبې ځينې اداري اصطلاحات دزړې پاړسي اويوناني په ډبرليکونوکې ليدل شوي دي ميدي ژبه دلرغونو ميدي قبايلوژبه ده چې په ۸مخزيږد پېړۍ کې يوځانګړې دولت دپارس په شمال لوېديځ(همدان) کې جوړ کړ.(۲۹: ۹مخ)

همدارنګه اوستا ژبه:دلرغوني بلخ او دهغه وخت دزردشتي دين دکتابونودليک ژبه وه .

ساکي ژبه ساکي Saki:دلرغونوساکوژبه چې کتيبې ياډبرليکونه يې په تورفان کې موندل شوي دي د۸ او ۷ ق.م پېړيوڅخه دسکيتي په نوم اوله ۴مخزيږد ترلومړۍ مخزېږد پورې دسرماتي په نوم اوله لومړۍ ميلادي پېړۍ څخه دالاني په نوم ياده شوې ده .داژبه دتورې بحيرې له غاړوڅخه دچين ترپولوپورې پراخې سيمې کې خبرې پرې کېدې اوليکنې يې لږ راپاتې دي چې په نشت حسابېږي؛يوازې يوشمېر کلمې يې چې غالباًدځانګړونوموپه توګه په لرغوني يوناني،لاتين اولرغوني هندي(سانسکرېټ) کې ليدل کېږي.(۹: ۵-۶-۱۳۴مخ)

۸-۲دآرياني ژبومنځنۍ دوره:

له ۳۳۱ ق.م څخه داسلام دسپېڅلي دين ترخپرېدوپورې.په لوېديځه آرياناکې دپارتي (پهلوي اشکاني)،منځنۍ پاړسي (پهلوي ساساني) او په ختيځ کې سغدي ،خوارزمي،باختري ژبه،ساکي،ختني،تمشقي او آلاني شواهد لري.چې سغدي دزرافشان ددرې دلرغونو اوسېدونکوژبه ، خوارزمي دلرغونوخوارزم دآمو دلاندېنۍ برخې ژبه او باختري دلرغونو باختري وګړو ژبه چې په يوناني ليک دوداو الفبې ډبرليکونه او کتيبې موندل شوي دي.همداډول سکيتي ژبه دهغوجګړه ماروکوچيانو ژبه ،چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دتورې بحیرې او ازوف بحیرې ترمنځ سیمه کې د چین ترپولو یې لېږد رالېږد درلوده.

۸-۲-۲ پارتي ژبه: دلرغونو پارتیانو ژبه چې د رشنکانو په دوره ۲ق.م تر ۳ میلادي پورې دټولې پارتیا د شاهي قلمرو، منځنۍ آسیا او پارس کې د دولت رسمي او اداري ژبه وه.[(۱۲:۴۳)]

۸-۲-۱ پارتي **Partian** ژبه: په زړه پارسي کې Parθava په لاتین کې Parthia، دآریانا د شمال ختیځ سیمې ژبه پارت وه چې پولې یې د خراسان دایالت دګرکان د سیمې او د ترکمنستان هېواد سره برابرې دي.دآریاني ژبو په تاریخ کې د دې ژبې ارزښت او اهمیت داشکاني کورنۍ چې دفرسیک له ډبرخخه یو ببېل قوم وو، د ۵۰۰ کلنې واکمنۍ پورې تړلې ژبه وه چې د پارس او ګاونډیو سیمو باندې کړې ده (۲۴۲ق.م تر ۲۲۴ میلادي) پورې اشکانیان د پارس د شمال د ایراني یا اېریاني کوچیانو قبایلو رهبران وه د دریمې ق.م په لومړۍ نیمایي کې پرپارتیانو بریالي شول.د خپل نوي هېواد ژبه یې قبوله کړه او هغه یې د پارس د خپلې سترې پاچاهۍ درباري ژبه کړه.کومې لیکنې او آثار چې له پارتي ژبې څخه پاتې دي په دوه ډلو وېشل کېږي.

ږ- په پارتي لیک آثار: کوم لیک چې اشکانیانو د پارتي ژبې لپاره غوره کړی وو ارامي لیک څخه رامنځته شوی وو او له ښي لورګین لورته لیکل کېده (T-š-r-q-p-s-n-m-l-k-y-h-z-w-h-d-g-b-) د دې آثار د نسا ښار د کنډوالو کدړو چې شمېریې ۳۰۰۰ ټوټوته رسېږي چې په پوستکولا یکل شوي دي او رامان، سکې، مهرونه، ګاڼې یا جواهرات او لنډ ډبرلیکونه دي.

ښ- په مانوي لیک آثار: دالیک هم له ښي لوري ګین لوري ته لیکل کېده د پارتي لیک په نسبت د مانوي لیک هرتوری یوازې یو غرېز ارزښت

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري.(b-t-s-š-ŗ -q-d-c-f-b-z-ž-U-w-h-d-r-g-b) آثار يې اردهنګ پرس Ardahangwifras آمو Ammo او مانوي متاآخره ياوروستي آثار دي (مخ۱۳۷:۹)

۸-۲-۲ سغدي ژبه: –پارسي کې Suguda تاريخي مخينه يې د سغدي ژبې ليکني مدارک دلرغون پېژندونکولاسته راغلي آثار او تاريخي دورې (آريايي، يوناني، چيني او اسلامي) په ډاګه کوي، چې سغد تېر دق.م دويمې په شاوخوا کې د سمرقند په شاوخوا او زرافشان دره کې او سېدل په لومړۍ مخزېږده زريزه کې د جيحون او سيحون سيندونو ترمنځ يا ماوراالنهر پراخو ورشوګانو ته را او خوځېدل او دخپلو نورو پښتونو يا نژادونو قومونو يعنې؛ ساکانو، باختريانو او خوارزميانو ترڅنګ استوګن شول. او د ۲تر۴ ق.م پېړۍ پورې د هخامنشيانو تر واکمنۍ لاندې وه. د زرافشان درې پراخه سيمه او نورې اړوندې سيمې يې، چې د يونان د پخوانيو ليکوالو په ليکنو کې يادې شوي د ۸ زېږديزې پېړۍ په پيل کې د عربو سرتېرو په لاس ورغلې د سغد پلازمېنه سمرقند د چين او لوېديځ ترمنځ دوربښمو دلاروپرسر ځای ځای ګی يا موقعيت درلوده. د سغد سوداګروګڼ شمېرکډوال د دې لارې په اوږدو کې د خپل هېواد د ختيځ لورته ميشت کړل، چې په پايله کې د رکستان او چين ترمنځ لږترلږه منځګړې ژبه شوه. په لرغوني دوره کې سغدي ژبه د زرافشان درې او د هغې په ګاونډيو سيمو کې دود وه. په سغدي ژبه ليکنې او کتيتبې د چينې ،سانسکرېټ، سرياني او منځنۍ پارسي ژبو ژباړې دي، لاسوندونه يې ډېری د بودايي ،مانوي او د هغه وخت په مسيحي دين پورې اړوند دي، ديغنايي په نوم د سغدي ژبې يوه لهجه د تاجکستان هېواد د عليا زرافشان د برخې ديغنا په لوړه دره کې تر اوسه مهاله خوندي او ژوندۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پاتې ده، چې د سغدي ژبې پاتې شونې ورته ویل کېږي.له دې منځنۍ آرياني ژبې څخه د پام وړ اثار پاتې دي لکه حکاکي شوې سيکې او مسکوکات، منسوجات، پوستکي، ګاڼې او کدړي چې په سغدي ژبه ليکل شوي دي دا ټول آثار دوربينمو دلارې په اوږدو کې ترلاسه شوي دي او په باوري توګه د **۵** او **۲** مخزېږد پېړۍ پورې تړاو لري.د شلمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې د تورفان سيمې او مغ غرڅخه چې کوم ځيزونه د لرغون پوهانو کشفياتو په لړکې ترلاسه شوي دي عبارت دي له: غير ديني، مسيحي، بودايي او مانوي سغدي آثار هغه ليک ،چې د سغدي متون په ليکلو کې ترې کار اخستل شوی دارامي ليک څخه اشتقاق شوی دی.سغدي ژبه تر **۲** هجري يا لېږديزې پېړۍ پورې شتون درلود او له دې مهاله وروسته د پارسي (کلاسيکې پارسي) اوترکي ژبې دنفوس او اغېزو په ترڅ کې له منځه ولاړه .دا ژبه د آرياني ژبو د منځنۍ دورې له ختځې څانګې ،چې دلومړۍ زېږديزې پېړۍ څخه تر **۱۳** ميلادي پېړۍ پورې د تورې بحيرې څخه ترچين پورې په ستره جغرافيايي سيمه کې آرياني قبايلو ديوې برخې خلکو ژبه وه او خبرې پرې کولې چې ابېڅې يې په لاندې ډول دي:(-l-i-u-ū
-e-ē-∂-o-ō-a-ā-b-b-c-d-ɾ-f-y-g-h-j-k-q-l-m-n-p-r-s-š-t-θ-w-x
(y-z-ž-s-t-č) (مخ ۱۳۹ -۶-۵:۹)

۸-۲-۳خوارزمي :

خوارزمي ژبه (اوستا Xuairzem زړه فارسي huvarazmiya): د سغدي خپلوانه ده او د آرياني د منځنۍ دورې د شمال ختيځو ژبو له ډلې څخه شمېرل کېږي، چې مخکې د آمو سيند کوزنۍ برخې په واحد ونو کې دود وه او تر اورال سيند پورې غزېدلې وه . تر څوار لسمې مېلادي پېړۍ پورې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

شتون درلود ، خوله دغه نښتې وروسته ترکي ژبې اغېزو په خپل ځان کې ورکه کړه. د خوارزمي ژبې له پاره ښايي په دوه دورو بشنه وکړو :
منځنۍ یا پخوانۍ خوارزمي ، چې په (آرامي خوارزمي) لیک لیکل شوې او مناخره خوارزمي چي په (عربي خوارزمي) الفبا ء لیکل شوې ده (۳:۵۲۵مخ).

د توپراق قلعه د لرغون پېژندونکو تر لاسه شوي آثار چې په خوارزمي ژبه په پوستکو(څرمنو) اولرگیو باندې لیکل شوي ، د ځلورمې او درېیمې قبل المیلاد پېړۍ پورې تړاولري.
د متاخرې خوارزمي آثار چې د حجم او مطلب له پلوه ډېر د پام وړدي ، په دولسمه اودیارلسمه زېږدیز پیړۍ کې په عربي لیک لیکل شوې دي.(متا سفانه ددې متونود لوستلو ستونزه د ټکو او اعرابو نشتوالی دی)
ابوریحان البیروني د خوارزمي ژبې یوشمېر لغات(د میاشتو ، ورځو ، جشنونو او دولس گونو میاشتو نومونه په خپل آثار ، التقهیم او آثار الباقیه کې را نقل کړي دي.

۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria

پاختري ژبه د آریاني ژبو دمنځنۍ دورې د شمال ختیځ گروپ څخه اود لرغوني پلخ د سیمې ژبه ده. دا ژبه له یوې خوا د پښتو ، یدغه اوفخجي ژبو سره او له بلې خوا د منځنۍ دورې د سغدي ، خوارزمي او پارتي ژبو سره ډېره نږدې خپلوي لري.
داژبه د سرخ کوتل د ډېر لیک تر موندلو پورې په بېلابېلو ژبویا دېده. ځینو پوهانو تخاري Tokharia او د سرخ کوتل د ډبر لیک کاشف رښتیني او حقیقي تخاري eteo- Tokharia ، ځینو نورود اوښتي یوناني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکدود د کارونې له مخې دگریکو باختري Greco-Bactarian په نامه او ځینو نورو بیاد کوشاني واکمنانو په نامه دا ژبه کوشاني Coshano نوموليې ده.
د باختري ژبې د نامه او اساساً د هغې د فهم د کیلي په برخه کې تر هر چا دمخه د هېننګ پوروړي يو.
نوموړی لومړی ځل په ۱۹۲۰ م کال د سرخ کوتل د ډبر لیک د تحلیل او ژباړې وروسته دا ژبه د باختري په نامه ونوموله او همدارنګه ده دکوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په نومونو کې د iska وروستاړی لکه وازشکا vazesko ، هویشکا ooesko او کنیشکا Kanesko چې د لرغوني آریایي د تفضیلي صفت Sta-ka * یې تکامل کړی ، و پیژانده.
نوموړي څرګنده کړه چې د دې درې نومونو وروستني جزیوازې د پاختري ژبې د غریز تحول له لارې دفهم وړ دی او معنی لري.
ګرشوېچ د هیننګ نظر تائیدوي او لیکي: « هېننګ په دې څرګندونې سره چې د دې درې ګونو نومونو وروستاړي ، یوازې دهغې ژبې په ځانګړي غریز تحول کې مفهوم او معنی پیداکوي ، کوم چې نوموړي دغه ژبه باختري ګڼلې، نو هېننګ د کوشاني واکمنانو د مورنۍ ژبې په پېژندنه کې ، چې په خپله باختري ژبه وه ، بریالی شوی دی. سره له دې چې د دې واکمنانو نیکونه لکه څرنګه چې ټول په دې باور دي ، ساکان وه. دوی کیدای شي د یوې کورنۍ غړي وي، چې دغه مهال یې د دښتي ساکا نو له منځه سرراپورته کړی وه.»
په باختري ژبه کې لنډ واولونه i, u,a او اوږده واولونه I,o,a د کلمې په پیل او منځ کې لیدل شوي دي. خو د e,o او u لپاره په ندرت سره شواهد

(c) ketabton.com: The Digital Library

موندل کېداى شي. په دې ژبه کې شل کانسوننټ ليدل شوي چې عبارت دي له:

x,f,t,ts,s,s,r,p,n,m,L,k,e, dz,z,z,g,r,t

۸-۲-۵ Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:

د سرماتي اصطلاح دلته په ځانګړې توګه د توري بحيرې په شمالي ختيځ کې د ايوني سوداګريزو ښارونو د يوناني کتيبو په آرياني نومونو باندې چې د اشخاصو له نومونو او د يو شمېر اقوامو له نومونو څخه تشکيل شوي ، اطلاق کېږي. (د څلورمې ق،م پېړۍ څخه تر لومړۍ ق،م پېړۍ پورې).

ښايي د کوبان سيمې Ɵeo onatafan زرينه کتيبه سرمتي وي، د هرورت او اسرابو د ليکنې پربنسټ د روسيې جنوب او د توري بحيرې شمالي ختيځ تر دانيوب سيند پورې ددوي سرمتي کېدل په څلورمه ق،م پيړۍ کې شوې وي.

آلاني ژبه په پيل کې د تاريخي ګزارشونو پربنسټ ، په ځانګړې توګه د ځانګړو ژبو صورتونو (بڼو)په اړوند پوله بندي شوې وي. ګومان کېږي چې بېزانسي ، چيني ، مغولي ، اسلامي ، سرياني ، زړه ارمني ، زړه ګرجي او زاړه رومي را وروسته زاړه منابع او همدارنګه د منځنيو پېړيو د مجارستان زاړه منابع و ،زړې آلاني عام نومونه ، د اشخاصو نومونه ، د اقوامو نومونه او د ځايونو نومونه په ځان کې رانغاړي. د سرمتي او آلاني نور اسناد د آرياني د پوروني ښکارندوی دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرمتي او آلاني ترمنځ د ژبپوهنې دقيق تفکيک نا شونی دی. د الانيانو مهم آثار دوه نادرمتون دي ، چې يويې په يوناني ليک د بېزانسي ليکوال يو حناتزس (۱۱۱۰ م- ۱۱۸۰ م شاوخوا) دوه کربنيزمتن دی، چې د خدايانو د پيدا ښت د اسطوروپه پايله کې ليکل شوي او دوهم يې په زليخپوک کې د لسمې او يوولسمې مېلادي پېړۍ په يوناني ليک د قبر بر شناختې آلاني ليکنه ده.

۸-۳آرياني ژبو معاصره دوره:(د۸او۹زېږديزې پېړۍ څخه تراوسه پورې). اوسنۍ آرياني ژبې او ګړدودونه چې له مرکزي آسيا نه ترعمان او پامير څخه ترقفقازه پورې وېل کېږي او خلک خبرې پرې کوي.
دآرياني ژبودوروته دلنډې کتنې څخه وروسته اوس دبحث اصلي بهيرته بېرته ورګرځو چې له ساکي ژبې وروسته دزماني وېش له مخې پرپارتي ژبه بحث وکړو.

۸-۳-۱د معاصرې دورې د ژبو ځانګړتياوې:

له تاريخي پلوه معاصرې ژبې د اتمې اونهمې زېږديزې پېړۍ څخه په عربي ليکدود (دهرې ژبې په خويا ډېرو ځانګړو توروسره) ليکل کېږي ، پرته له څو ژبو څخه چې د پخواني شوروي اتحاد په سيمه کې دود وې او د شملې پېړۍ د دېرشوکلونو را هيسې تراوسه پورې دهغې دليکنې له پاره د هرې ژبې دځانګړې سيريلي الفباء(ابېځو) څخه کار اخيستل کېږي.
د آرياني د معاصرې دورې له ژبو څخه ، پارسي ، دري او تاجکي اوس مهال دربواړه دبېلوهېوادو ژبې دي ، چې د تاريخ په اوږدوکې يې په بېلا بېلو ليکدودونو له ځانه ډېر آثار پرېښي دي او د اوومې او اتمې ميلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ څخه يې د آريانا په خاوره کې خپل خپراوي ته پراختيا ورکړې او د لوېديځې آرياني لهجې (پهلوي اشکاني) ځای يې ونيو ، په فارس او خراسان کې په پراخه توگه وغوړېدې.

په راوروسته پېړيو کې يې ماورالنهر ته مخه کړه . د زرافشان درې او د هغې دگاونډيو سيمو او اوسېدونکي چې سغدي ژبې وو او همدارنگه د بېلابېلو لهجو لکه باختري، ساکي ، او د پخواني تخارستان د تخارۍ د ويونکو تر منځ يې نفوذ پيدا کړ او تر يو وخته پورې د دويمې ژبې په کچه کارېدله ، چې ددې گړدودونو له منځه را وروسته له يوې خوا دري او له بلې خوا ترکي ژبې د هغوی ځای ونيو.

پس له هغې چې دغه سيمې دري ژبې شوې ، ځينې غرېزاو گرامري توکي په ځانگړې توگه د دغه سيمې د پخوانيو ژبو کلمات يې په ځان کې جذب کړل.

کله چې دري ،دغه سيمې ترخپل پوښښ لاندې کړې، په منابعو کې د پاړسي، دري په نوم ونومول شوه .

ليکدود يې د خوځانگړو تورو په ډېرېدو سره عربي شو. ددې له پاره چې د منځنۍ پاړسي اوزړې فارسي سره يې توپير وشي چې دوی يې پخوانۍ بڼې وې، په علمي ليکنو کې د نوې فاړسي (کلاسيکې فاړسي) په نوم يادېږي.

له لسمې زېږديزې پېړۍ څخه د فاړسي او دري ژبې د شعر او د علي–تاريخي ادبياتو دغوړېدا دوران پيلېږي او نړۍ وال د سترو شاعرانو لکه رودکي، فردوسي ،سنايي، خيام ، سعدي ، حافظ ، جامي او مولانا شاهدان دي. په دې دوره کې سترتاريخ پوهان لکه بيهقي ، گرديزي ، ابن سينا او ...... په پارسي او دري ژبه خپل آثار نړۍ والو ته وړاندې کوي.

پاړسي او دري ژبه نه يوازې د مرکزي آسيا او فارس د اقوامو ليکنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوادبي ژبه وه ، بلکې په نړدې ختیځ او منځني ختیځ کې د نورو ګڼو قومونو لکه د آذربایجان ، کردانو ،هندیانو او د مرکزي آسیا د ترک قومونو لیکنۍ ژبه هم وه .
د پارسي اودري ادبیات د بېلا بېلو تېرونو د استازو (په بېلا بېلو مورینو ژبو) لاس ته راوړنه وه ، چې له قسطنطنیې څخه د ختیځ ترکستان تر ښارونو اوله ققفاز څخه د هند تر شمال لوېدیځ پورې په پراخه قلمروکې میشت وو.
ددې ټولو سره سره باید په یاد ولروچې د پارسي او دري ادبي ژبو د قواعدو په تشکیل کې د پخواني افغانستان(خراسان) ، سیستان او ماورالنهر شاعرانو او لیکوالانو اصلي ونډه درلوده .
پارسي اودري د منځنۍ پارسي مستقیمه پاتې شونې ده او د منځنۍ فارسي سره یې توپیر په ځینو کانسوننټونو او ګرامري نظام کې په لاندې توګه خلاصه کولای شو:
په پارسي دري کې نومیز(اسمي) نظام د پهلوي په شان تحلیلي اړخ او د مخنیو او وروستنیو اضافي تورو څخه متشکلو یو شمېر جوړښتونو پراختیا ته میلان لري. تحلیلي توصیفي شکلونو (مرکب صورتونو) ته د پراختیا میلان د فعل په نظام کې هم څرګنده لیدل کېږي. د ماضي نقلي مرکب صورتونه:
نوشته ام ، بعیده ماضي: نوشته بودم ، راتلونکې: خواهم نوشت ، مجهول: نوشته شد ، له اسم څخه د مشتق مرکبو فعلونو پر یمانه پراختیا ، لکه تبریک ګفتن ، ګرم شدن...... او نور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غږيزنظام پخوانی او اوسنی تحول

زړه فارسی	a	a	i	I	ai	u	u	au	ai	au
منځنۍ فارسی	a	a	i	I	e	u	u	o		
فارسی دری	a	a	i	I	e	u	u	o		
دری	a	a	e	I	e	o	u	u		
تاجکی	a	o		e	e	u		u		
فارسی	a	a	e	i		o	u			

	دری	تاجکی	فارسی	فارسی دری	منځنۍ فارسی	زړه فارسی
چند	cand	cand	cand	cand	cand	cwand
آباد	abad	obod	abad	abad	Abad/t	a-pata
امروز	emruz	imruz	emruz	imroz	Im-roz	*Ima-rauch
شیر	sir	sir	sir	sir	sir	xsira
سفید	safed	safed	safid	saped	sapet	spaita
خود	xud	xud	xud	xod	Xod/d	xauda

(c) ketabton.com: The Digital Library

xauda	Bud/d	bud/bud	bud	bud	bud	بود
gausa	gos	gos	gus	gus	gus	کوش

۲-۳-۸ پښتو ژبه: paşto (Pashto)

د آرياني ژبو د شمال ختيځ ډلې ژبه ده او د افغانستان په ټولو ولايتونو کې رواج اودود ده. په پاکستان کې (د پاکستان په شمال لويديځ کې) په سلوکې د اويا وګړو ژبه ده ، چې له شمال څخه په چترال (په ځانګړې توګه تر خوريانو) پورې اوله ختيځ څخه په هزارې اوديره اسماعيل خان (په ځانګړي توګه تر پنجابيانو پورې محدوده ده. د پاکستان په شماليسرحد اتو کي غالبه ژبه ده او خوره وره د پاکستان په نورو بر خو کې هم ويل کيږي [۳۱:۲۱۴مخ].

په هند کې ډېر شمېر پښتانه اوسېږي او د نفوسو ارشمېر يې نه دي ثرګند شوی. يو محدود شمېر پښتانه د چين په (سيانکيان) کې او له پنځو سو زرو څخه ډېر په ايران کې ژوند کوي. د افغانستان نفوس په سلوکې شپيته اويااووترمنځ پښتانه جوړوي اوتشکيل وي. په اوسنيو سيموکې د پښتنو د ميشتېدلو اټکل ستونزمن دی. شواهد په ډاګه کوي چې دوی لومړني آريايي مهاجرين دي. د پښتو paşto نوم کيداي شي په parşr کې د aw د وروستاړي [۴۸:ب] په ډېرولوسره parşuah يا parşa/u وي.

[۴۲:۲۴مخ]چې دژبو په نومونو کې په څو منځنيی آرياني ژبو کې موندل کيږي. داسې ښکاري چې د پښتو کلمه د ختيځو آرياني قومونو سره چې په زړو ادبي منابعو کې راغلي دي، اړيکې لري لکه د parşioc دنوم سره چې بطليموسراوړی، له ادبي دورې څخه مخکې پښتوژبې سيمې په دوو ګړدوديزو ډلوو وېشل شوي ، چې د دغو دوو لهجواوسنی استازې ، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې خوا دنوې پښتوټولنې لهجې اوله بلې خوا ونيتسياو په نوروسهېل ختيځولهجوکې زړې پاتې شوې دي.
تراوسه پورېژبپوهانود پښتوژبې څلورلاندنۍ لهجې په ګوته کړې دي:
۱- سهېل لوېديځه لهجه(کندهارۍ) او ورځېرمه سيمې.
۲- شمال لوېديځه(مرکزي غلجايي) يا خيځه لهجه: د افغانستان په ختيځ او شمال کې (د کابل ختيځ او د افغانستان شمال ختيځ ولايتونه)
۳- سهېل ختيځه لهجه: بلوچستان ، بنو ، وزيري ، کاکشي شرنۍ ، سپين /تور ترين.
۴- شمال ختيځه لهجه: د پاکستان شمال لوېديځ ، پېښور، يوسفزي ، مومند ، شما ل ختيځ غلجي ، افريدي ، بنګښ اورکزي.(۹:۲۵مخ) زما په اند په اوس وخت کې پښتو ژبه څلور لهجې لري: کندهارۍ،مرکزي(کابل او شاوخواولايتونه)،لويه پکتيا ،دافغانستان مشرقي ولايات او کوزه پښتونخوا. البته په کوزه پښتونخواکې کوټه او اړونده سيمې کندهارۍ لهجې ته ورته دي.

۸-۳-۳پاميري ژبې:Pamirian Languages

د ختيځو آرياني ژبو يوه ډله ده ، چې د تاجکستان دبدخشان دغزني ايالت درود پنج درې په اوږدو ،دهغې په شاوخواڅانګو ،دخاروغ په اداري مرکزيت اوهمدارنګه د دوی په ګاونډي دافغانستان په بدخشان کې په بوه پراخه سيمه کې ويل کيږي. واخي ،چې مرکزيي د واخان غاښي دي دا ژبه هم د چترال ګلګېت ،هنزه اودسين کيانګ په ګاونډيوسيموکې ويونکي لري ، په داسې حال کې چې سريکولي يوازې د سريکول دمعبرپه ختيځ کې دود ده ، چې د پخواني شوروي اتحاد اوچين ترمنځ سرحد جوړوي.پردې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بنسټ سریکولي ډېره ختیځه ژوندۍ آریاني ژبه ده. د پامیري ژبو ویونکي د (۱۰۰۰۰۰) نفرو په شاو خوا کې ګڼل کیږي.
پامیري ژبې په ګوښې او جلا توګه داسې شمېرلای شو:
شغني – روشاني څانګهsugni and Rosani
شغني (شغني xurnun ziv د پخواني شوروي اتحاد د آب پنج په غاړو، په شمال کې له دشت څخه په جنوب کې تر درمورخت پورې او هم د ګونت (غند) درې او شهداي (شاه درې) په اوږدو کې ویل کېږي. د ویونکو ستر او مهم استوګنځی یې د خاروغ ښار دی، چې (۱۴۰۰۰) تنه نفوس (۱۹۷۴م) لري.
په افغانستان کې شغني ژبه د آب پنج د لوېدیځو غاړو او د پرشیت په څو درو پورې محدوده ده. ډېره ګڼ مېشته سیمه بر پنجه کلیوباندو کلیوالـه سیمه ده. په جنوب کې د درمارخ کلي د غاران د ناحیې سره سرحدي کرښه جوړوي، د موجوده ګزارشونو پر بنسټ د افغانستان خواته وګړي ډېر کم شوي دي.
په شغني ژبه کې لاندې لهجې پېژندل شوي دي:
۱- د بجو لهجه، چې د شغني سیمې په شمالي سرحد کې د آب پنج په یوه کوچنۍ فرعي دره کې پرې خلک خبرې کوي.
۲- د شهدري لهجه (شغنۍ xoxdara ziv) چې د شهدري په اوږدو کې له منشاء څخه تر توديم Tavdem کل پورې ویل کېږي.
۳- د بروز (برواز) لهجه چې پخوا رشت قلعه (راشت قلعه) ته نږدې په همدې نامه په یوه کلي کې پرې خبرې کېدلې، خو اوس معیاري لهجې د هغه ځای نیولی دی. د شغني ژبې ویونکي (۲۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخواني شوروي اتحاد او د (۲۰۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰۰) تنو پورې په افغانستان کې ګڼل شوي دي.

روشاني Rosani:

د رود پنج په غاړه له پستخوف څخه ، چې په جنوب کې شغني سره هم سرحد تر شپيد پورې په شمال کې دود ده. د هغه دولسو کليو څخه چې روشاني په کې رواج ده د روشن (ومر) ، درزود Derzud ، بروش Barusan ، او د روشن Derisan کلي ستر دي. د ويونکو شمېريې د (۱۰۰۰۰) تنو په شاوخوا کې دی ، چې له (۱۰۰۰ څخه تر ۱۵۰۰) تنو پورې يې په خوفي لهجه خبرې کوي. دا لهجه د خوف په فرعي دره کې روا ج ده په افغانستان کې روشا نن سيمه يوه نرۍ تراړه ده ، چې اصلي کلي يې چشنود Chasnud او پا يور Pajwar دي او د ښيوې په سيمه کې هم د روشانيانو د شتون خبر ورکړل شوی دی. د ويونکو شمېريې له (۲۰۰۰ څخه تر ۳۰۰۰) پورې اټکل شوي دي.

برتنګي Bartangi:

د برتنګ د سيند په اوږدو کې له رامک څخه تر نکبست Nikbist پورې لږترلږه په شلو کليو کې ويل کېږي ، چې مهم کلي يې له برتنګ ، سپنج Sipanz ، بسيد Basid ، رزوچ Razuc ، هيجس Hidzes او رومد Ravmid څخه عبارت دي. په دوو لهجو بسيد ، سپنج او رومد سره جلاکېږي. د ويونکو شمېريې د (۳۰۰۰) تنو په شاوخوا کې اټکل شوي دي.

رشروي Rasorvi:

د رشروي ژبه د مرغاب او ګودره سيندونو په مسير کې په اتو کليو کې رواج ده. يعنې د پامير په بوه ډېره صعب الوصول سيمه کې وېل کېږي. د دې کليو له ډلې څخه روشاروه ستر کلي او د دې ژبې د پيدا ايښت اصلي منشاء

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ، چې په پخوانيو آثاروکې اوشري ورته وېل کېده (ظاهراً قرغېزي تلفظ رشروي وا وروستی ژبې ته يې لار موندلې ده) . ددې ژبې د ويونکو شمېر (۲۰۰۰) تنه دي.

سريکولي Sariquli:

دا دهغو خلکو ژبه ده ، چې په پخوانيو زمانوکې له شغنان څخه لوړو درونه کډه شوې دي او دغه لوړې درې د چين د سين کيانګ - اولېغور وارنيونو ترمنځ سرحد دی. سريکولي لوړيې د پا مير ډېری ختيځې لوړې دي. دا ژبه د شغني - روشاني څانګې پورې د نورو اړوندو ژبو څخه د جغرافيايي جلا والي له پلوه ډېر ارزښت وړده. دا ژبه درې لهجې لري:

۱- مرکزي لهجه چې د دې سيمې په اداري مرکز تاش قرغان او همدارنګه په ګاونډيو کليو په آندره (تيزناف ، جوشمان) کې رواج ده.

۲- د نژدې ختيځ لهجه ، چې د مرکزي لهجې ترڅنګ په وچه wacha دره کې تر بلدير Baldir پورې او همدارنګه په مريونګ Marinog کې هم وېل کېږي.

۳- د لېري ختيځ لهجه ، چې په بورنګسل Burangsal ، کيچيک Kichik او تونګ Tung کې رواج ده. د سريکولي ژبې دويونکو شمېر (۱۰۰۰۰) تنو ته رسېږي.

يزغلامي Yazghulami:

درود يزغلام په دره کې د آب پنج له څانګې څخه تر خافک کلي پورې رواج ده ددې ژبې د ويونکو داستوګنې مهمه سيمه اندربګ Andarbag ده او د ويونکو شمېر يې (۲۰۰۰) تنو ته رسېږي.

اشکاشمي Iskasemi: (۲۱:۱۳۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاتره په اشکاشم او دهغې په ګاونډیو سیمو، چې دآب پنج رود په غاړه د افغانستان لورته پرتې او په دغه ځای کې د رود مسیرله لویدیځ څخه شمال خواته اوړي ، رواج ده ، خو کېدای شي دغه ژبه د نوموړي رود په غاړه د تاجکستان لورته د رین Run په کوچني کلي کې هم وموندل شي. (تاجکي غاړې ته دغه موجود کلی د تاجکي ژبې اشکاشم په نامه دی) . یو کم شمېر رین میشتو اشکاشمي ژبو خلکو په راوروسته وختو نو کې دغه ځای پرېښې د پخواني شوروي په ګورن (د تاجکستان په غرنیو سیمو) کې یې د شومجین Sumdzin په نامه په یوه نوې سیمه کې کورونه جوړکړي دي. د اشکاشمي ژبې ویونکي (۲۰۰۰)تنه ګڼل شوي ، (۱۵۰۰) تنه یې په افغانستان او پاتې نوریې د پخوانی شوروي په سیمه کې اوسېږي.

زیباکي Zebaki:

زیباک د آسیا ددې پرخې (د پامېري ژبو) یوه څو ژبیزه سیمه ګڼل کېږي. ځکه د غلته په زیباکي ، تاجکي ، واخي او شغني ژبو خبري کېږي. ددې ژبې د ویونکو شمېره له (۱۵۰۰) تنو څخه نه زیاتېږي.

سنګلېچي Sanglici:

سنګلېچي ژبه د دریو سیمو ، پروخ Parux ، اسکتول Iskatul او سنګلیچ Sanglich لهجه ده ،چې د وردوج warduj رود په لوړه دره کې واقع دی. د وېونکو شمېریې د څو سوو تنو څخه نه اوړي.

واخي Waxi:

د وخي جغرافیایي موقعیت د پا میر او هندوکش تر منځ د واخان غاښی دی . واخي ژبې کلي د آب پنج په غاړه د پخواني شوروي لورته له غرکوټ Namadkot څخه تر اتم Ratm پورې پراته دي او په منځ کې یې څو تاجکي ژبې کلي موجود دي. په دې کې دوه لهجې ، علیا او سفلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تشخیص کیدای شي. سفلي لهجه له غرکوټ څخه تر درشج Darsaj پورې او عليا لهجه له شيتهرو Sitharv څخه تر اتم پورې رواج ده.
د آشور ، لنگر او اتم کلي علياء لهجه کاروي.
په افغانستان کې ، واخي ژبې کلي اشکاشم ته نږدې له پوتور putur څخه تر رحد پورې د واخان سیند په برنيو غاړوکې غزيدلې دي. د واخي ژبې لهجوي توپير په افغانستان کې هم مشهود دی. واخي ژبې کلي ،په چترال کې د يرخون Yarxur سيند د بر نيو غاړو په اوږدو کې يعنې په هغه ځای کې ، چې واخيان د خوريانو Xwar سره گاونډيان دي ، هم ليدل شوي دي. واخيان ايشکومن Iskoman په کرمبر Karambar دره کې هم استوگن دي او مرکزيې ايميت دی. د وروستيو سر شمېرنو پر بنسټ د واخي ژبې د ويو نکو شمېر له (۲۵۰۰۰) يا (۳۰۰۰۰) څخه ډېر نه دي ، چې له دې ډلې څخه (۱۰۰۰۰) تنه يې په پخواني يشوروي کې او (۱۰۰۰۰) تنه يې په افغانستان او (۳۰۰۰) تنه يې په هنزه کې دي
آسي (استي) assetic:
آسي ژبه د ختيځو آرياني ژبو له جملې څخه ده چې د ققفاز په شمال کې ويل کيږي. دا ژبه دوه لهجې لري ، ختيځې لهجې ته يې (ايروني) او لويديځې ته يې (ديگوري) ويل کيږي. ډېری آس قوم په ايروني لهجه ، د ادبي ژبې بنسټ دی ، خبرې کوي. ليکدوديې روسي (د څو ځانگړو اضافي تورو په درلودلو سره) دي. دا ژبه د لويديځو ساکانو د ژبې پاتې شونې ده او د لرغونې دورې د آريا ني ژبو ډېر ی ځانگړتياوې يې تر اوسه ساتلې دي. د ويونکو شمېر (۵۰۰۰۰) تنو ته رسيږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari

دا قوم د پښتنو له خوا د اورمړ په نامه ژبه يې اورمړي او استوګنځی يې اورمړ ياد شوی دی. د تاجکانو له خوا د اورمړ له خوا د اورمړ په نامه ، ژبه يې اورمړي او تاټوبی يې برکي برک ښودل شوی دی. پخپله اورمړيان ځانونو ته اورمړ ، خپلې ژبې ته اورمړي او خپل استوګنځي ته ګرام وايي.

اورمړي ژبه په افغانستان کې د کابل د سهېل په اتيا کيلومترۍ کې د عبدالصمد خان کلي ، نورالله خان کلي او د تقي کلي کې چې د لوګر ولايت د برکي برک ولسوالۍ اړوند دي وېل کېږي.

په پاکستان کې د وزيرستان په کاني ګرام کې د پاسنيو(بالا) او کوزنيو(پاين) اورمړو په نامه ياد ېږي. په لوګر ولايت کې اوس د ا ژبه د سلو څخه په زيا تو کرونيو کې چې دوګړو شمېر يې (۱۰۰۰) تنو څخه اوړي ، وېل کېږي او په کا نيګرام کې ددې ژبې د ويونکو شمېرهم د همدې اندازې په شاوخوا کې ښودل شوی دی.

دا چې د وزيرستان د کانيګرام او لوګر برکي برک د اورمړيانو تر منځ اړيکې له ډېر پخوا څخه پرې شوي دي ، ددې دوو ډلو اورمړيانو لهجو له يوبل څخه په جلا او خپلوا کـه توګه تحول کړی دی. نن ورځ د يوې ډلې وګړي دبلې ډلې د وګړو په لهجه نشي پوهېدلای.

پراچي Paraci:

پراچي ژبه د جنوب ختيځو آرياني ژبو له ډلې څخه ګڼل کېږي. نن ورځ پراچي ژبه د هندوکش د جنوبي لمن په دريو دروکې رواج ده ، لومړی د شتل sutul درې په اتوکوچنيو او سترو کليوکې ، چې پنځه سوه کورنۍ پکې ګډون لري او ستر کلي يې دا دي: ماده ، اندواسات سنګ لخشان ، رويده ،سيغوار ، احمد اندور او استوفالو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم د غوچلان درې په شپږو سترو اوکوچنیو کلیو ، تاتخیشات ، کنده (دیان) ، سمبار ، مالیا ، مندیسات او ساغوسات کې چې (۲۳۰) کورنۍ لري.

دریيم د پچغال درې په یویشتو کلیو ، ذکری ، غښن پاین ، دولت خاه خیل ، کیلی ، حسن خان خیل ، چنداغول /چندانمو کې چې اووه سوه کورنۍ لري .ددې کلیو پسې وروسته یوه پشه یي ژبې سیمه موجود ده او نور پراچي ژبې کلي چې ددې سیمې په تغقیب پراته دي عبارت له: شیغر ، لوکاسات ، المدیسات ، مغول بیک خیل دیقام ، اینیگرسات ، ابراهیم خیل ، ملک خیل ، زکریاخیل ، جبارخیل ، لتوخیل. کندی موسابر خیل ،فلعچه او خوجغار ثخه. شتل ده پنجشېر ته نږدې واقع ده او پچغان اوغچلان درې په نجراب کې دي.

یغنا بي ژبه : Yaghnobi

دا ژپه د تاجکستان د یغنا ب په دره کې وېل کېږي. سره له دې چې زیات ویونکي نه لري د ژبپوهنې د موازینو مطابق د (سغدي) ژبې ژوندۍ بڼه او د هغې بلا فاصله پاتې شونې ، چې تر اوسه پېژندل شوې ده او د تاریخي ژبپوهانو ډېر پام يې ځان ته را اړولی دی.

کردي ژبه: Kurdis

کردي ژبه آریاني ژبه ده چې د ایران لویدیځ ته په ترکیه ، عراق ، ارمنستان اوسوریه کې وېل کېږي. کردي ژبه گڼې لهجې لري:

۱- کورمانجي هغه لهجه ده ، چې په عراق ترکیه اوایران کې رواج ده او په عربي لیکدودلیکل کېږي. کردي ژبه په سوریه کې په لاتین لیک او په ارمنستان کې په روسي لیک لیکل کېږي.

۲- گورماني لهجه د کرمانشاه په ناحیه او زازا(د ترکي په ځینو ناحیو) کې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- اومـاني د کرمانشـاه پـه شـمالي ناحیـه کـې رواج ده. د زازا او گـوراني لهجو ځینې ځانګړنې د مرکزي ایراني لهجې په ځانګړي توګه د سمناني او سیوندي سره د نږدې اړیکو درلودل دي.

۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi

بلوڅي ژبه د بلوچستان په تاریخي سیمه کې دود ده ، چې نوم یې د هغې د اوسېدونکو یعنې بلوڅ څخه اخیستل شوی دی. په اوسني وخت کې ددې ولایت ځینې برخې پـه پـارس اوسـني ایـران پـورې او ځینـې نـوري یـې پـه پاکستان پورې تړاو لري. له بلوچستان پر ته د افغانستان یه جنوبي سیمو ، د پنجاب پـه جنوب لویدیځې برخې اود سند پـه ښـی غـاړه او د ایـران د پولې دننه په کرمان ، لارستان ، سیستان او خراسان کې هم ویونکي لري.
بلـوڅي ژبـه پـه دوو اصـلي ځانګوو ېشـل کیـږي: ختیځـه ځانګـه رخشـاني Raxsani لهجه لري چې ستره ځانګه ده ، ټولـه مرکـزي سیمه یـې نیـولې ده او د افغانستان او ترکمنستان لهجه هم په کې شامله ده.
سرواني لهجه په ایران کې د زاهدان جنوب تـه ، لتـوني Lotoni لهجـه پـه ایران کې د سرواني لهجې جنوب لورتـه او کچـي Keci لهجـه پـه مکـران او پاکستان کې ده
هغه سیمې چې بلوڅي په کې دود ده:
الـف ــ د افغانسـتان پـه لوېدیځ کـې لـه چخانسـور څخـه د هلمنـد سینـد پـه امتـداد ختـیځ لورتـه تـر لنـډي محمـد امـین خـان پـورې د سـلو زرو تنـو پـه شاوخوا کې بلوڅ او د دوو سوو زرو تنو په شاوخوا کې پراهیان دي.
ب – د ترکمنستان جمهوریت د مروې په کلیـو بانـډوکې (پـه ټـولیزه توګـه د نولسمې پیړۍ پـه وروستیوکې څلوېښت زره افغـاني کـډوال شـتون لري).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج –ایـران کـې (پـه ټـولیزه توګـه د سیسـتان او بلوچسـتان پـه ایـا لتونـو ، لویدیځ لورته د زابل د شا وخوا څخه تر عمان بحیرې پورې په جنوب کې اوه سوه پنځوس زره تنه)

د- په عربي شبه جزیره کې (په ټولیزه توګه عمان ، عربي متحده امارات او کویټ کې اکثره هندي او پاکستاني مهاجرین پنځه سوه زره تنه دي).

ه – پاکستان کې (په ټولیزه توګه د بلوچستان د سند په صوبو کې ، پرته له براهوي میشتې تراړې څخه یې شمېر ۳۲۰۰۰۰۰ تنوته رسېږي).

د بلوچي ژبې د ختیځې او لویدیځې ډلې فونمیکه الفبا

ختیځه ډله:- au - ai-p-t-ṭ -č-k-b-ḍ - d - q- j- f-x-ɵ-s-š-ž-Y-m-ṇ

a- ā- ē - ō -i - ī -u - ū -(n)-w-l-ŗ-r-y-h-b-ō-z

لوېدېځه ډله: - au - ai-p-t-ṭ -b d- ḍ -j -q-(f)- s-š-(x)-z-ž-Y- ṇ

n-ṃ-r -ŗ -h-y- w-l -y- a - ā- ē - ō -i - ī -u - ū

پـه مـورنۍ ژبـه لیکنـه د نولسـمې پېړۍ د ډېرو کمو خورو ورو آثارو پرتـه ، ډېـری پـه شـلمه پېـړۍ کـې د ۱۹۳۰ وروسـته اوپـه ځـانګړې توګـه لـه ۱۳۴۷ لمریزکال څخه د پاکستان د دولت د جوړېدو سره هممهاله محدوده شوه.

تاتي ژبه:

دا د تات ټبرژبه ده چې دا قوم د آذربایجان او داغستان پـه ځینـو سیموکې اوسېږي. ټول تاتي ژبي خلک اوس په آذري ژبه هم خبرې کوي. د داغسـتان تاتي ژبې اوسېدونکي د ژبې په ځانګړي تـوپیر سره روسي لیـک کـاروي. تاتي ژبه د آسي ژبې پـه څېر خپـل ترکیبي حالـت سـاتلی دی او کیـدای شـي چې له منځنۍ ساکي ژبې له لهجې څخه تحول کړی وي.

تالشي ژبه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژبه د آذربايجان په خاوره کې وېل کېږي. تالشان د خزر بحيرې په لويديځه غاړه او دهغې په غرنيو سيمو کې اوسېږي. دوي د ققفاز د دوو ژبو، آسي او تاتي تر څنګ د يوې څانګې په حيث له منځه ساکي څخه تحول کړی دی.

کومزاري ژبه:

دا ژبه د فارس خليج جنوب په يوه سيمه کې او د عربستان شبه جزيرې شمال ته (بندرعباس ته مخامخ) وېل کېږي.

لري او بحتياري ژبه:

د صربستان په سيمه او د بختياري قبايلو تر منځ څولهجې لکه (سري) او(لکي) رواج دی چې د نويو ايراني لهجو په کتارکې شمېرل کېږي.

۹-د تاريخ په اوږدو کې د آرياني ژبو څانګړتياوې:

دآرياني ژبولرغوني دوره ډېره پخوانۍ دوره ده.اوستا ،لرغوني پرس، ميدي اوساکي چې دخپلوډليکونواوشواهدوپه وسيله پېژندل شوي دي ددې ژبو ترڅنګ کېدای شي دژبپوهنې دنړېوالي له مخې دلرغوني سغدي،لرغوني پارتي،لرغوني خوارزمي او لرغوني پاختري ژبوپه شتون باندې هم سرې باوري شي.دا ټولې معاصرې ژبې او ګړدودونه په اصل کې له يوې واحدې چې آرياني مورينه Proto-Aryni نومېږي منشه اخستې ده .دآرياني مورينې يا لرغوني آرياني ژبې هېڅ لاسوند(سند) په لاس کې نشته. يوازې دهغې څخه پاتوشونوژبود پرتلنې له لارې،چې ليکلي اسناد لري په اټکلي يافرزي بڼه کېدای شي دهغې په اړه ځينې مواد تثبيت کړو.آرياني ژبې ترکيبي ژبې وې دنومونو، ستاينومونو، نومزرو اوغونډليز(نحوي) ونډه او رول يې په غونډله(جمله)کې د۷ يا ۸

(c) ketabton.com: The Digital Library

حالتونوله لارې ترسره کېده؛نومونه له درې شمېرو:يوګړی،دوه ګړي او ډېرګړي(مفرد ،تثنيه او جمع) او له درې جنسونو:نارينه،ښځينه او نرښځوکی(مخنث)څخه برخمنې وې.د اضافت د تورو شمېرا و د نحوي بڼو او نښوونډه هم ډېره لږه وه .د لرغونې،منځنۍ او معاصرې دورې ژبې په دوه څانګو:لويديځه او ختيځه وېشل کېږي،چې د لويديځې څانګې ژبې :منځنۍ پارسي(پهلوي ساساني)،پارتي(پهلوي اشکاني) د ترکيبي اکر(حالت) څخه تحليلي حالت ته اوښتې دي.په داسې حال کې چې ختيځې ژبې لکه سغدي،خوارزمي،باختري او آلاني د لرغونې ترکيبي بڼه د بشپړاوي يعنې تکامل سره ساتلې ده.(۱:۱۳۴مخ)

منځنۍ پارسي Middiam ژبه:دا پارسي د ساسانيانو رسمي ژبه وه او پارتي د اشکانيانو رسمي ژبه وه،منځنۍ پارسي دزړې پارسي پاتې شونې او د پارسي،دري کلاسيک پارسي يا نوې پارسي مورده. د منځنۍ پارسي ډېرليکونه په دريمه،څلورمه او پنځمه ميلادي پېړۍ کې د ساساني پاچاهانو او د دغې دورې د سياسي،مذهبي مشرانو له خواليکنې شوې او تراوسه شته،چې بيا د سامانيانو په وخت کې د پارس له پولو واوښته ،شمال او شمال ختيځ ته خپره شوه اوورو ورو يې د نورو وړو آرياني ژبو او ګړ دودونو ځای ونيوه.په ۷ او ۸ پېړۍ کې د عربو د برغلونو پرمهال د پارس،افغانستان ځينې شمالي برخې او مرکزي آسيا د پراخ قلمرو په ځينو برخو کې چې د خراسان په پراخوسيمو داخلې وې وېل کېده او (د عربو د سوبو او فوتوحاتو په وخت کې لرغونې نوميزې يعنې اسمي ځانګړنې ،اوښتنې،د جنسيت يعنې نارينه او ښځينه او ګرامري حالت يعنې فاعل او مفعول د نومځرو تصريف تقريباً بشپړ له لاسه ورکړو و (۱۱:۲۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

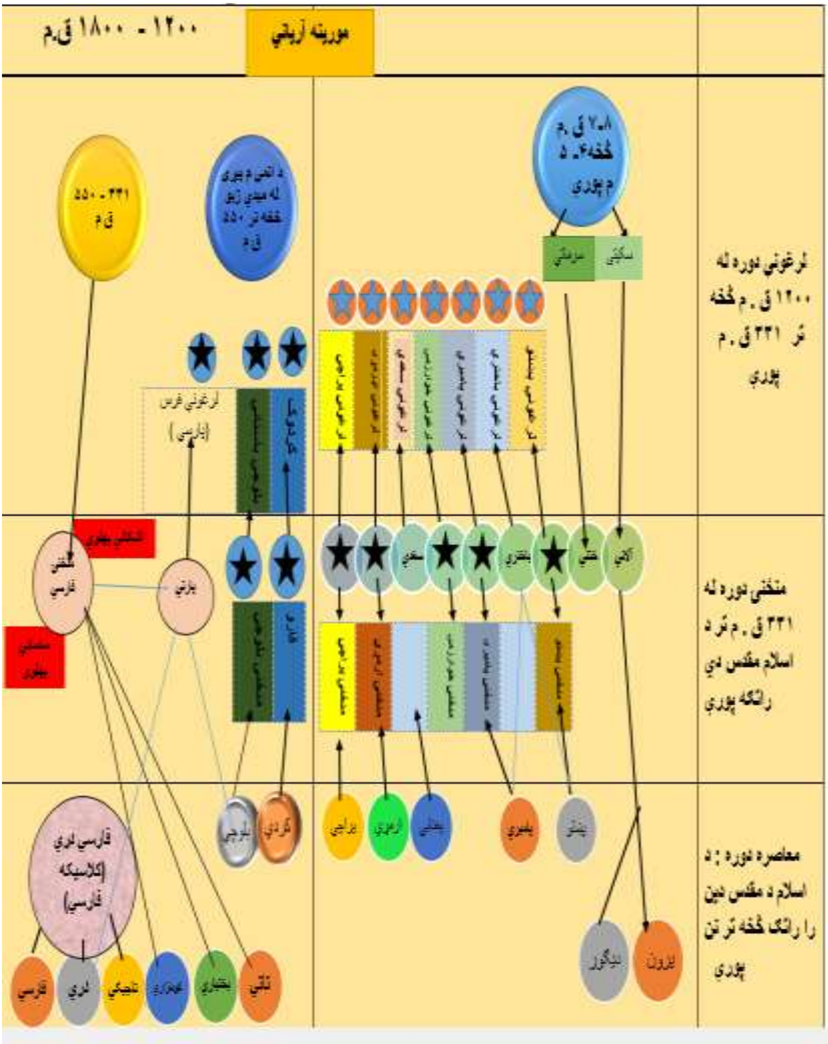

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

۱۰- لرغوني دوره

۱۰-اوستاژبه (Awesta)

په آرياني ژبو او ادبياتو کې تر اوس مهاله پورې تر ټولو مهم او لرغونی اثر اوستا ژبه ګڼل کېږي، چې د ۷مخزبېږد پېړۍ د زردشتي دين د متونو ټولګه په لاس راکوي، د عربو مسلمانانو په لاس د آريانا له سوبې او يا فتحې وروسته د زردشت دين پلويان د هند سيمو ته ولاړل او تر اوسه پورې پاتې خلک هلته ژوند کوي او لرغونی کيش يې ساتلی چې لږاوډېر مذهبي ټولنه يې جوړه کړې ده چې په آريانا کې وروسته له دې يعنې د اسلام له راتګ څخه زردشتيانو ته ګبر ويل کېدل، که څه هم چې د آريانا په ځينو سيمو کې هم په لږشمېر زردشتيان اوسېدل د پارس او هند په شمال غربي برخو کې ؛د هندوستان پارسيانو د اوستا کتابونو پاتې شونې چې آريايي نيکونو په لرغونو زمانو کې له آريانا څخه راوړې وې د زردشتي دين کتاب لرغوني کيش سره يوځای وساتلې په آريايي قبايلو کې سندرې ،کيسې، داستانونه، حماسې او افسانې په هغو وختو کې چې يوځای په يوه ټاټوبي کې سره اوسېدل شتون درلود او د قبيلوي لېږد بېدنو او مهاجرتونو سره سم د اسندرې او کيسې پراخې او ډول ډول شوي دي.(۱۴: ۲۵-۲۲مخونه)

او وروو روپه تدريجي يې د هغه وخت د مذهبي موتونو او عبادتي لمانځنو او دعاوو رنګ غوره کړی دی د بېلګې په توګه: (ويدا) سندرې په هندي ټبرونو کې لومړی ولسي روايات او بيا ليکلي له يوه نسل بل نسل ته لېږد بېدلي او د هغه وخت مذهبي بڼه يې موندلې ده.همدارنګه د اسې سندرې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او روایات باختري قبایلو هم درلودل کوم چې په خپل اصلي استوګنځي یاهېوادباخترکې پاتې او یا یې دلو بدیځ لورته لېږد بدلي وه. ولې د۷او۶مخزېږدپېړۍ دزردشت دهغه وخت دین رامنځته کېدوهغوي ته دپای ټکی کېښود او په ځای یې د(ګاته)نظمونه جوړ شول، چې خلکوبه ده (آهورموزد)یا اورمزد نومي ددوي په وینا خدای لمانځنې ته رابلل اودلرغوني باخترڅخه دهغه وخت زردشت دین ورو ورو دلوبدیځ لورته خپرېده اوډېر وروسته یې (میدیا) دمیدیانو واکمنۍ سیمې دمرکز په توګه وګرځېدلې او مذهبي مشري یې د(مادیا) دمغانو قبیلې په غاړه شوه. دنوموړي دین دپراختیا اوپیاوړتیا سره سم ورو ورو دزردشتي دین کتاب یاقانون یې بشپړجوړ شواو په هغه وخت کې یې ددې قانون پربنسټ(ګاتي) لوړ مقام او درناوي وړ وه.روایتاً له یونسل نه بل ته لېږد بدلی دی، چې ددې لېږد په بهیر کې څه ناڅه بدلون اوتغیېرات رامنځته کېږي په ځانګړي ډول په همدې متونوکې چې خپله دهغه وخت دمذهب بسټ ابښودونکي (زردشت) سره کوم تړاو اواړیکه نه لري.مګردغه بدلون او تغیرات دیوه ګړدود یاډیالیکت نمونه نه ګڼل کېږي، دا ځکه چې بل ګړدودته دنقل په صورت کې خپلې ځانګړنې نشي ساتلی، بلکې په لړیاډېره اندازه هغه دبل ګړدودځانګړتیاوې مني، په همدې توګه دلیکنو اوکتیبوژبه په تدریج سره دعاموخبرواترواو افادې څخه لرې شوې او یوازې دهغه وخت دمذهبي چارودسرته رسولولپاره په کار وړل کېدله، څرنګه چې دمذهبي مسائیلو لپاره همدا یوه ژبه وه اودوختونوپه تېرېدسره دوروستیووختودلیکوالو او مؤلفینو له خوا کوم چې نوي مذهبي متون اولیکنې شوې، هغه هم په همدې ژبه وه نو له دې امله دا ژبه دعامو خبرواترو ووتله او له دې ځایه دا ستونزه پیل شوه چې په دغه مړه ژبه ترنورو لومړی متونونه او لیکنې آثار تشخیص

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي.داوستا ليکلي اثراو متونونه کېداى شي لومړى ځل سل کاله دعيسى(ع) له زېږون د (ارشکانو) په وخت کې دآرامي الفبا او ابېڅود بنسټ او اساس په يو ډول ليکل شوي وو ،چې په هغوي کې دخپلواکو(واول) غږونولپاره توري نه وه اودناخپلواکو يعنې (کانسوننټونو) غږونولپاره هم يو تورى کولاى شول،چې دډېروغږونو لپاره وکارول شي.په همدې بنسټ ليکلي متون هم زموږ لاسته نه دي راغلي او ځينې پوهان خو داحقيقت ببخي نه مني.بې اختلافه راتلونکې قانونچه د(ساسانيانو) په وخت کې د۴ پېړۍ په پاى يا د۶ پېړۍ په منځ کې جوړه شوې ده ،هغه په استثنايي توګه ناليکلي اويا دارشکانودمتن پـه وسيله دناليکلي دود داغېزې لاندې تردغه وختـه رارسېدلې ده .داوستايي ديني متونو لپاره دپهلوي الفبا پربنسټ ځانګړي توري په کار اچول شوي وه؛چې هرتوري خپل تلفظ په بشپړه توګه ادا کاوه ددغو متونوټولګه ،(اوستا) نومېدله ،چې (بنسټ) او اساس معنا لري.په زړه پاړسي کې ورته (استاک) کارېدله چې ژباړه اوتفسيرې په پهلوي ژبه نومېږي چې معنا يې پوهنه ياعلم ده چې دپښتوژبې پې+ ژند =پېژندنه سره يې ريښه يوه ده له پورته ياد وخت وروسته داوستا دليکنې دويمه دوره پيل کېږي او په منځنۍ آسياکې داسلام دسپېڅلي دي دخپرېدو او عربي الفبا دمنځتـه راتلواوفرهنګي مسائيلوورو ورو کمزوي تجزيه او هېره شول.او يوازې دعبارت برخه پاتې شوه ، اوداوستايي متونونو ژبې اوکلتوري مسائيلولومړى حجم له ۴ برخې نه ډېرنه دى راپاتې (ارشاد اورنګزيب ۱۸۷مخ)ځرنګه چې مخکې هم نغوته ورته وشوه کوم اوستا چې په لاس کې راپاتې دى په ۵ برخو وېشلى دى:يسنها ،ويسپرد ،ونديداد ،يشتـها اوخورده اوستا له بل پلوه دژبنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغونتو بونو او ځانګړنو له مخې اوستايي موتون په دوه ډلو وېشل شوي دي:۱ګاهاني ۲ مؤتخره اوستايي موتون(۲۰:۳۶مخ)
ځينو پوهانو اوستا ژبه د زړې اصلي آرياني ژبې څخه دويدي ژبې سره يوځاى او غبرګه رامنځته شوې ګڼي او درامنځته كېدو ټاټوبى باختردى، چې باختري ژبې يې هم بولي،لومړنى اوستا چې دزردشت دوخت ژبه وه ؛او داوستا كتاب پرې كښل شوى وه ، ورو ورو له باختري څخه شاوخوا سيمو ته خپره شوه. اوددې زړې باختري اوستايي ژبې آثار نه دي راپاتې.(ګاته)چې داوستا يو ټوك دى دخبرونكو په اند هغې زړې باختري او اوستاته تړدې دى(حبيبي-تاريخ،۱۹۲تر ۱۹۳مخونه) اوستا ژبه دهغه وخت په روحاني مسائيلو او ددينې كتابونو پورې اړه درلوده او په وروستيو وختونو كې همدې پورته يادو مسائيلو پورې منحصره پاتې شوه .(۱۵:۱۸۷مخ)

۱۰-۲داوستاكشف،څېړنې او پېژندنې لنډه تاريخچه:

دلرغونو يوناني،ارمني،سرياني اودعربو ليكوالو او پوهانو ليكنې داوستاددينې اومذهبي كتابونو يادونه په لرغوني آريانا كې كوي همدا رنګه د(۱۰تر۱۱پېړۍ) دفردوسي په شاهنامه كې دآرياني ژبو او ټبرونو حماسې ،افسانې په نظمونو كې داوستا يادونه شوې ده.دپورته يادونو سره سم ،پوهانو داوستا دلومړنۍ خطي نسخې په اړه په ۱۷ او ۱۸ زېږديزه پېړۍ كې خبرتيا اومعلومات ترلاسه كړل چې ديو څو ټوټويا خطي قطعو درلودونكې وه .څرنګه چې داليكنۍ ټوټې په يوه ناپېژندل شوې ژبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکل شوې وې د وېلو او کارونې وړ نه وې. ترڅو پورې چې د ۱۸ پېړۍ په نیمایي کې یو فرانسوي څېړونکی د انکتیل دو پرون Anguetil Duperron په نوم (۱۷۳۱-۱۸۰۵ میلادي) هند ته سفر وکړ او داوستا پېژندنې بنسټ یې کېښود ؛ نوموړي وروسته له دې چې ځو خطي پاڼو د اوستا سره ، چې د اکسفورډ په آرشیف کې وې بلد او آشنا شو نو د هند په لوري یې په مسؤلیت سره سفر پیل کړ او داهیله او اتکل یې درلود چې د اوستا د کتابونو رازونه به راسپړي. ده په هند کې شپه کاله تېر کړل(۱۷۵۵-۱۷۶۱ز) او له ډېرو ناخوالو سره مخ شو ده ځه وخت د زردشتي دین روحانیونو سره په اړیکه کې شو او د هغوی باوري ترلاسه کړ. د لرغونو اوستایي موتونو په ویلو او مطالعه لاس پورې کړ او ځو خطي نسخې یې په لاس راوړې په ۱۷۶۱ ز کال بېرته پاریس ته ستون شو او د راټول کړېو لیکنو نسخو په څېړنه یې لاس پورې کړ ، چې وروسته د ده د هڅو او کوښښونو په پایله کې د اوستا ژبې د ژباړې لومړنۍ بڼه په یوه اروپایي ژبه (فرانسوي) منځته راغله او متونونه یې د اوستا ترسرلیک لاندې ، دزردشت... له تعلیقاتو او حواشي سره خپاره شول.[*۲]

په دې توګه د اوستا پېژندنې په برخه کې د الومړنی اثر دی چې تر اوسه پورې اوستا د آریاني ژبو او ادبیاتو په اړه تر ټولو لرغوني او مهم اثر ګڼل کېږي. د دوپرون دا څېړنه هم تردوه درې پېړیو او آن تر اوسه د فیلالوژۍ پوهانو ، ژبپوهانو ، تاریخ پوهانو او ختیځ پوهانو د ډېرې پاملرنې وړ ګرځېدلې او دلوړ څېړنیز ارزښت څخه برخمن دی ؛ ځکه چې ځینې برخې

Zend Avesta Ovraga De zoroastre...trad.en fruncais sur poriϴnal zend.*۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې داوستا لړترلړه دوه دوه نيم زره کاله مخکې دعيسى (ع) دزوکړې څخه زماني پورې اړه لري اودهغه وخت دآرياني ياآريايي وګړو او ټبرونو د ژوند هر اړخيزې خاوې لړ او ډېرې څرګندوي لکه: تاريخي، کلتوري مسائيل ،دودونه ،مذهبي عقايد ،باورونه اودپهلوانۍ حماسې اتلولۍ په خپلو ليکنو کې رانغاړي.که څه هم چې دا لومړنی اثردی او ارزښت ډېر لري خوځينې نيمګړتيا وې هم لري ځکه چې انکتيل دوپرون په فقه لغوي (فيلالوژيکي) پوه کې ځانګړې زده کړې او تخصص نه لاره ،ځينې روايات پرته له دې چې ښه وڅېړل شي منلي وه ،چې دا مسله بيا د سانسکرېټ پېژندنې او داندو اروپايي ژبود تطبيقي ګرامرد تاريخ په څېړلو سره پای ته ورسېده او داوستا اصليت وپېژندل شو.(۲۲:۱۴مخ)

وروسته له ده په کال (۱۸۲۲ز) کې يو ډنمارکي ژبپوه د(راسموس کريستيان راسک)په نوم (۱۸۳۲-۱۸۸۷ز) چې يو له بنسټ ايښودونکود تطبيقي ژبپوهنې اوتاريخ دی داوستا ژبې لرغونتوب اوله لرغونې هندي ژبې (سانسکرېټ) سره يې نږدې خپلوي ثابته کړه.چې داوستا او سانسکرېټ ژبو نږدې والی د(بورنوف) فرانسوي سانسکرېټ پېژندونکي (۱۸۰۱تر۱۸۵۲ز) پورې دپاملرنې اوکارونې وړګرځېده او هغه ددواړوژبودنږدې خپلوۍ په مرسته دمنظموپرتلنواو تطبيقولوله لارې وکولای شول دمتنونوډېری هغه ځايونه چې نه لوستل کېدل او يايې معنا اومفهوم نه ورکاوه کوم چې د(دوپرون)ژباړه وه اوڅوک نه پرې پوهېدل چې ښه يې ولولي ده وکولای شول چې پرې پوه او ښه يې ولولي او په کې يې سمونې هم وکړې.ددغو اونوروژباړواواقتباسونوچې د سانسکرېټ ژبې نه E.Burnoufبورنوف ګټه واخستله په دې بريالی شوچې په اوستا پوهه ترلاسه او په ۱۸۳۳ ز.کال د(يسنه) تفسيرلومړی ټوک خپور کړي.ددې ټوک

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه خپرولو ســره يــې داوســتا ژبــې دګرامر(ژبښــودنې) اصــلي قواعــداو ځانګړنې وړاندې کړلې.داوستا کشف،ژباړه،تعبير اوتفسيرېې چې په ډېره زيرکــۍ او دقيقــه کــړنلاره يــې (بورنوف)لــه خــوا وړانــدې شــوه.*۳ دآ.ميه(Ā.Meillet) پـه آند «دسليم عقل ځواکمني اويا نبوغ پـه هغـه کې ځرګنــد ېږي» چــې ددې کارانــدوآرياني ډلــې او انــدو اروپــايي کــورنۍ دژبپوهنې په بشپړاوي او پرمختګ کې يې ډېره اړينه اومهمه ونډه او رول ولوباوه.پــه همــدې توګــه کلــه چــې پــه (۱۸۳۳ز) کــال دF.bopp ف. بــوف (۱۷۹۱تــر۱۸۶۷ز) تطبيقــي ژبښــودنه(ګرامــر) خپــور اوچــاپ شــو؛ژبپوهانو ورسره سم اوستا ژبه دسانسکريټ،لرغوني يوناني،لاتيني او نورو لرغونو ژبوسره پرتله اوتطبيق کړه په څېړنه اومطالعه يې بوخت شول.همداراز پـه ۱۹ پېــړۍ کــې دوه څېړنيــز مکتوبونــه داوســتا څېړنــې اومطــالعې لپــاره رامنځتــه شــول،چې يــو يــې داوســتا دتعبيــر اوســپړلوپه برخــه کــې ډېــرې دمنځنۍ پاړسي ژبې اوادبياتوپه رواياتوتکيه کوله؛ اوبل مکتب ،چې ډېرۍ لــه ژبپوهانورامنځتــه شــوی وه دپاړسي ژبې اوادبيــاتواو پارسيانو درواياتواهميــت اوصــحت ســموالی رد کړاوداوســتايي ژبــې دمــتن دلوســتلواوتقريرپه برخــه کــې دسناســکريټ ســره پــه پرتلنــه متکــي وه .د۱۹پېــړۍ پــه دويمــه نيمــايي کــې ، يولړکوښښــونه داوســتا دهغوژبــاړل شــويوآثارواو کــره کتنــې لانــدې شــويوموتونو چــې زمــوږ دوخــت خلکوتــه رارســېدلي وه دخپــراوي لپــاره پيــل شــوو.داخبره ددې لپــاره چــې د اوستادتدوين اواستنساخ(له منځه تلو)اوږدتاريخ اولړۍ لري دبېلابېلو

E.Burnauf.cmmentaire surle yacna.T.۱.paris.-۱۸۳۳-۱۸۳۵.[۳]*

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیړیو په اوږدو کې دا لړۍ ترسره شوې .همدا رنګه هغه پېښې او سرنوشت چې آریانا دا سلام سپېڅلي دین دراتګ سره داوستا نسخ ورسره لاس اوګریوان شو ډېرې اوږدې ستونزې لرې.څرنګه چې اوستا ډېرو پخوانیو زمانو ،وختونو او پیړیو کې په نالیکلې توګه حافظه په حافظه اونسل په نسل لېږدېده نو تبعاً به په ډېرشمېربدلونونه او له منځه تلنې په کې راغلې وي او یو ډېرشمېربدلونونه آن تردې کېدای شي چې په ډېره پیمانه ،روایات،انګېرنې،باورونه ،دودونه اوکلتوري عقیدوي خرافاتي مسائیل به دتدوین اولیکلو تروخته په کې رامنځته شوې وي.همدا رنګه ځینې څیزونه چې دآریایانو له خوا په هغه وخت کې نوي رامنځته شوي او په کې ور ضمیمه شوي وي:بله مسله دا چې څه وخت ،څنګه او په کوم وخت ، کوم ځای، څه شرایطو کې داوستا متن لیکلو ته هڅه او اقدام وشو ،په آریانا او آریاني پېژندنه کې یوه پېچلې او کړکېچنه موضوع ده .دآریانا دلرغوني ختیځ او منځنۍ آسیا تاریخپوهان اودلرغونو پوهانو کتابونو ، ادبیاتو ،دژبو څېړونکو او دیني تاریخپوهانو ددې موضوع دروښانتیاله پاره خپله پاملرنه راواړوله اودځینې نیمګړتیاوو ، ناسمو ، ناقصو څیزونو اوچاروپه اړه په ببلابېلو برخوکې هراړخیز اندونه وړاندې کړل.چې اوس دټولو ،آریاني اولرغونو ژبو دپېژندونکو له پاره یې ځینې نظرونه دمنلو وړنه دي اودزردشتیانو درواياتو پربنسټ داوستا دمتن ځینې برخې دهخامنشیانو په وخت کې شتون درلود او دغوایې په څرمنو لیکل شوې وې .هغه هم په زرین لیک وېشلې او په لوړو ودانیو کې ورڅخه ساتنه کېده .داسې ویل کېږي چې دانسخې دسکندرمقدوني دیرغلونو په وخت کې له منځه ولاړې.اوبیا دلومړي ولاش یا بلاش(ولګز)په وخت کې دپارت پاچا(**۵۱**تر۷۸ ق.م) څرنګه چې له روایاتو ښکاري داوستا دمتن دتحریري

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکنـې بیـا رغـونې هڅـې پیـل شـوې او دګـنج شــېز(اورمیه) اورخـونې (آتشګدې) ته وسپارل شو.کیدای شي چې دا روایات دتاریخ له پلوه سم وي.داسې ویـل کېـږي چې کـولای شـولومړنۍ اوسـتا چـې پـه آرامـي آبېڅو(لفبا) چـې خپلـواک یـا مصـوت تـوري یـې نـه درلـودل لیکـل شـوې وي،نومووړې الفبالږترلږه دمیلادي تاریخ دلومړنیوو ختونوپه شاوخواکې په آریانا اومنځنۍ آسیاکې دود شوه اودآریاني ژبوپه لیکنه کې ترینه کـار اخستل کېده.ډېر لاسوندونه اوشواهد داسې ښکاره کوي چې احتمالاً پـه همدې وخت کـې داسې دودونـه اوروسوم دیونـاني کلتورپـه مقابـل کـې راژونـدي شـول.چې ترټولـومهمې ببلګـې یـې داوسـتایي ژبـې دبیـا رغـونې اوتحکیم له پاره دادي ،چې دهغه وخت دولس او محلي دودونو ، خرافاتو ، دودونو ، روسوموا وکلتوري مسائیلوراټولونه همدرانګه دولسي کیسـوا و ډول ډول ټوټکو ، پالونو ،افسانو ،لیکنې هماغه کوښښونه دي چې داوسـتا دلرغونـو دودونومـذهبي مسائیلودساتلو لپـاره وشـول او وروسـته بیـا داوستا احکامو اومطالبوته ورننوتل.دلرغونو ساسانیانو په وخت کې کله چې آریایانو سره یې ګډژوند درلوده داوستا دبېلابېلو موتونودراټولـوامر یې ورکړلو ،ترڅو دهغه وخت زردشتي دین پایښت اوپیاوړتیا پاتې شي او یوشـمېرمذهبي بهیرونـه ورسـره یوځـای ترڅـو دهغـه وخـت دروحـانیونواو زردشتي مشرانواو واکمنودګټو ځواب ویونکي وي.داسې وېل کېږي چې دهغه وخت زردشتي دین محریرینو (لیکوالو) ،روحانیونو ،داوستادمدون مـتن څخـه هغـه څـه چـې ددوي پـه انـد اصـیل ،لرغـوني او ددوي لـه ګټـو اوغوښتنو سره سم نـه وه تـرې لـرې کـړل.او هغـه څه چـې ددوي او(کش) لـه غوښتنو سره سم او ګټې یې تضمین کـولې پـرې ورډېر کـړل. اودښـه رسم دیني تلفظ دتثبیت په موخه یې دهغه کتاب له پاره ځانګړې اوستایي الفبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدوین کړه او څو خپلواک اوناخپلواک غړونه او توري (مصوت، مصمت) پرې ورډېر کړل. باید یادونه وشي چې داوستا تدوینول د مذهبي روحانیونو له خوا ددې سبب شول چې زوړ متن له ډېرو تحریفاتو او لاسوهنو سره مخامخ شي او داصلي متن دټاکلو بیارامنځته کولو پروسه یې له ستونزو سره مخامخ کړه ،ځکه چې هغه لومړنۍ ژبه داوستا ددوي یعنې روحانیونو له پاره مړه او دنه پوهېدنې وړښکاربده. په دې توګه یې داوستا لرغونې ژبه ددیني او مذهبي اړتیاوو او مراسمو له پاره ساتل شوې وه .دهغه وخت په منځنۍ پاړسي وژباړله او داوستا تفسیر او نورنسبي کتابونه چې اوستا پورې یې تړاو درلود په همدې ژبه رامنځته شول.په ښکاره خوداسې ویل کېږي چې داوستا وروستی متن دهغه وخت ددیني موازینو سره برابروه په څلورمه زېدیز پیړۍ کې ددوهم شاپور (۳۱۰تر۳۷۹میلادي) په وخت کې تدوین شوی دی او ژباړه یې منځنۍ پاړسي لیکل شوې ده تفسیر یې په شپږمه پېړۍ کې دلومړي خسرو د واکمنۍ په موده کې (۵۳۱تر۵۷۹ ز) ترسره شوه.(۱۴- ۲۸تر۷۲مخونو) څرنګه چې مخکې څېړنو کې ورته په تفصیل سره نغوته وشوه داوستا پېژندنې په برخه کې دوه مکتبونه رامنځته شول.

۱-یوسنتي مکتب(فردریشن شپېګلFriedrich Spiegelف.یوستی) چې دمنځنۍ پاړسي ژبې په لیکنواو زرتشتي ادبیاتو متکي وو.

۲- پرتلیزمکتب–تاریخي (ر.روث اونور)چې دکاربنا او بنسټ یې دتطبیقي ژبپوهنې پرښونو او اطلاعاتوولاړ وه او دزړوهندي موتونو په نشرشوا هدو سره ترڅېړنې لاندې نیول.د ۱۹ پېړۍ په وروستیو کې دپورته یادو دوه مکتبونوله کړنلارو څخه یو هدفمند ترکیب رامنځته شو، چې په دې برخه کې دکارفرېدریشن ګلدنرKarlpriedrich Geldnerنوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیــادولووړ او اړیـــن دی، کــوم چـــې دده انتقـــادي او ســـتایي مـــتن (۱۸۸۲تـــر۱۸۹۹۵ز) تراوســه بـې جـوګې دی.همـداراز جیمـز ډارمســتېټر (James Darmesteter) هـم داوسـتا بشـپړه ژبـاړه او پـه زړه پـورې توضـیحات سره برابـراو وړانـدې کـړل(۱۸۹۲-۱۸۹۳ز) همدارنګـه پـه دې برخـه کـې بایـد لـه ه-هوپشـمان او و.جکسـون نـوم واخسـتل شـي، رک. بارتولومه،چې د برمهم اثرېې له هغو عبارت دی (دآریاني ژبې له تاریخ مخکې دوره)(دلرغـونې پاړسي او اوستاژبې) او د(لرغـونې آریـاني قـاموس) پـه اوســتا پېژندنــه کـــې نـوی دوران رامنځتـــه کـــړاو اوس هـــم دپـــوهنې او اطلاعاتو دارزښت او اهمیت وړ او ډکه کنجینـه شمېرل کېږي پـه شـلمه پېړۍ کې هم اوستا پېژندنه یا پوهنه په ډېری هېوادونوکې پرمخ ولاړه هغه پوهان ،چې داوستا پـه بېلابېلو اړخونو اومسائیلو ،پلټنه اوڅېړنـه کـړې ده عبارت دي له: هانس رایشـلت(Hansrilchelt)،پوهـان هنـرېش هوپشـمان (Gohann Heinrich Habschmann)،هـیونکر،ی هرتـل وهلومـت هومباخ Helmut humbach لـه المـان: ا.بنونیسـت،ژ.وومزی وی.دوشـن ګـیلمن لـــه فرانسې:و.هنینګ،هـــ بیلـــي وچ.ګرشـــوېچ. لـــه انګلســـتان :ای.کوربلوېچ له لهستان:ګ.مورګنسترن،آ.کریستنس،ک.بارو هـنبېرک.لـه اسکاندنیاوي:آنکلساریا او نورپاړسي څېړونکي پـه هند

(تاوادیا هم چې پـه المـاني کـې دڅېړنـې کسب اوشغل درلودلـه همدې ډلې راپورتـه شـوی دی)،م. اسـمېت.له متحـده ایـالاتو: اوآ.آ.فریمان،آبـایف وا.آ.بـرتلس لـه اتحـاد شـوروي. البتـه دا لـړۍ چـې پورتـه یـاده شـوه یوڅـه نیمګړتیا وې لـري پـه ځانګړې توګـه داچې ټول هغـه څېړونکي چې داندو اروپایي کورنۍ دژبو پـه تاریخ پرتلیز ګرامـر اوځـانګړې توګـه دآریـاني ژبـو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سروکار لري اوستا په بېلابېلو سطحوکې په څېړنواومطالعه هم بوخت وه.(۱۳:۱۰۰تر۱۰۱مخونو)

۱۰-۳داوستا ابېڅي یا الفبا:

دتاریخي څېړنواوپلټنو څخه داسې ښکاري چې دا لیک په غالب ګمان سره دساسانیانودواکمنۍ ددورې په وروستیوکې رامنځته شوی وي.او دیوې ژبې دغږونودسموتلفظي بڼودتثبیت له پاره په نړیواله کچه یومناسب اودقیق لیک ګڼل شوی دی.دالیک دپهلوي آرامي پربنسټ وضع شوی اودښۍ خوا څخه کیڼ لورته لیکل کېده.(۱۲:۳۶ مخ)

(اوددبیرې دین) یعنې دیني لیک ورته وېل کېده ،دالیک ۴۸ توري(غږیزې نښې) لري،چې له دې ډلې څخه ۱۴ نښې خپلواک غږونه (واول) او څلوردیرش نښې دناخپلواکو اونیم واکو غږونو (کانسوننټ، سیمي واول) دي.داتوري له حلقي تورو څخه پیل شوي او په شونډیزوتوروپای ته رسېږي په دې معنا چې که څه هم توري دسم تلفظي روش،دحلق،خولې ،ژبې،غاښونواوشونډو له مخې ادا کېږي اصلي داوستا ژبې دغږونوادا او تلفظ څخه زموږ پوهاوی ټولیز، کلي او اجمالي دی؛ځکه چې یوازې دهندي پارسي دموبدانوپر تلفظ دی.په همدې بنسټ دتلفظ کړنلاره او شېوه یې دهغوي دمورنۍ ژبې چې کله ګجراتي اوکله هم سندي یا آریاني ګڼدودونه او لهجې دي په هغه تلفظ کې بې اغیزې نه دي(تاریخ زبان فارسي-خانلري) په ښکاره توګه تکیه په لرغوني آریاني دموسیقۍ په ډول تکیه ده او دا تکیه په استایي کې کله کله (ګاهاني) په ځای پاتې شوې ده ،ولې په نوې اوستایي اولرغونې پارسي کې دشدت تکیه دهغوي ځای نیولی ده.(۱۲: ۷۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګـه داوسـتا ډېـره لرغـونې نسـخه (K-۷) پـه نـوم يـادېږي چـې دکوپنهاګن پوهنتون په کتابتون کې شتون لري او په ۱۳۲۸ ميلادي کال کې ليکل شوې ده. a āəə e ē o ōãạ I ī u ū k g γ x č Ĵ t
d δ ө ț p b w f ŋ ń n m y v r s z š ž h ĥ x
دلته د بارتلمه پـه اند (نظر) د (و) تـوري تـه (v – y) ټاکلي (انتخـاب) او هوفمان (ii و uu) ټاکلي دي.

د اوستا د خپلواکو غږونو جدول (چوکاټ):

لنډ	a	i	u	ə	e	O	
اوږد	ā	ī	ū	ə̈	ē	Ō	ǎ̉
غبرګغږ	ao	āi	āu	ə̈u	aē	Ōi	

د اوستا او زړې پارسي بېواکه غږونه:

	شونډيز Labial	غاښيز dental	تالويز Palatal	ملازي Velar	ستونيز Glotta
انسدادي Plosive	p b	t d		k g	
مرکب Affricate			č ĵ		
موښلي Tricative	f (β)	sθ (zδ)	šž	x γ	H
روان Liquid		lr			
خيشومي nasal	m	n		(ŋ)	

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۴ داوستايي ليک تاريخچه:

ځرنګه چې مخکې موهم يادونه وکړه داوستايي ژبې ۴۸ توري راپاتې دي ، ولې شمېرېې له دې څخه ډېر وه. په دې اړه مسعودي په خپل کتاب (التنبيه والاشراف) کې چې د ۳۴۵ لمريز کال تأليف دی ، دهغوتوروشمېرچې اوستاپرې ليکل شوې اوهغه ليک چې زردشت منځ ته راوړی دی ۶۰ توري ښوولي. همداراز ابن النديم په الفهرست کتاب چې په ۳۷۷ لمريز کې ليکل شوی (دعبدالله بن مقفع په ۱۴۲ لمريزکال وفات) په نقل ليکي: پارسيانو لره ۷ ډوله کتابونه دي چې موخه يې آريايان دي يو له هغو څخه الفباوه چې ديني کتابونه په هغه ليکل اوهغه يې د(دبيره دين نوماوه) اوپه هغه به يې اوستا ليکله بل ليک هم لري، چې هغه ته به يې (دبيره ويش) ويلو او ۳۶۵ توري لري اوپه هغه فراست(قواروي ياقيافوي آثار)اوزجر(برزالي اوپه ډول يې) داوبوشره هار، دغوړونګهار، دسترګو اشارې اودهمدې په شان به يې پرې ليکل. دعيسی (ع) دپيدا ښت څخه په سلګونو کاله دمخه په آريانا اوهند کې تجويد دود وو. په دې معنا چې سندرې ، سرودونه اودعايې به يې په زمزمو ، وزن اوآهنګ ويلې. ډېر دقت په سم ويلو او آهنګ له وتونزو څخه دتوروسم تلفظ، ډېرارزښت درلوده اوددې ادعا اغېزه چې دخدای په درکې دمنلو وړګرځي په سم ويلو اوښه تلفظ پورې تړلې وې، چې داپه خپله په هغه وخت کې يوه پوهه اوعلم وو. چې په هغه کې په دې سمو ويلو ، په آهنګ سره اودوتونزويا مخارجو څخه دتورو او غږونو دسم تلفظ څخه بحث پرې کېده ، چې دا پوهه دمنځنيو پېړيو څخه راپد ېخوا دتجويد په نوم ياده او يادېږي. داوستا له تدوينېدو او کتاب په څېرجوړېدو څخه وروسته ، دمذهبي موتونودلوستنې اوقرات په موخه ځانګړې توري يانښې دظبط او زمزموله پاره شتون درلود. په همدې توګه داوستا او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویداګانودسم لوستنې دزده کړې لـه پـاره دقیـق او پـه ترتیـب تګـلارې او روشـونه دآهنګونو ،غږیزوو تونځو ،قطـع وصـل پـه ځنډاوپیوست ویلـو پـه لوړیا غلي غږ ویلو اوداسې نورو مسائیلوله پاره درلـودل. تجوید چې اوس عربي اصطلاح پېژندل کېږي په لغت کې دښه کولو په معنا ده او په اصطلاح کې ادا کول دهرتوري له ځانګړي غږیز وتونځي دهغه توري لـه پـاره دی، پـه داسې بڼه چې وپېژنـدل شي دیوډول تورولـه منځ څخـه. دتجویـد کلمـه پـه عربي کې د(جـاد) لـه ریښـې څخـه دی او داکلمـه پـه هېڅ بڼه اوصـیغه پـه ادبیاتو کې نه ده کارېدلې ،لغوي معنایې داصطلاحي سره هېڅ ډول اړیکـه نه لري. دجاد کلمه په واقیعت کې معرب (ګاثا GāΘāwɑ̃wɑ̃)اوستایي ده چې دسرود یـا سندرې پـه آهنـګ سره ویلومعنـا لري(دآریـاني ګ بدلون پـه عربـي ج سـره دډېـرې عربـي تـاریخ پوهانو پـه آثـاروکې لیـدل شـوی دی. وېلیامزجکسـون jackson A.V.W ،ویلهلـم ګـایګر W.Geiger اوکرستیان برتلومه Chr.Bartholomaeدتوروتلفظي پـه لـړ تـوپیر د نظر سـره پـه لانـدې توګـه وېشـلي دي تهجـي تـوري لـه درې وتونځـو راوزي:۱ – حلق۲ - خوله۳ - شونډې، غابنونه اوخیشوم. چې هریـو لـه دې ۳ څخـه هـم ځو وتونزې لري: حلق ۳ وتـونځي لري، خولـه ۱۰ وتـونځي لري، شنډې اوغابنـونه هم ځو وتونځي لري. (۱۳: ۹۸مخ)

۱۰-۵داوستا تدوین

دمخکېنیو څېړنوپربنسټ داوستا لیک داوستا پـه سرنوشت او سرګذشت پـورې تړلـې مسـئله ده. د(اومونـد بردوزیکلي) دڅېړنـې پربنسـټ لـومړنی انځوریزیا تصویري لیک په لویه آریانـاکې دود وه ،چې اوستا پـرې لیکـل شوې وه اودمقدوني سکندر دیرغلونوپه ترڅ کې اوستا یي متنونـه ګډوډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خواره واره شول، چې وروسته بیا څوآریایي پاچاهانو په بېلابېلو دوروکې هڅې وکړې چې دا متون راټول او بیا یې له سره تدوین کړي.د اسلامي لومړیو پېړیو دلیکوالو په لیکنوکې په عربي او پارسي ژبوځو څوواري دا خبرې راغلې دي، چې سکندر دزردشت کتاب (اوستا) چې دغویانو په ۱۲۰۰څرمنو لیکل شوی وو ،وسوځاوه اوله درې برخو څخه یې یوه برخه په ساتنځایونو کې پاتې شوه دا خبرې او معلومات دثعالبي، مسعودي، ابن مسکویه، طبري او ابن بلخي په روایاتو کې یوشان راغلي دي.داوستا دلیکلو هڅې دا شکاني دپیدا ښت په دوره اود ساسانیدورې په پیل کې ،مخکې له دې چې په اوسني لیک ولیکل شي رواني اوموجودې وې.له دې څخه داسې ښکاري چې کېداى شي اوستا دېروختونه سینه په سینه حفظ او ساتل شوې وي اوله پخوانیو موتونو اوخېړنو څخه داسې ښکاري چې دا شکاني دورې دلومړي بالاش په زمانه کې او یا د ساسانیانو په وختونو کې هڅې شوې وي چې دهغه مهال په دودیز لیک په هغې الفبا چې اوستا ژبه پرې ولیکل شوه ،له آرامي لیکدود څخه اقتباس شوې ده او پهلوي لیک له آرامي څخه اقتباس شوی دی اودهغه له مخې یې یونوی لیک اختراع کړاو اوستا یې پرې ولیکله .کیدای شي اوستا په ۴ ز ېږدیز پېړۍ کې لیکل شوې وي او وروستی تدوین یې په ۱۲ میلادي پېړۍ کې شوی وي.ولې داسې ویل کېږي، چې نالیکلی دودیعنې په یادوزده کول یې د(موبدانو) له خو ترپایه ساتل شوی وو.داوستا لیکلې نسخې ډېرې دي او هغه اوستا چې اوس راپاتې ده دډېروپخوا ادبیاتو پاتې شونې ده ، څه ناڅه نیمګړې او آن چې په یوه لاس لیکل شوې ده .داسې اوستا چې ټول موتون په کې وي په لاس کې نشته او دا شته اوستا له بېلابېلو موتونو څخه راټوله شوې ده چې داوستا متن

(c) ketabton.com: The Digital Library

دپاتې شوي لوی ادب راټولې شوې برخې دي، چې زردشت دهغې بنسټ ایښودونکی او منځته راوړنکی وو.له همدې امله داوستا دپیدا ایښت ځای اومهال ټاکنه ،دزردشت دتاریخ دراڅرګند یدو او دآریاني ټبرونوله دیني باورونو او تصوراتو سره نږدې اړیکې لري.دزردشت دژوندانه دمهال اوځای په اړه دنظریاتو بېلابېلوالی شتون لري، ځینې پوهان په دې باوردي چې زردشت دژوند وختونه دمقدوني سکندرد یرغل څخه ۳۵۸ کاله وړاندې وه ،یعنې د۷مخزېږدپېړۍ وروستۍ برخې یا د۶ میلادي پېړۍ لومړي وختونه ګڼي.ولې ځینې نوربیا دګاتونودزوړ ګړدوداو لهجې ځانګړتیاووته اودویدا ایي سانسکرېټ سره دهغې نږدې والي ته په کتودزردشت دژوند وختونه ددویمې مخزېږد زریزې وروستي وختونه یا دلومړۍ مخزېږدزریزې لومړني وختونه ګڼي .دیادونې وړده چې دګاتونولهجه دځینو اړخونوله امله آن دویدا ایي سانسکرېټ څخه زړه ښکاري.هغه دودیزنظرچې دزردشت استوګنځی یې آذربایجان باله نور دمنلووړ نه دی.په ځواکمن احتمال سره دزردشت ټاټوبی دلویې آریانا دختیځوسیمو څخه ګڼل شوی.تراوسه دبلخ ،سغداوخورازم سیمې په لاندې دلایلوسره دزردشت دلومړنیو کړنو او فعالیتونوسیمې ګڼل شوې دي: دزردشتیزم پالنې زانګواو داوستادتدوین ځای دلویې آریانا ختیځې سیمې ګڼل شوې دي چې وروسته بیا له هغه ځایه ټولې مرکزي آسیاته زردشتیزم خپورشوی دی.

۱- داوستا جغرافیایي مطالب دآریانا ختیځې سیمې راپېژني.

۲- داوستا دحماسي مضامینو اړیکې دختیځ له حماسي روایاتو سره یوشان دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳-دپارسیانو روایات دزرتشت ظهور له باختر(بلخ) او دزرتشتیانو سپېڅلي ځایونه دآریانا ختیځې سیمې ګڼي.
۴- ژبپوهان دهغو کلمو په راټولو سره چې په یوناني زړو متنونو کې دباکتریایي(لرغوني بلخ) ترسرلیک لاندې راغلي او هم دهغو کلمو او نومونو په شننې سره چې په ارامي او یوناني کتیبو او اسنادو کې دباکتریا څخه ترلاسه شوي، دې نتیجې ته رسېدلي دي چې ددې موادو ژبه داوستایي ژبې سره توپیر نه لري او په دواړو اوستایي ګړدودونو کې کېدای شي ددغو لفظي موادو شواهد ومومو.دیادونې وړده ،داوستایي ژبې لومړنی ګرامر، چې دویلیمز جکسن په ۱۸۲۷ز کال خپور کړ د باختري ژبې دګرامرنوم یې درلود.
۵- دبلخ وروستي پاچا ګشتاسپ، چې له کیاني کورنۍ څخه وه، پرآریانیم وېجو واکمن و ،زرتشت دده په وخت کې راڅرګند شو او ده ته یې خپل دین وړاندې کړ.

۱۰-۲داوستا منځپانګه

دمنځپانګې له مخې اوستا په درې برخو وېشل کېږي:
۱- ګاهانیک Gaδānlg/Gahāīg په ګاټونو او دهغې په تفسیرونو باندې لیکنې لري او عرفاني، معنوي مسائیل رانغاړي.
۲- هادیک مانسریک Hadig Mansarīg دعاګانې او ذکرونه په کې لیکل شوې دي، چې په دیني او مذهبي مراسمو کې به وېل او لوستل کېده.
۳-داریک Dātig/Dādig فقهي متون دي، هغه څه چې داوستا په نوم تدوین شوي دي دلیک او ژبنۍ لیکنې له مخې یوشان نه دي،ژبپوهانو هغه په دو برخو وېشلي دي، چې یوه یې زړه اوستا یا ګاټونه؛او بله یې معاصره

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوستا ده. ګاتونه:G.Ă.Ѳ.Ă د سندرو او سرود په معنا دی او ویونکی یې په خپله زرتشت دی د شېرژبه ددې سبب شوې چې ددې سرودونو د مفاهیمو او معنا سم درک یې ستونزمن کړی دی. ګاتونه د آریانا ډېر لرادبي آثار دي، چې دریګ وید اسره په یو وخت او همهاله ګډل شوې دي، ویلم جکسن لیکي: «د بوې قاعدې په توګه اوستا په خپل ذات کې ډېره زړه ده؛ او په عمومي توګه په هماغه کچه د سانسکرېت و بدونه او کله کله، نه همېشه حتاً له هغې څخه ډېر زاړه معلومېږي» اوستا څو ټوټه ییزاثر دی او دهغې برخې دځای، وخت او پید اینبت له مخې یو شان نه دي. د اوستا ډېرې لرغونې برخې یعنې ګاتونه دمخزېږد دویمې زریزې په لومړنۍ نیمایي کې دآریایانو په ټاټوبي کې منځته راغلي دي، ګاتونه ډېر لرغوني سبک لري، ګرامر یې دمعاصرې یا متأخېرې اوستا په پرتله سم دي. ځینې اوستایي ګرامري قوانین په کې په بشپړه توګه مراعات شوې دي، د کلمو وروستي خپلواک غږونه(واولونه) یې ډېر را ښکودي، دکانسوننټ غږونه یې لکه D او G د معاصرې اوستا برعکس د کلمو په منځ کې بدلون نه دی موندلی.(۱:۷۲۳مخ)

۱۰-۷ اوستا ګاتونه

Raga-RaƔa ،Baga-baƔa رغا-په بدخشان کې یوه سیمه ده-Dādig dātig فقهي قانون، Ada-ata و روسته –بیا. ګاتونه او ولس سرودونه لري ،چې په یسنونوکې دي او پرپنځو برخو وېشل شوي دي: اهنوګات Ahynauuaiti gāѲā د سرداری او باداری په معنا. ،اشتودګات uštauuaiti gāѲā د سلامتي او عافیت په معنا. ، سپنتمدګات Spantāmainiti gāѲā دعقل ډېرونکي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا. ،وهو خشترګاټ VahuxšaΘra gāΘā دنېکې واکمنۍ اولاسبري
په معنا. ،وهیشتوایشت ګات Vahištošt gāΘā
دښې غوښتنې اونېکې شتمنۍ په معنا.

۱۰-۸معاصره اوستا

دا اوستا دزرتشتیانودنني دین کتاب له شپږ برخو څخه پنځه برخې جوړوي.(۱۹: ۱۸۱مخ) په دې برخه کې دوروستیو عقایدو سره مخامخ کېږو ،دمعاصرې اوستاد تألیف اوتدوین په اړه پریکنده نظرنه شو څرګندولی او احتمال لري چې دېرلرغونې یې هپتنګهایتي Haptanghaiti داووځپرکویسنونه دي ،چې په **۳۵-۴۱** یسنونوکې راغونډ اومطالب یې په نثردي،ترګاټونوورسته داوستا ډېره لرغونې برخه ده.

۱۰-۸-۱یسنونه: دلمانځنې اودعا په معنادي،چې دوه اویاځپرکي لري،له دې ډلې څخه یې اوولس څپرکي دګاټونودي اوپاتې نوراته دېرش څپرکي یې یسنونه دي.دوه روحانیون،چې زوتZut او راسپي Raspi نومېدل ددیني یسني مراسمو په ورځ دهوم Homa دګیا شیره زبېښې او له دم کړوشیدوسره یې خوري او ګډوي یې.

۱۰-۸-۲یشتونه: یشتونه له لغوي پلوه دیس له کلمې سره هم ریښه دي او ټکي په ټکي معنایې لمانځنه او دعاده.په دې سرودونوکې خدایان ستایل شوي اوزړو خدایانو لکه:MiΘraمهر،ناهید Anahita تشترTištraاونوروته ځانګړي شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸-۳ویسپرد: دسرودونو په معناده ،مطالب يې ديسن سره ورته والی لري؛ کېدای شي ديسنونوله متونوڅخه اقتباس شوی وي،چې دنوروز په دودونواو مراسمو(شپږوني فصلي جشنونه) کې به ويل کېده.وسپرد ۲۴ څپرکي لري.

۱۰-۸-۴وندیداد: وندیوداد-اوستا Vi-daēva-dēta د(ديو قانون ماتوونکي په معنايادهغه چاچې قانون يې له دېوانوګوښې اوبېل دي يا ددېودقانون ضدمعنا ده.) ددوي په اصطلاح دېوان خدايان دي او آرياني وو.چې په مزد يسنايي دين کې شړل شوي او رټل شوي دي. وېندوداد په لمانځه ، پاکوالي وديني آدابو او ګناهونو پورې د اړوندو آدابو او قوانينو ټولګه ده ، مطلب يې دپوښتنواو ځوابونو په بڼه راوړل شوی دی،پوښتنې دزردشت له خولې اهورامزداته خطاب دي او اهورامزدا په هره برخه کې پوښتنو ته ځوابونه وايي دواستا ددې برخې دتأليف نسبت له زرتشت څخه راوروسته دورو ته کېږي،مګر مطالب يې له دې زماني څخه ډېرلرغوني او ځينوځايونوکې آن له زردشت څخه ترمخه دورو پورې تړاو لري،دونديداد دمتن دګرامر له پلوه تحريف شوی دی،دنوروم‍تونولکه: ديسنونو او يشتونو په پرتله اوستايي ګرامري قواعد په کې په سمه توګه نه دي مراعات شوي ونديوداد ۲۲ فرګرده(څپرکي)لري لومړی فصل يې ۱۲تهو‌تهوځمکو اودويم څپرکی يې درجم د داستان په اړه دی،له دريم فصل څخه تر۱۹ څپرکي پورې دزردشتي ديني قوانين راغلي او وروستي درې څپرکي دهغه مهال له طبابت څخه بحث کوي.(۲۷:۲۰-۲۰۱مخونه)

۱۰-۹کوچنۍ اوستا

په دې اوستاکې لنډې دعاګانې دي چې عادي خلکو به په خپلو موقيعتونو پورې اړوندودو دونوکې لوستلې،اوتدوين يې احتمالاً په څلورمه ميلادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېړۍ کې د دویم ساساني شاپور په وختونوکې شوی دی.د اوستا او خرده اوستامتون غالباً د پازند له متونو سره یوځای وي مطلب یې په ټولو خطي نسخوکې سره یوډول نه ده .د خرده اوستا مطلب د اشم آوهو یسا اهو وال ییرو ،ینګه ها تام په دعاګانو سره یې چې د زرتشتیانو اصلي دعاګانې دي پیل کېږي.مهمې برخې یې د نیرنګې کستي ، سورش باژ،د هریشام دعا ،پنځه ځای اونوروڅخه عبارت دي.تر اوسه پورې چې د اوستا ژبې معتبرې ژباړې اوژبنې څېړنې ترسره شوي د نړۍ نامتو پوهانو بناغلو:کریستان باتلومه Chrbartholomae، ګیګر Geiger، ګلدنر Geldner ،هو پشمان Hubschmann ،جکسن Jakson او انسلر Inslor پورې اړه لري.(۱: ۷۲۲-۷۲۴مخونه)

په پای کې ویلای شوچې اوستا ژبه هغه ژبه ده چې د زرتشتي دین لاربنوونې پرې شوې وې او د(یسنونو ،یشتونو ،ویسپرد ،وندیداد او کوچنۍ او معاصره اوستا)په دې پورې اړونده آثارو څخه پرته د دې ژبې نورې هېڅ نښې نښانې په لاس کې نشته،آن تر دې چې په خپله د اوستا په متونونوکې هم د دې ژبې اصلي نوم ته نغوته نه ده شوې او د اوستا کلمه هم په خپله په اوستایي متونوکې نه ده راغلې چې د لومړي ځل له پاره په پهلوي متونوکې د اپستاک Apastāk کلمه او کلاسیکو پارسي متونوکې د اپستا ،اوستا ،استااو وستا په بڼه راغلې ده همدا راز په عربي متونوکې د اپستاک ،اپستاق... راغلې.د دې کلمې دقیقه معنا ښکاره نه ده په قوي احتمال د ستاینې او په ځینې متونوکې د(بنسټ،اصل او اصلي متن) معنایې هم ورکړې ده .چې دا ژبه د لویې آریانا د لرغونو ژبو څخه ده ،لرغونې آریاني ژبې اصطلاحاً هغو ژبو ته ویل کېږي چې د دویمې مخزېږد زریزې له وروستیو څخه تر درې سوه مخزېږد پورې ،په ختیځ کې د شمالي چین له

(c) ketabton.com: The Digital Library

پولو څخه (د ساکي قبايلو ترمنځ) ترتوري بحيرې پورې او په لوېديځ کې دآزوف تربحيرې (د سکيتي قبايلو ترمنځ) ،په شمال لوېديځ کې (د ميدي قبايلو ترمنځ)او سهيل لورته د هند ترپولو دآرياني ټبرونو دېلتون له مهاله ،دآرياني ټبرونو ترمنځ په پراخه ساحه کې وېل کېدي. اوستا ژبه هېڅ يو پېژندل شوي آرياني قوم ته نه شو منسوبولی.اوستا ژبه په حقيقت کې د ګڼو ديني متونو ټولګه ده چې په بېلابېلو دورو ،بېلابېلو سيمو او بېلابېلو وګړو په وسيله رامنځته شوې ده ،تراوسه هېڅ يوه معاصره ژبه نه شو کولای چې د اوستا ژبې مستقيمه يا مخامخ اوښتې بڼه يا پاتې شونې وګڼو. مګر د الماني ژبپوهانو او پوهاند ډاکټر مجاور احمد زيار د څېړنو او کره لاسوندونو پربنسټ پښتو ژبه مستقيماً د اوستا پاتې شونې ده، او بل نظر داسې ده چې ساکي له اوستا او پښتو له ساکي څخه مستقيماً پاتې شونې ژبې دي (www.zyar.net:۳۳)

۱۱-زاړه فرس قبايل

د آريايي قبايلو څخه بله ډله چې ده هغه آرياني ژبې پارسيان يا لرغوني پارسيان دي. چې د لرغوني ختيځ تاريخ کې يې د نورو ټبرونو په څېر ونډه درلوده ، پوهان داسې باور لري چې «پادشوا» چې د آشوري د نهمې مخزيړد پيړۍ په لوکو کې ليدل کيده ، (يعني تقريباً په لرغونو منابعو کې د ميدي قبايلو په اړه لومړنيو معلوماتو او اطلاعاتو رامنځته کيدو سره سم) تر ټولو لرغوني تذکره ده ، چې د نوموړو قبايلو په اړه په لرغونو آثارو کې شاهدي ورکوي.[۴]

[۴] دياکونوف د ميديا نو په تاريخ کې د پادشوا ناحيه پرته له فارسيانو بولي (پادشوا په ناحيه کې پارسيان نه وه).۵۹ مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه دوره کې پارسی قبایلو د یو ځواکمن او خپلواک قوت په توګه د نړۍ په تاریخ کې میدان ته نه دي دانګلي ځو پېړۍ وروسته د تاریخ څخه د اریانا په سهېل لوید ځو سیمو د خلیج په څنډو کې یادونه کوي او هغه برخه د آریانا د پارس قبایلو په نوم یاده شوې ده. (پارسایي لرغوني پارسي او «پرسید» یوناني - چې معرب یې فارس او فارستان دی) وروسته له دې چې پارس قبایل په نومړې ناحیه کې استوګن او ځای پر ځای شول په کال **۵۵۳** مخزیږد د میدي قبایلو د پاچا پروړاندې د سرکشۍ او بغاوت جنډه برته کړه او په پایله کې د میدیانو پاچایي له منځه ویوړه او نوی دولت یې چې د پخوانۍ میدي امپراطورۍ ځمکې تر ولکې لاندې وې تر خپلې هخامنشي پاچاهۍ لاندې سره یو ځای کړې او په (**۵۵۰** مخزیږد) یې د دولت بنسټ کېښود کوروش د نوي دولت بنسټ ایښودونکي (له **۵۵۸** څخه تر **۵۲۹** مخزیږد پورې) واکمني وکړه. چې ډېر د پارس قباېلو په وسلوال ځواک ډاډمن و. ډېرې جګړې او سوبې وکړې او ډېرې او بیلابیلې سیمې د اریانا ، مرکزي او کوچنۍ آسیا د ځان تابع کړې دا سوبې او فتحې د کوروش د ځایناستي یعنې کمبوجیه (کامبیز **۵۲۹** تر **۵۲۲** م. ز) واکمني وکړه او لومړی داریوش (۴۸۶ - **۵۲۲** م.ز) دورو پورې هم رونې وې ، د لومړی داریوش په وخت کې ، د پنځمې او شپږمې مخزیږد پېړیو په بهیر کې د هخامنشیانو واکمني د منځنۍ آسیا ، ارمنستان ، له شماله نیولې تر حبشې په سهېل کې د اژه د سیند تر څنډو - د لوېدیځ لور ته تر سند تر روده په ختیځ کې وغځېده. د پارس قبایل چې په ګڼ ملتي(له بیلابیلو اقشارو او ټبرونو څخه جوړ هېواد) یا ګډ او مرکب ملتي هېواد کې یې واکمنانو مقام او ځای درلوده لکه میدیان چې له منځنۍ آسیا راغلي وه. پارسیان هم لکه د نورو قبایلو په څېر چې د اوستا لرغوني سرودونه او سندرې ساتلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ویلي ځانونه چې آریایي بلل ، هخامنشي واکمنانو هم ځانونه آریایان بلل:

Adam dārayavahuš xšāyaθiya vazraka xšayaθiya xšāyaθi yam....vištaspa hyāpuθra haxxāmanišiya parsaparsahyā puθraariya ariyačiθra.

ژباړه: زه داریوش ، ستر تولواک ، شاهنشاه ، د وشتاسب ، هخامنش زوی ، پارس او د پارس آریایي او له آریایي پښته (ژاده) د یوناني تاریخ پوهانو په لیکنو کې د آریانا ، آریا او آریایي په کلمو کې د ډېرو نومیالیو نومونو سره مخامخ کېږي. د لومړي داریوش په نورو کتیبو او لومړي خشایا رشای په کتیبو کې هم همدا جملې لکه: (داریوش ، د شوش په کتیبه ۱۴ - ۷ e, او د خشایارشا په استخر کتیبه ۱۳ - ۲ h) کې د آریا کلمه (arya) ، چې کیدای شي د پوځي لوړ پوړو چارواکو ځانګړی نوم وی راغلې ده. لکه د لومړي داریوش د نیا یعنې (انیې) نوم داسې ویل کېږي چې آریارمنه Arigaramna وه. د بهستون په کتیبه په ۴ پایه یا ستنه کې د آریا کلمه کاربدلې او راوړل شوې ده. (۱۴-۲مخ) په پای کې باید ووایو ، چې زاړه فرس قبایل د هغه وخت د نورو قبایلو له ساکان ، میدیان ، پارتیان ، سغدیان ، پکهتیان... نورو په څېر د یوې آریانا یو ټبروه ، چې د میلاد څخه د لومړۍ زریزې په نیمایي کې د داریوش په کتیبه کې د نورو قبایلو په څیر نوم راغلی او داریوش هم خپل ځان آریایي پارس ښوولی دی.

۱۲-زړه فرس ژبه Old Persian

د تاریخي اسنادو پربنسټ د آریایي او آریاني لرغونو قبایلو لومړنی ټاټوبی د معاصر افغانستان او ورڅېرمه سیمې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او په هماغه وخت کې د پرسیک قبایلو د باختري سره یې
معاشرتي، کلتوري او وټه ییزې (اقتصادي) اړیکې دومره ټینګې نه وې
او همدا داړیکو سوړ والی او سست والی د دې سبب شو چې د دوی ژبه
لومړی په بېلابېلو ګړدودونو یعني لهجواو بیا په بېلابېلو ژبو بدله او
ووېشل شوه. دغه بېلتونونه او په ځانګړې ژبو وېشل د پېړیو
پېړیو جغرافیایي لرېوالي نور هم ډېر کړ، چې په خپل اصلي ټاټوبي باختر کې
د باختري او په لویدیځ پارس کې د پرسیک ژبې د بېلوبېلو ژبنیو ډلو په
څېر را منځته شوې، چې دا دوه ډلې د باختر او پرسیک په نومونو اوس
پېژنو چې ټولګې ته یې آریاني ژبې وېل کېږي. په اوسني ایران کې
د ځینو ځان غوښتونکو عناصرو له خوا ورته ایراني ژبې وېل کېږي او
د اصطلاح ځینو بهرنیو څېړونکو هم په تېروتنې او تقلید سره ایراني
کارولې ده. د پرسیک ژبو په لړ کې په کومه چې ډېر لرغوني لیکونه لیکل
شوي توکي او مواد یې د ژبپوهانو په واک کې شته، هغه زړه پارسي ده چې
په مېخي لیکدود لیکل شوې ده. دغه لیکنې د هخامنشي کورنۍ د ۶-۴ ق.ز
پېړۍ د پاچایانو په امر د بوې لوېې سوداګریزې لارې پر سر په شاهي هډېره
کې په زرینو ټیکلیو او د ډبرو په ټوټو لیکل شوې وې چې د بغداد او رې په
لویه لار کې معاصر کرمان ښار ته نږدې د بوې لوېې ډبرینې دړې پر مخ لیکل
شوې وه. همدا راز په اوسني شیراز کې د نقش رستم په نوم کتیبه، چې هغه
هم لومړي دار ته منسوبه ده ډېر بشري او تاریخي ارزښت لري. زړه پارسي
چې په میخي لیکدود لیکل کېده که څه هم لیکدود دومره بشپړ توري نه
لري چې په ژبه کې د ټولو شته غږونو افاده یې کړې وای د بېلګې په توګه
د (ر) او (را) له پاره یو توری وه. د اوږد واو او لنډ واو (و-ي، u-i) کارونه یو
ډول کېده. همدا راز دد بفتونګ یا د بفتانګ او مونوفتونګ (غبرګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

غرېيزو او يا ډېر غرېيزو ګډون) دکارونې له پاره هم ځانګړې نښې نه درلودې.
په دې بڼه:

Vazrak - vazaraka- vazara ka - vazrka – vazarak

په څو ډوله وېل کېدای شوې له دې املـه دزړې پاړسـي دفونيتيـک تثبيت دنورولرغونو ژبو اوستا اوزړې هندي(سانسګرېټ) اودمنځنۍ پاړسي پـه مرسته شوې دي.په ځانګړې توګه دغـه پرتله کې اوسـتا ښـه ځای او ونډه لري.(۲۹:۲۸۳-۲۸۴ مخونه)

زړه پاړسي ژبه دلرغونوفرس تېرژبه وه،اوترټولو لرغونی اومهم اثر يې چې ورته پاتې ده دبستون په غره دلوي داريوش کتيبه يا ډبرليـک دی.دا کتيبه دبستون غره په دوه سوه پنځه ويشت پـايو پـه درې ژبو:علامي،واکدي او زړه پاړسي حک شوې دی(۵۱)اوپـه منځ کې يې دداريـوش ددربارېدو يـوه صحنه هم حک شوې ده،دلرغـونې پاړسي کتيبـه دصحنې لاندې پـه پنځو پايويا ستنوکې حک شوې ده ،چې لومړی پايه ۹۶ ،دويمه پايـه ۹۸ ،دريمـه پايـه۹۲خلورمـه پايـه۹۲ ،پنځمـه پايـه ۳۲ ليکې اوسطره ده،چې دعلامـي ژبې دوه روايته لري،لومړی روايت پـه ۴ ستنوښي لورته لرغـونې پاړسي او

(1) دبستون په کتيبه کې دپوهاند عبدالحی حبيبي دڅېړنې له مخې درې مسرې په پښتوژبه دي،په دې اړه دپښتو ادبياتو تاريخ،لومړی ټوک ،۱۳۸۴المريز،۳۲۲مخونه وګورئ

ه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل روایت په ۳ ستنو کیښ لورته حک شوی دی.چې وروسته دداریوش له واکمنۍ په پاړسي ژبه کې کتیبې لیکنې پیل او دود شوې.[(۱۲:۱۵ - ۱۲ مخونه)]

دتاریخ پوهانو په وینازړه پاړسي یا فرس قدیم چې دلرغونو پارسیانو ژبه وه او اوس له دغې ژبې پرته له څو ډبرلیکونو چې پورته یې هم یادونه شوې نورڅه نه دي راپاتې،له دغو ډبرلیکونو څخه ژبپوهانو دزړې پاړسي بوازې ۴۰۰ الفاظ موندلي دي ،چې په میخي لیک کښل شوي دي.[(۳۱:۴۲مخ)]

دیو لړ تاریخي لاسوندونو پربنسټ آریاني لرغونوژبودلیکنې له پیل ۱۲۰۰ ق.م تر۳۳۱ ق.م پورې دوام درلودچې زړه فرس هم په همدې مهال کې شتون درلوداو داشتون یې دځینو پورته یادو کتیبواو ډبرلیکونو څخه راپېژندل شوی.[(۲۸:۱مخ)]

همدارنګه باید ووایوچې دپرسیک ژبو په ډله کې کوم چې لرغونې او پخوانۍ لیکل شوې هغه زړه پاړسي ده،چې په میخي لیکدود لیکل کېده دا لیکنې دهخامنشیانو په دوره(۷۰۰ تر۴۰۰ مخزېږد پېړیوکې دپاچاهانوپه امرد سرو زروپه ټکلیو ،کودیواوډبروباندې دلویوسوداګریزولاروپه سر په شاهي هدیره کې لیکل کې دي،دغه لیکنې لړ ترلړه ۲۵۰۰ کاله مخکې دعیسی(ع) سلام له زېږون څخه پخواني متون وړاندې کړې دي.[(۱۹۱:۱۵مخ)]

همداراز لرغونې پاړسي یافرس باستان له(۵۵۰تر۳۳۱م.ز)کاله دآریاني ژبودلرغونې دورې ژبه وه.[(۴۰:۱۳مخ)]

زړه پاړسي دآریایي قبایلو ژبه وه چې دمخزېږد لومړۍ زریزې په لومړۍ نیمایي کې دهخامنشیانو دمېخي ډبرلیکونو څخه(۴-۲ ق.م) پېړیوپورې راتې پېژندل شوې ده. [(۱۹:۱۴مخ)] اما ددفتر،دېوان،مکاتبې او لیکلو ژبه یې دفارس شاهنشاهي ارامي ژبه وه.(ارامي ژبه دسامي کورنۍ له ژبوده اودعربستان دشمالي ټبرونوژبه وه) ارامي ژبوویونکواو ارامي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندونکو ماموړينو بــــه دولتـــي مکتوبونـــه دپاچـــا او نورولـــوړ پوړو چاروا کو چې په زړه پاړسي بيانېدل او دهغه پاچا ويناچې بله ژبه يې درلوده په رامي ژبه را اړول اوليکل يې.له نوروپاچاهيو به چې مکتوبونه په ارامي ژبه راتلل پاچاته په خپله ژبه که به پاړسي وه په پاړسي او که به بله ژبه وه په خپله ژبه به يې ورته ژباړل او ويل به يې .چې ددې مکتوبونو له ډلې څخه چې په چرم ليکل شوي وه او پنځمې ق.م پېړۍ پورې اړه لري په ارامي ژبه دي چې د مصرپه هېواد کې لاسته راغلي دي.(۲۰ :۲۳مخ) دا ژبه يعنې زړه پاړسي د فارس په سهيل لوېديځ کې دود ژبه وه او د پورته يادونو پربنسټ د هخامنشي دورې ډېر ليکونه ورباندې ليکل شوي دي.(۴: ۲۵۴مخ)

۱۲-۱د زړې فرس ژبې ابېڅي(الفبا):

زړه پاړسي په داسې تورو ليکل شوې ده ،چې هغو تورو ته ميخي توري يا ميخي الفبا وايي او دنومونې لامل يې دادی چې ددې تورو بڼې او شکلونه د مېخونو په ډول او ورسره مشابهت لري،داسې ښکاري چې دزړې پاړسي دليکنې له پاره به لوی داريوش دتوروا او الفبا دجوړولو او بيا پرې ليکلو امر ورکړی وي.دزړې پاړسي الفبا له اکدي الفبا او اکدي الفبا له سومري الفبا څخه اخستل شوې ده.دزړې پاړسي الفبا **۳۶** توري ، دوه دبېلتون يا بېلولو اصطلاح وې او ۸ اندليکني Idaogram لري، زړه پاړسي داعداد ودښوونې له پاره هم نښې درلودې، لږ يې ترموږ رارسېدلې دي او پاتې شوې دي.دلرغوني پاړسي دتورو څخه هريو پرته له درې تورو چې خپلواکو(واول) غږونو دښوولوله پاره کارېدل نور ټول خپلواک يعنې واول له ځانه سره لري،چې دهمدې لامل پربنسټ دزړې پاړسي الفبې څپه ييزه (هجايي)ده، دلرغوني پاړسي الفبې له کيڼ لوري څخه ښي لوري ته ليکل کېده ،دا الفبې دهخامنشي کورنۍ دپاچاهۍ ترپايه پورې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کارېدله،ولې وروسته له هغه له دود او رواج ولوېده او وروسته بیا هېره شوې ده.د ۱۹ پېړۍ په لومړیو کې دلوېدیځې نړۍ پوهان د دې الفبې په ویلو بریالي شول د میخونو په بڼه نښو چې د زړې پارسي دلیکلو لپاره کارترې اخستل کېده دلغتونو تلفظ یې په سمه توګه نه شو ښوولی.دلرغونې پارسي د الفبې منځته راوړونکو (مخترعینو)یولړقواعد میخي شکله نښو د دلالت له پاره دلرغونې پارسي په واجونو (غږونو)باندې وضع کړي وو:هغه نښې چې انګلیسي (a) لري د ناخپلواکه (صامتها) غږونو له پاره چې وروسته له هغو ناخپلواک (صامت) راځي یا کوم څیز وروسته له هغونه راته او یا هغه ناخپلواکه غږونه چې وروسته له هغوي(a) راتلله په کار وړل کېدل.لکه لکنې بڼه AD□M□ ،تلفظ بڼه:Adam زه یا من،چې د aخپلواک(واول) غږ د اصطلاح په پیل کې د A په وسیله ښوول شوې دی... په لرغونې پارسي کې د L او Z غږونه نه وه او د پردیو لغتونو په لیکنه کې چې L او Z به یې درلودل □L او □Z به یې کارول.د اندلیکنې یا Ideogram اصلي بڼه د مفرد فاعلي حالت دښوولوله پاره په کار وړل کېدلې. او دنورو بڼو دښوولوله پاره وروستي توري او یا هم د اصطلاح د پوره بڼې توري په پای یا وروستۍ برخه دهغو وراچول کېدل.لکه:لیکنې بڼهDH ،تلفظي بڼه Dahyāuš هېواد /لیکلې بڼهBG ،تلفظي بڼه bagah خدای/ لیکنې بڼه BU ،تلفظي بڼه būmiš ځمکه او داسې نور ،پرهمدې بنسټ د آریانا پېژندونکو ترمنځ دلرغونې پارسي د اصطلاحاتو او لفظونو تلفظ په دې سبب ،چې دلرغونې پارسي الفبې دلفظونو او اصطلاحاتو دقیق او سم تلفظ نه ښه یي ،اختلافات او د نظربدلون شتون لري.د اوستا او سانسکریټ سره د پرتلنې په مرسته ځینې آریانا پېژندونکي، اصطلاحات او لفظونه په داسې بڼه یې غږونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکي(فونيميکه) بڼه يې ليکي، چې له ځينې نوروآريانا پېژندونکوسره يې دهغې اصطلاح يا لفظ په غرليکنه (فونيميکه)بڼه کې توپير شتونلري.

:□R□ABغرليکنه بارتلمه:

، د کنت:غرليکنه abaratبرد.(۱۲: ۳۰-۳۶ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساده		مرکب	
لنډ	لوړ	لنډ	لوړ
āa		ai	āi
īI		au	āu
ūu			

د زړې پارسۍ صامتونه:

k	t	p
g	d	b
č		
ĵ		
θsšhx	f	
z		w
	n	m
	r	

۱۳-ساکانو قبایل

د غه تېر ته هندیانو او پارسیانو ساک ویل او په آشوري ژبه کې د شکوز ویل کېدل لکه چې په هخامنشي کتیبو کې سکه(saka) یا سکا (sāka) لیکل شوي او دا هغه نوم دی ، چې په زړه پارسي کې د هغو ساکانو له پاره کارول شوي ، چې د منځنۍ آسیا له خوا یې له پارس سره اړیکې درلودې.[(۲۹-۱۱۲ مخ)] په یوناني منابعو کې (Skuthai) Σxbϑal ورته ویل شوي دي. د سکا کلمه په وخت او ځای کې تر اندازې ډېره مبهمه او نا مشخصه معنا لري. دلوېدیځو ساکي قبایلو ژبه په لرغوني دوره کې د تور سمندرګي په شمالي سیمو کې ، د ځانګړو نومونو او د پاتې قبایلو دنومونو په لیدو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتو په یوناني لیکنو کې Sythian او Sythigue یاده شوې ده ، د بهستون په کتیبه کې څلور ډلې ساکان یاد شوي دي:

۱- سکه پردرایا (Sakā paradyaya) داهه (Daha) یعنې د سمندر د پورې غاړې ساکان ، او داهه د آرین اړوند هغه ډله ده چې د خوارزم په دښته کې یې ځای نیولی او بیا د خزر سمندرګي په سهیل غاړه میشت شول او خلک ورڅخه په تنګ شول. د فارس پاچا ، داهه دغه ډله تیت او پرک کړه ، یوه ډله ترې زابلستان ته ولېږدېده ، چې سکزي Sakzay ورته ویل کېدل.

۲- سکه تیګره خودا (sakātigraxaday) مساجتیاز (Massagetae) (د تېرې خولۍ ساکان) یعنې تر سیحون خوا ساکان: هخامنشیانو د خپلې واکمنۍ په لومړیو وختونو کې له ساکانو سره سرحدي جګړې کولې ، په همدې جګړو کې د هخامنشایانو بنسټګر لوی کوروش له ختیځو ساکانو سره په یوه نښته کې چې مساجتیان نومیدل د ښېوې (خېوې) په سیمه کې په (**۵۲۹** م.ز) کال ووژل شو.

۳- سکه پرسوغودم (Sakā parasuqudam)یعنې د سغد ها خوا ساکان.

۴- سکه هنومه ورګه (sakā hauma varga) امیر جیبیانان (Amyrgians) یعنې هوم څښونکي ساکان یا تر سیحون پورې غاړه ساکان.

د واسیلي ایوانویچ ابایف په اند او وینا په یوناني او رومي تاریخي منابعو کې په لاندې توګه د ساکانو د مهمو طایفو یادونه شوې ده. (۱۴: ۲۰-۲۱ مخونه)

سرمت یا سرمیان « د یوناني (Σapμata) د روسیې د سهیلي په ستیپونو کې د لرغونو میشتو ټبرونو یوه ټولګه وه. سرمتیان آریایي توکمه قوم او

(c) ketabton.com: The Digital Library

آرياني ژبې وو. چې ساکانو لوېديځه خانګه ګڼل کېدل او له ميلاد څخه دمخه په څلورمه او پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه؛ چې د وخت په تېرېدو سره د سرمت نوم د قوم په ستره ټولګه يا په بېلابېلو قبيلو اطلاق شو. خو د دوی ستره برخه په سهيلي سيمه کې د سرمتيانو وو، له څلورمې مخزيږد پېړۍ څخه وروسته د مهاجرتونو (د هونيانو او ترکانو) د دورې په پيلېدو سره د دې توجه نفوذ ورو ورو لږ شو. د منځنيو پېړيو په پيل کې د دوی قوم او اولاده په الانيانو مشهوره شوه. نن ورځ هغوی د آسيا په نوم پېژندل کېږي چې په اوستييا سيمه کې اوسېږي.

مساکتيان يا مساجتيان: Massagetai (يوناني MassayΣtal) په منځنۍ آسيا کې نيمه کوچي ساکي آرياني ټبرو سکه (Saka) يا سکا (Sakā) يو نوم دی؛ چې په پخوانيو متونو کې هغو ساکانو ته چې د منځنۍ آسيا له لورې يې له پارس سره شخړه او مجادله کوله، کارول شوي دي. د «کستا» وروستاړې په ساکي ژبه کې د جمعې نښه ده. او مساکت د ماسايانو په معنا يعنې ساکان دي.

الانيان (يوناني کې ورته Alavol) وايي. په لرغوني دوره کې د شمال له آرياني اقوامو څخه يو قوم وو، چې بنسټ يې د خزر سمندرګي په ختيځ کې ده، لومړی په تاريخ کې د آرين په نوم يادېدل او په خوارزم کې په هغه سيمه کې چې اوس د ښيوې مرغزار دی، اوسېدل او بيا ققفاز ته ولېږدېدل. د آلانيانو يا الان نو د آريانا د کلمې متکامله بڼه ده. د دې قوم اولاده د روسيې او ګرجستان په پولو کې په اوسيتيا کې اوسېږي او خپل ټبر او ژبې ته ايرون وايي. د هيرودوت په ليکنو کې ساکان د سکيت په نوم ياد شوي دي دوی تل له ځان سره پيالې درلودې، څرنګه چې په يوناني ژبه کې سکيت د پيالې په معنا ده، نو پر همدې بنسټ دوی ته دا نوم د هيرودوت

(c) ketabton.com: The Digital Library

له خوا ورکړل شوی دی. هیرودوت وایي، چې اروپا یي ساکانو به ځانونو ته سګلُس (Secolotes) ویل همدا کلمه په اروپایي ژبو کې په سسیت (Scythe) اوښتې ده، نوموړی زیاتوي: ځکه آریایانو ټولو سکوتیانو ته ساکان ویل، په عربي ژبه کې هم تاریخ پوهانو او جغرافیه پوهانو د اسلامي ستروا کی په بهیر کې هغو ته ساک ویلي دي په دقیقه توګه څرګنده نه ده چې ساکانو خپلو ځایونو ته څه ویل. ګرشمن لیکي: ساکانو د فارس د اشغال او نیولو پر مهال د کردستان د «سقز» سیمه خپله پلازمینه کړې وه لکه چې د دوی آثار په دغه شاو خوا کې پیدا شوي دي او وېل کېږي چې د «سقز» کلمه د ساکانو له نوم څخه رامنځته او مشتقه ده.

پوچیان: دا نوم چینیانو د منځنی آسیا یو لرغوني کوچي ټبر ته، چې ساک وو کاروا وه (تاریخ کیمبرج، دریم ټوک، لومړی برخه ۱۳۸۱ لمریز کال ۸۵۸ مخ) پوچیان د ساکانو هغه ډله وه، چې له میلاد څخه د مخه په لومړی پېړۍ کې په باختر کې و کویشان د ستروا کی (امپراتوری) بنسټ کېښود او د دویمې مخزېږد پېړۍ له دویمې نیمایي څخه د لومړی میلادي تر لومړیو پورې په منځنی آسیا، افغانستان او تر هنده واکمن وو. تاریخي ساکان، پیل کې له نورو اندو اروپایي خلکو سره یوځای او وروسته بیا نورو سیمو ته ولېږد بدل، ساکان له لومړی مخزېږد زریزې څخه تر لومړی زیږدیزې زریزې پورې د تور سمندرګي له غاړو څخه د چین تر پولو پورې دا پراخه سیمه په ولکه کې درلوده او د دوی استوګنځی له شمال څخه د سایبیریا تر سهیلي دښتو، له سهیل څخه تر خزر تر ډانیوب سین پورې رسېده. د ساک ټبرونو مهاجرت د اندو اروپایي سترو مهاجرتونو په دوران کې شوی دی. ځینو آریایي قبایلو د سایبیریا سهیلي لوړې سیمې پرېښودې، یوه ډله اورال غرونو په لور او بله ډله د سیر دریا او آمو سیند

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لور وخوځېده ، دوی له تیان شان غرونو واوښتل او د کاشغر سیمې ته وننوتل ، له هغه ځایه ختیځ ترکستان او کوتچه ، قره چار او توشن هوانګ دري تر کانسور جوري ترخپل واک لادې کړلې او چین له خاوري سره ګاونډيان شول. (دایره المعارف ، ایرانیکا ، استرایی های هخامنشیان) د پارتیانو په وخت او مهال کې (پارتیان د ساکانو د پرني تبر یوه څانګه ګڼي) (۴۵: ۷۱ مخ) (سبک شناسي بهر، لومړی ټوک ،پوهاند محمد حسین یمین ، سرګذشت زبان فارسي دري ، ۱۳۸۵، ۷۱ مخ ، کورش صفوي ، آشنايي با تاریخ زبانهای ایراني ۱۳۲ مخ) د دویمې مخزیږد پېړۍ په وروستیو کې کوچي ساکان د پارتیانو په ختیځو پولو او سرحدونو کې وراندې ولاړل او د اوسني کندهار او سیستان سیمې يې ونیولې ساکانو له هغه ځایه کابل او پنجاب ته نغوذ وکړ. د سیستان نیول دایمي و. کله چې د سیستان نوم په واقعیت کې ددې تبر له نوم څخه اخستل شوی او ورسره اړه هم لري. ساکان تر ډېره بریده د مادیانو (میدیانو)او پارسیانو دتمدن اغېزمن وو او د خپلو قومیانو ، سرمتیانو غوندې له مردايي او زردشتي غور څنډو څخه چې په پای کې وکړای شول د میدیانو او پارسیانو عقیدې او باروروونه بدل کړل. لرې وو. (۴: ۱۳۹ - ۳۱۱ - ۳۰۹ مخونه)

۱۴-ساکي ژبه

ساکانو لومړی زریزه مخکې له میلاده او لومړی زریزه وروسته له میلاده په ډېرو پراخو سیمو کې د توري بحیرې پرغاړو د چین ترپولو پوري نیولې وې او دلرغوني ساکي ژبې څخه کومه لیکنه راپاتې نه ده یوازې دلوېدیځې ساکي څخه یو څو لغتونه چې هغه هم ځانګړي نومونه دي او ویونکویې د توري بحیرې پرغاړوژوند کاوه په یوناني او لاتیني کې راپاتې دي. چې دمنځنۍ آسیا د ساکي ژبې څخه هم یوه اندازه لغتونه په ځانګړو نومونو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

هندي سانسکرېټ ، یوناني اولاتیني په ځای پاتې دي.څونومونې یې دلغتوچې دلوبدیځو ساکي ژبوڅخه په یوناني او لاتیني لیکونوکې پرځای پاتې دي را اخلو: arvant، تیزاو روښانه(تند او سریع)، aspa آس، ātar آذر، bāzu بازو(مټ)، čarma چرم، čyav کېدل، gauša غوږ، hapta اووه، haška وچ.(۱۲:۱۵۰مخ)

ساکي یاسکیتي ژبه دساکي اوسرمتي قبایلو ژبه وه ،چې داتمې او اوومې مخزېږد پېړیو څخه تر څلورمې اوپنځمې میلادي پېړۍ پورې دتورې بحیرې په شمالي څنډوکې استوګنه وه. له دې ژبې څخه لکه څنګه مو چې پورته یادونه وکړه هېڅ آثار نه دي راپاتې فقط یوڅوسکیتي یعنې ساکي کلمې اوډېرځانګړي نومونه،دقبایلواوځایونو(اماکنو)نومونه دیوناني تألیفاتوکې لیدل کېږي.(۱۸:۱۴مخ)

دساکي قبیلې اصلي ځای په لرغوني افغانستان(آریانا)کې دهندوکش شاوخوا سیمې دي،دپورته اونورو لیکنو اوڅېړنو پربنسټ ددېوو یوه ډله ترمیلاد نږدې یوزرکاله وړاندې دشمال لورته ولېږدیدل،چې آن دتورې بحیرې ترڅنډواو دچین ترپولوپورې ورسېدل اوبله ډله یې دمرکزي آریایانو (باختریانو)،پارتیانو ،سغدیانو ،خوارزمیانو اونورو ترڅنګ پاتې شوو.چې زرکاله له میلاد څخه وروسته هم دآریانا په پراخو سیموکې استوګن وو ،چې دباختري قبایلو په بېلابېلونومونو یاد شوي دي،دمیلاد څخه دوه پېړۍ وړاندې دساکو یوې ډلې په باختر،انګیان(سیستان) اوآراخوزیا باندې واکمنې ترلاسه کړه ،چې بیا دهند ترشمال لوېدیځ برخوهم ورسېدل.کله چې دهلمند او هامون درود سیموته یې مخه کړه هلته میشت شول په پارتیانویې یرغلونه وکړل او هغوي ته یې ماته ورکړه ؛نو دپارس ختیځو سیموته هم ننه وتل اوبیایې له دې سره دمعاصر افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

او اوسني سيستان(انګيان) سهيل لوېديځې سيمې ونيولې، دغه ځاى ددوي په نوم ساكستان ياد شو، چې اوس ورته سيستان وايي اودا دنيمروز ولايت اودهغې شاوخوا سيمې دژبې په اړه بايد ووايو چې داژبه دمركزي باختري په نوم هم يادېږي.(۱۸۹:۱۵مخ) داژبه دآرياني ژبودمنځنۍ دورې په بحثونوكې هم راځي چې هلته به په خپل ځاى بحث پرې وشي. دځينې اروپايي او په ځانګړې توګه الماني ژبپوهانو دژبنيوڅېړنو په ترڅ كې دا په ډاګه شوې ده، چې دلرغوني ساكي ژبه او منځنۍ ساكي ژبه دپښتو ژبې نيا(مورينه) اوپښتوژبه يې لمسۍ ده.(www.zyar.nej:۳۳)

۱۵-ميدي قبايل

دميدي قبايلودنوم يادونه په ۸۳۵ م.ز كال په پېښوكې دلومړي ځل له پاره ددرېيم آشوري پاچا(شولمانوآشارېدو-ى) په لوحوكې ياده شوې ده.يادو قبايلو بيا وروسته يومربي(غلامي) لرونكى دولت دپارس په شمال لوېديځ كې رامنځته كړ، چې مركز يا پلازمېنه يې دآكباتانا (EXBatana) په لرغوني يونان كې(ham>hăgmatūna)او(gmata)مفعولي حالت دham-gamدغونډېدلو يا ټولېدلو په معنا او ټكي په ټكي معنا يې دغونډې ځاى يا دراټولېدو ځاى- اوسنى همدان)چې په خپل نوم يې نومولى ده.(داچې لوېديځ وال يې مدي يا مېدي ورته وايي) اومعاصريې هم داځمكنۍ سيمه په هماغه نوم پېژندلې.ددوي دژبې اصلي اثارشتون نه لري.كوم معلومات او اطلاعات چې په اوسنيو منابعوكې دميدي ژبې او قبايلو په اړه دي په نشت شمېرل كېږي.ولې سربېره پردې ددوي دژبې او قبيلې تړاواو اړوند تيا ثبوت دآرياني ژبو له ډلې او آرياني قبايلو سره دبسنې اومنلو وړدى.يوناني نوم وتي تاريخ پوه دميدي قبايلود۶ قبيلواو اهمدارنګه دځو كلمونومونه په خپلو آثاروكې راوړي دي.او روښانه كړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ده چې ميدي قبايلو په آرياني لهجو او ګړ دودونو خبرې کولې.دميديانو نومونه چې دآشور پاچاهانو په ځانګړي توګه (سارګون ۷۲۱-۷۰۵مخزېږد پورې) يادونه شوې ده په دې ادعا شاهدي ده ، دابه کاپي وي چې دلتـه يـوازې دهغـې ميـدي قبيلې:آريـازانتو aryazantu(آريا قبيلـه) اويـا دهـرودوت هغـه لفظـي ژبـاړه چـې دسـپي (سـګ) کلمـه راوړې يادونـه وکړو(اسپاکا--spakaی ميـدي سره پرتلـه شـي پـه Śpan سـپان Sran اوستايي اوساکي يې-Saka-ی ،لرغونې پارسي داوسنۍ پارسي سګ او پـه پښـتوکې دسـپي (spay) سـره سـمون لـري.) دميـدي او يـا دجګـړې دلوړپـوړو مشـرانويې چـې پـه لرغـوني پارسـي کـې راغلـې دي را اخلو(تخمسـپاد tuxmaspada)چـې لفظـي معنـايې دځـواکمن لښکردرلودونکې دی.ميدي قبايلو دلرغوني ختيځ په تاريخ کې مهمه او اړينـه ونـډه ترسـره کـړې ده.داوومـې مخزېـږد پېړۍ پـه وروسـتيوکې کياکسار(هوخشتره) دميديانو پاچا دبابليانوسره په ګډه دلرغوني ختيځ ډېر ځواکمن دولت يعنې (آشور) تارومارکړ اوپلازمېنه(نينوا) يې ورانه ويجـاړه کـړه (۶۱۲ م.ز) او د ميـدي پاچاهۍ او ټولـواکۍ نفوذ او لمنې يې پراخـو سـيموچ ي(د آريانـا لويـديځې برخـې تـر وړوکـې آسـيا (کـوچنۍ يـا صغيره آسيا (کاپادوکيه) د لويديځ لـور تـه غځيدلې وه تـر دلـيس سندونو (فزل اوسني ايرماق پورې) غځيدلې وه . (۱۴: ۵۷-۵۹ مخونه)

۱۲-ميدي ژبه

داژبه دميدي قبايلوژبه وه ،چې دمخزېږد لومړۍ زريزې پـه لـومړۍ نيمـايي کـې دپـارس شـمالي سيمواوخذر(کاسـپي) سند سـهيل لورتـه اسـتوګنه درلوده.زموږمعلومات او اطلاعـات ددې ژبې پـه اړه دساکي ژبې څخه هم لږدي.دميدي ژبې اړوند او ورسره پيوسته متون يـاليکنې دپوهانو پـه واک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې نه شته ،فقط يوڅو محدودې کلمې دميدي ژبې اړوند دلرغوني يوناني نامتوتاريخ پوه په تأليفاتو اوليکنو اوپه ځينو نورو يوناني متون ليکنو کې ساتلې پاتې دي.(۱۴: ۱۹ مخ)
دميديانو په اړه هېڅ يوه آرياني ژبه کې يوه ليکنه نه ده راپاتې.ولې ديوناني تاريخ پوهانو په ليکنو کې دځينو داستانونو ،کيسو او شعرونو ته نغوته په دې دوروکې شوې ده.(۲۰: ۱۷ مخ)
ددې ژبې دځينو لغتونو نمونې چې په يوناني اوزړه پارسي په ليکنو کې راپاتې دي په لنډه توګه را اخلو:wazark لوی، سترا وبزرګ.xšāyaϴya ټولواک پاچا او شاه، asanتيږه، ډبره-سنګ، miϴra مهر. د هخامنشيانو وروسته دميدي ژبې هېڅ معلومات ، اطلاعات او اثر په لاس کې نشته.(۱۲: ۱۵مخ)

د ژبپوهانو په څېړنو کې د ميدي ژبې د غږونو انډول داسې ثبيت شوي دي۲.

انــــدو اروپايي	آريک	ميدي	اوستا	زړه فارسي	سانسکريټ
*k	*č	č	s	θ	ś
*g,gh	*z	j/gh	Z	D	J
*ku	*sp	su	sp	s	Sv
*ghu	*zb	zh	bz	z	Hv
*tr,tl	*θr	θr	θr	ç	Tr
*ti	*θi	θi	θy	šl	-
*su	-	f	hv,xv	hu	-

څېړنپوډاکټرخليل الله اورمړ، دآريانالرغونې ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پايله:

د څېړنې د اصولو سره سم د دې ټولو بحثونو او سپړنو په پای کې دې پايلې ته رسېږو ، چې آريا د نجيب ،نوميالي ،مېلمه پال او په ځينو حالاتو کې د بزګر ،ښاغلي او د آرياورته او سېدونکي ته هم ويل شوي. همدارنګه آريانا د نجيبو او ښاغلو د ټاټوبي په معنا ده ، چې د لرغوني آريا د اضافي حالت د جمع بڼه ده ،او د آريايانو له خواره واره کېدو وروسته هم تراوسه زموږ د هېواد افغانستان لرغوني نوم دی.په دې توګه آريايي يو نسبتي نوم دی،چې د آريا له پښتنه وي او په آريايي ژبو خبرې کوي.همدارنګه د آرياني کلمې او اصطلاح د آريانا د اوسېدونکو او د آريک ژبې څخه د رامنځته شويو ژبو (باختري او پېرسيک)ويونکو په معنا ده ،او د نوموړو ژبو د جغرافيايي سيمو په معنا هم ده.په همدې سره راځو د ژبې تعريف ته؛ژبه د يو لړ معنا لرونکو او لېږدونکو وييزو ،اوربيزو غږونو بوه اسي سېستماتيکه ټولګه ده ،چې انسانان خپل اندونه،خيالونه،فکرونه،عاطفي ،احساسات،پوهې ،تجربې ،غوښتنې او هراړخيزې اړيکې د هغې په وسيله يو تر بله رسوي. چې وړتيا او استعداد د انسان له پاره طبعي او فطري ځانګړنه ده او په ټولنيز چاپېريال کې بوه اکتسابي ،ميثاقي او قراردادي پديده ګڼل کېږي.ژبه د انسان د هويت تر ټولو مهم توکی دی.د ژبې او ور سره تړلو مسايلو د څېړنې له پاره اړينه ده چې فلالوژۍ پېژندنې ته سرور ښکاره کړو ؛فلالوژي يوناني کلمه ده ، د فکر کولو ،بحث او وينا سره د دوستۍ معنا لري. فيلوس (دوست) او لوکوس (فکر کولو او بحث)په معنا ده په عربي کې ورته(فقه اللغه)وايي. د ټولو هغو علوموبيانونکې ده چې د يو قوم او يا هم ټبرونو د يوې ډلې ژبه څېړي او هغه فرهنګي (د عام کلتور او ادبي اثارو)چې د هغې ژبې يا ژبو د ګړو په وسيله رامنځته شوي ارزوي.د فلالوژۍ موخه او دنده يې د تاريخ په بېلابېلو پړاونو کې د يوې ژبې ادهغې اړوند اثار او د قوم کلتوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزونـــه او څېـــړل ده.آريـــاني فلالـــوژي (فقـــه اللغـــه)دآرياني ژبـــو او تېرونو اړونـد کلتوري، ژبني او تـاريخي مسـايل ترڅېړنـې او پرتلنـې لانـدې نيسـي او د ختيځپـوهنې پـه ځانګوکې د تـاريخ لـه نظـره اهميت او د آريانـا پـوهنې او اړوند وشرقي معلوماتو پـه اړه لوړمقام او دريځ لري.پـه اروپـآکې درنسـانس لـه پيلېـدو راوروسـته دعلوموپـه برخـه کـې د بېلابېلـو ځـانګو درامنځته کېدوله امله دفلالوژئ پوهې هغـه پراخه معنامحدوده کړه .چې بـوه لـه مهموځانګوڅخـه يـې ژبپوهنـه ده ؛هغـه پوهـه ده چې دژبـې پـه اړه هراړخيـز ومعلوماتوڅخـه بحث کـوي.اودژبې داخلـي جوړښـت ،ډولونـه،لـه نوروژبوسره يې پرتلنه ،تاريخي تحولات ،ژبښونيزمسايل اوتشـريحات پـه علمي او سيستماتيکه توګـه څېړي.ژبپـوهنې دتـاريخ پـه اوږدوکې بېلابېـل پړاونه تېرکړي په آريانا(ګندهارا-اټک ياورڅېرمـه سيمې)کې دپـاڼينې لـه خوا پـه علمـي توګـه بنسټ کېښـوول شو.په يونـان کـې پـه هراړخيـره توګـه نظريات او څېړنه پرې وشوه او دخپلوژبوپه برخه کې ورته کاروشو.عربانوله پخواهم دسامي حامي آرامي تمدونونوپه وخت کې پـه ابتـدايي اوداسلام دسـپېڅلي ديـن لـه راتـګ سره سم يـې دعلوموپـه ځلانـده انقلاب سره ،ژبپوهنـه پـه هـره برخـه کـې پـه خپلـه ژبـه عربـي کـې وځلولـه.پـه پـاى کـې اروپايـانو اونورو پـه علمـي توګـه پيـاوړې کړه، چې پـه نظـري او تطبيقـي ،همـداراز تـاريخي، پرتليزه ،تشـريحي اودنوروپوهنوسـره پـه تړاوکـې بېلابېـل ډولونـه اوبرخـې رامنځتـه شـوې.څرنګه ،چـې ژبپوهنـه ژبنـي موضـوعات څېـړي ،نودڅېړنواوپرتلنوپـه تـرڅ کـې دژبـوبېلابېلې کورنۍ، ډلې، څـانګې اوښـاخونه ،دجنېټکـي اوشـکلي يـاګرامري جوړښـتونواوخپلوۍ دپرتلنـې پـه پايلـه کـې رامنځتـه شـول. او د ژبنيوکورنيوښودنه دژبپوهانولـه خوا پـه څپـه ييزواوشـجريي نقشوکې را څرګندې شوې. پـه ټوليزه توګه دنړۍ ژبې پـه اتوکورنيوډلبندي اوو ښـل شوې دي چې وګړوشمېريې اټکلي اوتخميني ښوول شوي:۱-اندواروپايي کـورنۍ(۲۰۰۰۰۰۰۰۰۰وګړي) ،۲- دراوېدي کـورنۍ(۱۲۰۰۰۰۰۰۰وګړي).دپورتـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادو ټولوژبنیو کورنیو ژبې د نسبي (جینتکي) یا شکلي ګرامري هراړخیزو لغوي، ریښوي، ژبنیو جوړښتي، پرتلنو، پلټنو، سپړنو او څېړنو په پایله کې پېژندل شوي او په اړوندو کورنیو پورې تړاو ورکړل شوی. زموږ د هېواد د بېرې ژبې د اندو اروپایي کورنۍ، آریک ژبې (اندوآریاني) ډلې، آریاني څانګې او را ورو سته باختري ښاخ پورې اړه لري. چې له آریک ژبې هیڅ اثر او لاسوندنه ده راپاتې او لرغونې دورې د ژبو د لغوي یا ژبنۍ بیارغونې Linguistic Reconstruction له لارې ورته فرضي رسېږو آریک ژبه ژبپوهانو په لړ تو پېرسره په څلورو څانګو وېشلې: ۱-اندوآریایي (هندي او اړوندې)، ۲- داردي، ۳-نورستاني، ۴-آرایاني (باختري او پرسیک). د د بوله ډلې څخه د آریاني څانګې ژبې په درې دورو وېشل کېږي: لرغونې، منځنۍ او معاصره. چې هره دوره به یې په لنډه توګه څرګنده کړو: ۱- لرغونې دوره: اوستا ژبه (۱۰۰۰-۱۲۰۰ مخزېږد)، لرغونې فرس (۵۵۰-۳۳۱ م.ز)، مېدي (۵۵۰ م.ز)، ساکي (سکیتي، سرماتي) (۹۰۰ م.ز تر ۲۰۰ زېږدیز). ۲-منځنۍ دوره: -ختیځ ښاخ (باختري): آلاني (د سکیتي او سرماتي پاتې شونې)، ساکي، ختني، خوارزمي، سغدي، باختري. لوېدیځ ښاخ (پرسیک): پارتي) (پهلوی اشکاني)، منځنۍ پارسي (پهلوی ساساني) د لرغونې پارسي پاتې شونې. ۳-معاصره دوره: ختیځ ښاخ (باختري): پښتو، آسي (د آلانې ژبې پاتې شونې) څرنګه چې پښتو د آلاني او آلاني د سکیتي او سرماتي پاتې شونې دي نو په دې توګه د پښتو ژبې د شالید لړۍ د لرغونو آریاني ژبو ستې ته رسېږي، یغنوبي، اورمړي، پراچي او پامیري ژبې چې عبارت دي له: سریکولي، زیباکي، واخي، خوفي، یدغه، شغني، سنګلیچي، ارشور، منجي، اشکاشمي، باجو او برتانګي. لوېدیځ ښاخ (پرسیک): دري، تاجکي، پارسي (د منځنۍ پارسي ۹۰۰-۱۵۰۰.ز، پاتې شونې)، بلوڅي، تاتي، کردي، او داسې نورې ژبې. د پوته لنډو یا د نوسره سره اوستا ژبه په لرغونو آریاني ژبو کې تر ټولو پخوانی او مهم اثر ګڼل کېږي، چې یادونه یې د لرغونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونانیانو ،ارمنیانو ،سریانو ،اوعربو پوهانو په لیکنوکې دیوزردشتي دیني
کتاب په توګه شوې ده ،اوستاژبه ۲۰ توري لري چې ۴۸ راپاتې دي اونورې
له اثاروسره دسکندرمقدوني له خوا سوځول شوي ،لیک یې دآرامي لیک
څخه اختل شوی اودښی خوا کینې لورته لیکل کېږده ،ددې کتاب اصلي
نسخه نه ده پاتې اوپه لاس راغلې نسخې دهغه وخت دديني موېدانوله خوا
دخپلوغوښتنوله مخې لیکل شوې دي.نوموړی اثر په متأخره (معاصره) ،
کوچنۍ(خرده)اوستا نومول شوې او یشتونواوګاتونوبرخې جوړوي.دزړې
فرس هم لږشمېر اثار په ډبرلیکونو راپاتې دي اوپه مېخي لیک لیکل شوې
ده ،چې مشهورېې دبستوډبرلیک دی چې په علامې.واکدي ،زړې فرس او
د حبیبي دڅېړنې پربنسټ په پښتوهم څوکرښې لیکنه لري ،همدارازدساکي
اومېــــدي ژبوڅـــوکلمې اوځـــانګړي نومونـــــه راپـــاتې دي.چــــې
دمنځنیواومعاصـــرو ژبوســـره دپرتلنـــې پـــه پایلـــه کـــې خپـــل د نیـــا
اومورینتودریځ ساتي.په پای کې دیادولووړبولم چې آریاني فلالوژۍ(فقه
اللغه)تاریخچـــه دآریـــاني ټبرونو ،قومونـــود ژبواوپـــه دې ژبـــو لیکلي
اثاراوکلتوردارونودعلوموسره پـه تـړاو دتـاریخ پـه اوږدو کـې ترعلمـي
بحث، څېړنې اوارزونې لاندې نیسي

په درنښت

دینارګل امین سهاند

(c) ketabton.com: The Digital Library

مناقشه

ځيني څېړونکيد څېړنې په وروستيوکې دخپلې موضوع اړوند مناقشه هم ليکي، چې ماهم دې اصل ته په کتوسره د لاندې مناقشې په راوړلو سره څېړنه دجوړښت له مخ دبشپړتيالورتهنېږدې کړه.څرنګه چې دڅېړنې په اوږدوکې هم ورسره مخ شوم؛ دفلالوژستانواوژبپوهانو ،ځيني اصطلاحات (آرياني يا ايراني)په بېلابېلوبڼوکارولي دي ،لکه(آرياني فلالوژي يا ايراني فلالوژي)اوداسې نورې اړوندې اصطلاوې.اوس پوښتنه داده چې آرياني اصطلابه مناسبه وي که ايراني؟ البته دټولوهغوامتيازاتو اوارزښتونوله پاره چې لرغوني آريانا ته ځانګړي دي ،په ځانګړې توګه د(باختراوپارسيک) ژبو، لهجو، ټبرونو، سيمو، کلتورونو... او ګډو ارزښتونودخونديتوب له پاره همداراز دتاريخي ريښې اودلرغونو تاريخ پوهانواوژببوهانودعلمي يادونوپربنسټ ،دبېلګې په توګه د(بېلو)يادونه کوم، چې دخپل اثرپه لومړی پاڼه(تجسسات نژادي درافغانستان)کې داصفت په طبعي اومطلوبه بڼه(آرياني Ariani)کارولی.همدارنګه اکاډمېسن ډاکترعبدالاحد(جاوېد) د(اوستانومي اثر، ۱۹۹۹م) داراتوستين اوسترابون په حواله(آريانا اوسېدونکوته دآرياني هاArianiens نوم ويل شوی دي. دهمدې تاريخي شاليد پربنسټ دافغان پوهانوپرېکړه د(آرياني)اصطلاح په کارنې شوې.بله پوښتنه دا ده چې فلالوژی څه معنااوله ژبپوهنې سره څه توپير لري ،له کوم ځای پيل شوې ده ؟ څرنګه چې د ډېری علومو او فنونو سرلاري يونانيان ګڼل کېږي؛ دتاريخي څېړنوله مخې دفلالوژۍ په برخه کې هم دوی مخکښه ونډه لرلې فلالوژي په خپله يوناني کلمه ،چې (فيلوس)د د ست

(c) ketabton.com: The Digital Library

او(لوګوس)د فکربحث په معناده.اوعربي معنا(فقه اللغه)ده په اصطلاح کې دټولوهغوعلومو، پوهنوبیانونکې ده چې دیوه ملت دېوې ډلې ژبه خبري اوهغه فرهنګ، ادبي اثارچې دهغې ژبې دویونکوپه وسیله رامنځته شوي ارزوي.چې دپوهنودبېلوالي له امله يې مفهوم،فرهنګي اوژبپوهنيز تاریخ پورې محدودشو.همدارازپه دې برخه کې دعربوونډه هم درنه ده.ولې دژبپوهنې په برخه کښکه څه هم څېړنو ثابته کړې چې لومړني نظریات د ژبې په اړه یوناني پوهانوڅرګندکړي دي؛خوددوی نظریات په فلسفي اندودونو ولاړ وه ؛ د ژبپوهنې په نوم یا دا چې د ژبې د سمون په اړه لومړني کوښښونه آریانا پورې تړاولري چې دګنددهاراد(اټک او ورڅېرمه سیمې...) اوسېدونکي پاڼيني دا کار کړی دی.اودساسګریټ ژبې ګرامرلیکنه يې دهغه وخت شهکارکڼل کېږي. د غربي یا اروپایي معاصرې ژبپوهنې بنسټ هغه وخت کېښودل شو چې د پاڼيني ګرامر يې ترلاسه کړ. اودنوبیاعلمي ژبپوهنې(هغه ژبپوهنه چې دژبنیوټولیزواصولودرلودونکې وي).د غه اصطلاحات هغه وخت دود شول چې د تاریخي اوپرتلیزې ژبپوهنې پر بنسټ د نړۍ ژبې ډلبندیاو ووېشل شوې.دا چې د نړۍ ژبې د ښې څېړنې په موخه څه ډول وېشل شوي دي؟دادې پوښتنې ځواب اوس ښکاره ده؛دنړۍ ژبې دعمومي څېړنې په موخه په بېلابېلوبڼوو وېشل شوي.چې، مهمې دادي: شکلي (ټيفيک) اونسبي(جنيټيک).شکلي وېشنه يې ژبې د جوړښت له مخې وېشي اونسبي ویشنه يې ژبې د کورنیو ګډو ځانګړنو له پلوه وېشي. چې په دې لړ کې دآریانالرغونې، منځنۍاوسنۍ دورو ژبې، چې اوس يې لـړۍ آن تراروپا ،هند ،منځنۍآسیا ،پارس (ایران) ، پاکستان، بنګلدېش اوچین ځینې سیمې اوډېری ژبې رانغاړي.ولې دپورته خپلوۍ پربنسټ په یوه کورنۍ (اندواروپایي)کې راځي. پښتو ژبه هم د لرغونو ، منځنیو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

معاصرو آريايي او آرياني ژبو سره د نسبي او شکلي نږدېوالي پر بنسټ د (اندو اروپايي) کورنۍ، آرياني ډلې، ختيځه څانګه کې يې موقعيت تثبيت شوی.بله دا چې، لرغونو ژبو ته ولې ځنې ژبپوهان مړې ژبې وايي؟- ځنې ژبې لکه اوستا، زړه پارسي، ساکي، ميدي او نورې ژبې او س د ويلو، ليکلو او مفهوم ځانګړتيا له لاسه ورکړې، نو ځکه يې مړې ژبې بولي.ولې تاريخي ارزښت او اهميت يې له لاسه نه دی ورکړی او نه يې ورکوي.د نويو ژبو په تاريخي بنسټونو کې رغنده او مهمه ونډه هم لري.

پايېزه :(نتيجه ګيري)

آريا د نجيب او ښاغلي، آريانا د نجيبو او ښاغلو د ټاټوبي په معنا، آريايي نسبتي نومدی او د هغه چاله پاره کارول کېږي چې د آريا له پښته وي.آرياني د (باختري، پرسيک) ژبو او اړوندې سيمې ته يې ويل کېږي.په همدې توګه ژبه د بشري غړو نو د اسې ټولګه ده چې د انساني اړيکو تر ټولو ستره وسيله ګڼل کېږي او د هويت مهم توکی ده.د ژبنيو علو په لړ کې فلالوژي (فقه اللغه) ستر ځای لري او يوناني کلمه ده فيلوس (دوست) او لوګوس (فکر کولو، بحث) معنا لري، چې د ټولو هغو علومو ښکارندويه ده چې ديو ټبر ژبه څېړي، فرهنګ او ادبي اثار چې په کې رامنځته شوي ارزوي. ژبپوهنه يې بوه برخه ده.چې د ژبې په اړه هر اړخيز معلومات وړاندې کوي.د لومړي ځل له پاره په علمي توګه په لرغوني آريانا د ګندا اهار (اټک ياشا وخوا) سيمه کې پاڼيني رامنځته کړې ده، چې په دوی پسې يونانيان دغې پوهې ته پام شوي دي او په فلسفي بڼه رامنځته شوې ده ، په عربو کې ژبپوهنه لومړی د حضرت علی کرم الله وجعه د خلافت په دوره کې د ده په سلا رامنځته شوه لومړنی عربي ژبپوه ابوالاسود دوئلي و...، .د ژبپوهنې په برخه کې نولسمه او شلمه پيړۍ د علمي ژبپوهنې د رامنځته کېدو پېړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي.چې په ترڅ کې يې د نړۍ ژبې د شکلي(ټيپيک) او نسبي(جنټيک) نظريو له مخې په کورنيو ،ډلو ،څانګو او ښاخونو ،وو ېشل شوې.دلرغونې آريانا او اوسني افغانستان د برې ژبې داندواروپايي کورنۍ ،آريک ژبنۍ ډلې،آرياني (باختر،پرسيک)څانګې، باختري ښاخ کې راځي.دآريک ژبنۍ ډلې لاندې څانګې لري:اندوآريايي،داردي،نورستاني اوآرياني.چې آرياني څانګه په درې دورو وېشل شوې ده: لرغونې، منځنۍ او معاصره.اوستا ،زړه فرس ،ساکي او مېدي دلرغونې دورې راپاتې ژبې دي. چې پښتو ژبه د آرياني ژبو څانګې يوه شمال ختيځه ژبه ګڼل شوې ده. په پای کې دیادولو وړبولم چې آرياني فلالوژۍ(فقه اللغه)تاريخچه دآرياني ټبرونو ،قومونود ژبو او په دې ژبو ليکلي اثار او کلتوردا ړوند وعلوموسره په تړاو دتاريخ په اوږدو کې ترعلمي بحث ،څېړنې او ارزونې لاندې نيسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړانديزونه:

دجوړښت له مخې مې د تېزس موضوع په لاندې وړانديزونو رانغاړم، هيله لرم چې ورته پاملرنه وشي:

۱. دژبنيو څېړنو په مرکزونو، اړوندو پوهنيزو، تدريسي پوهنتونونو او زده کړيزو موسيسو کې، په ټوليزه توګه دآرياني او په ځانګړي توګه د پښتو ژبې دفلالوژۍ، په برخه کې ډېر لږ. او د ژبې، ژبپوهنې له پاره يې څه ناڅه مواد شته. چې د دې ژبې څومره چې دلرغونتوب، علميت، رسميت په برخه کې اړتيا ورته لري، په نشه حسابېږي. هيله ده چې د اړوندو ارګانونو مسوولين او متخصص غړي ورته پاملرنه وکړي.

۲. دژبې دادبپوهنې او ژبپوهنې برخوته کارکول په خپل ځای دارزښت وړ او اړين دي. خود علوموا وفنونو په نورو برخو کې پرې څېړنې، ليکنې او په ځانګړي توګه ژباړې کول، دسيمې دځينې هېوادونو د ژبو د پرمختګونو ته په کتو او په تجربو اخستلو سره، څوڅوواره اړين او مناسب دي، چې د علوموا وفنونو داړوندو څانګو مسوولين او مسلکي غړي په دې هکله چې ملي او ديني وجيبه يې هم ده ستر او عملي ګامونه پورته کړي.

۳. د ماسترۍ تحصلي دورې زده کړې او پرګرام د کابل پوهنتون په ځينېمحدودو پوهنځيو او څانګو کې له څولسيزو را په دې خوا روان دی، او دفارغو محصلينو تېزسونه کوم چې د منځپانګې او بڼې له مخې دښو او نويو معلوماتو درلودونکي دي د امکان په صورت کې چاپ او ياد کتابتونو له لارې د يادو تېزسونو ته د محصلينو د لاس رسۍ او لوستنې، مناسبې لارې چارې برابرې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴. دزد کړېزو دورو په پای او په ځانګړي توګه د تېزس د موضوعاتو د څېړنو په اړه دو کېجو ته شوه چې لرغوني افغانستان د اندو آرياني (آريک) ډلې او اوسنی افغانستان په تاريخي توګه د آرياني څانګې د ژبو پخواني ټاټوبی دی، يعنې د يادو ژبو ستې او نمونې دلته شتون لري. خو پورتهيادې ژبې ځنې مړې او کومې، چې ژوندۍ دي، هيله ده ، چې اړوند (په لومړي سرکې د افغانستان او په دويم قدم کې د اړوندې سيمې) مسوول مرکزونه او چارواکي ورته هراړخيزه پاملرنه وکړي

۵. وروستۍ وړانديز د پښتو ژبې هغو ژبپوهانو او استادانو ته دی، چې په دې برخې کې په کاربوختدي. څرنګه چې د اموضوع تاسو ته په بشپړه توګه څرګنده ده، په اوسنيو شرايطوکې د نړۍ په ژبو کې هغه ژبې خپل ژوند ته دوام ورکوي، چې د پرمختګ له کاروان سره يوځای ځان عيارکړي ، دا د پښتوژبې د ژبپوهانو او استادانو مسوليت دی، خپله ژبه چې هم يې، مسلک او هم يې ژبه ده په خپلو څېړنيزو او علمي هڅو سره له دې کاروان سره برابره او عياره کړي. که موږ اوس د ژبې طبيعي پرمختګ ته لاس تر زنې کېنو دا به مو يوه ستره تېروتنه وي .او سنيو شرايطو کې د ژبې څېړنو ، د توليداتو ، سوداګرۍ او اقتصادي ...چاروسره سمدنويو ، ويوکو اولغتونو په برخه کې ، رامنځته کولو او دودولو ته اړتيا لري. که چېرته موږ په دې تمه يو چې ډېری وکړي يو يا دا چې په نړۍ کې ۷۰ مليونه يو ، دا ژبه نه مري دا هم يوه تېروتنه ده. چې له بده مرغه ځينېخولا خپلې ژبې ته مثبت کارکول هم اغېزمن نه ګڼي .هيله مې داده، چې په دې برخه کې ټول په ګډه خپلې هڅې نورې هم غښتلې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځلیکونه

۱. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۵ ل). د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، لومړی ټوک
۲. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۷ ل) ، د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، دویم ټوک
۳. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۹ ل) ،د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ، دریيم ټوک
۴. آریانا دایره المعارف(۱۳۸۹ ل) ،د افغانسنان د علومو اکادمي د دایره المعارف څانګه ،څلورم ټوک
۵. آر، اچ ، روبینز ،(۱۳۷۰ هـ ش).تاریخ مختصر زبانشناسي. ترجمه فارسي ، علي محمد حق شناس ، نشر مرکز ماد ، تهران ، ایران
۶. الهام ، محمد رحیم ،(۱۳۴۵ هـ ش).بخشهای در علم زبان. کابل پوهنتون ، کابل
۷. الهام ، محمد رحیم ،(۱۳۹۱ هـ ش).روشی جدید در تحقیق دستور زبان دری. تدوین: سید علی محمد اشراقي ، انتشارات یوسف زاده ، کارته سخي ، کابل
۸. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۸۷ لمریز).کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۹. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۲ لمریز).کابل مجله۵-۶ ګڼه ، د افغانستان دعلوم داکادمي
۱۰. اورمړ ، داکتر خلیل الله(۱۳۸۹ لمریز).کابل مجله.۱۲-۱۱ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکادمي
۱۱. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۵هـ ش).کابل مجله۳-۴ ګڼه ، د افغانستان د علومو اکاډمي ، کابل
۱۲. اورمړ ، داکتر خلیل الله ،(۱۳۸۸هـ ش).مجله خراسان.دوره سوم ، سال ۱۳۸۸ هـ ش ، ریاست نشرات اکادمي علوم افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. اورمړ ، داکتر خلیل الله ، (۱۳۹۲ هـ ش).مقدمه بر زبان اوستایي. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۱۴. ای، ام ، اُرانسکي ،-Mikhailvich- OranskiIosif،(۱۳۷۹هـ ش).مقدمه فقه اللغه ایراني. ترجمه فارسي: کریم کشاورز ، کتابخانه ملی ایران ، تهران ، ایران
۱۵. ارشاد ،اورنګزیب(۱۳۸۴ل.ل).افغانستان پېژندنه.دانش خپرندویه ټولنه،پېښور
۱۶. ابوالقاسم،داکترمحسن،(۱۳۸۲هـ ش).تاریخ زبانفارسی.سمت،تهران
۱۷. باقري ، داکتر مهري ،(۱۳۷۸ هـ ش).مقدمات زبانشناسي. نشر قطره ، ایران ، تهران
۱۸. پیتر ، آ، ام ، سورن ،(۱۳۸۸ هـ ش).تاریخ زبان شناسي.بخشي از کتاب زبان شناسي در غرب)، سمت ، تهران ، ایران
۱۹. تری،پوهاندډاکټرحبیب الله،(۱۳۷۷ل.ل).پښتانه.دانش خپرندویه ټولنه، پېښور
۲۰. تفضلی،داکتراحمد ،(۱۳۸۲ هـ ش).تاریخ ادبیاب ایران پیش از اسلام.انتشارات سخن،تهران
۲۱. ت، ن ، پاخالینه ،(۱۳۶۲هـ ش).زبانهاب پامیري. ترجمه دري : ماګل سلیمان دوست ، اکادمي علوم. ج. ا. کابل
۲۲. تنیوال ، مولاجان (۱۳۸۷ لمریز). کابل مجله.۹-۸ ګڼې ، د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل
۲۳. تنیوال،مولاجان ،(۱۳۷۰ل.ل).ژبه او ټولنه.د افغانستان د علومو اکادمی ، کابل
۲۴. جاوید ، عبدالاحمد ،(۱۹۹۹م).اوستا. شورای فرهنگي افغانستان ، کابل
۲۵. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۸۳ل.ل).پښتو او پخوانی آریایي ژبې.شل مقالې شپږمه برخه ، نارنج خپرندویه ټولنه ، کندهار
۲۶. حبیبي ، پوهاند عبدالحی(۱۳۸۴ل.ل).د پښتو ادبیاتو تاریخ. لومړی ټوک ، دانش خپرندویه ټولنه. پېښور
۲۷. حبیبي ، عبدالحی ،(۱۳۹۱ل.ل).د دري ژبې مور (مادر زبان دري). پښتوژباړه: څېړنیاره جمیله سروري ، همدرد کتاب پلورنځی ، ننګرهار
۲۸. چامسکي ، نوام(۱۳۸۰ هـ ش) .دانش زبان - ماهیت ، منشاء و کاربرد آن. ترجمه فارسي ، علي درزي ،نی

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۹. دوست ، دوست محمد شینواری ،(۱۳۹۳ ل.ل).د افغانستان ژبې او توکمونه.بیا کتنه: سر څېړونکی سید محی الدین هاشمي او پوهنمل ولي الله فاضل ، ګودر خپرندویه ټولنه ، جلال آباد

۳۰. زاهد ، احمدزی ،(۱۳۸۵ ل.ل).د اسلامي اندود له نظره د ژبې پیدا ښت. سیرت خپرندویه ټولنه ، کابل

۳۱. ژړک،صادق،(۲۰۰۷ ز).په یویشتمه پېړۍ کې د پښتوژبې برخلیک.پښتوادبي غورځنګ،کوټه

۳۲. رشاد ، علامه عبدالشکور ،(۱۳۹۰ل.ل).لغوي څېړنه. رشاد اکادمي ، کابل

۳۳. زیار .داکتر مجاور احمد ، پښتو د یوې باختري ژبې په توګه. ۱/ ۱۲/ ۲۰۰۴ ، www.zyar.net

۳۴. ریښتین زیور، داکتر زرغونه ،(۱۳۹۰ل.ل).پښتو نحوه. د ساپي د پښتو خپرونو او پراختیا مرکز، کابل

۳۵. شپون ، وجیه الله ،(۱۳۸۹ل.ل) .د لرغونو ژبو سره د پښتو اړیکې. د افغانستان د علومو اکادمي ، کابل

۳۶. کهزاد ،احمدعلی،(۱۳۸۷ه- ش) .تاریخ افغانستان جلد اول،انتشارات میوند ، کابل

۳۷.کهزاد ،احمدعلی، (۱۳۵۳هـ ش) .افغانستان درشاهنامه اطلاعات اوکلتور

۳۸. کهزاد ، علي احمد ،(۱۳۸۲هـ ش).آریانا. انتشارات امیري ، کابل

۳۹. ناتل خانلري ، پرویز ، (۱۳۴۷ هـ ش) .زبان شناسي و زبان فارسي. انتشارات بنیاد فرهنګ ایران ، چاپخانه محمد علي علمي

۴۰. واجد ، عبدالواجد ،(۱۳۹۱ ل).د ژبپوهنې بنسټونه. د ښوونکو د روزنې لوی ریاست ، د پښتو څانګې درسي کتاب ، کابل

۴۱. ورور ، درک ، داکتر ګلجان،(۱۳۸۱هـ ش) .د آریانا موقعیت او د آریایانو ځینو جغرافیوي سیمې.ختیځ بیارغونې اداره ، کور

۴۲. ویلیام اُګریدی او مایلک دابروولسکي او مارک آرنُف ،(۱۳۹۰هـ ش).درآمدي بر زبان شناسي معاصر. ترجمه فارسي: داکتر علي درزي ، تهران ، ایران

۴۳. هېوادمل ، زلمی ، (۱۳۸۹هـ ش) .د متن څېړنې مېتودولوژي. انتشارات امیري ، کابل

۴۴. هاشمي ، سید جعفر ،(۱۳۸۳ لمریز).د پښتنو توکم او ژبه.د الفجر د اسلامي ثقافت مرکز، پاوکه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۵. یول، جـورج، (۱۳۷۹هــ ش).نگــاهی بــه زبان(یــک برســی زبــان شناســی.مترجم:نســرین حیدر، سمت، تهران

۴۶. یمین ، پوهاند داکتر محمد حسین ، (۱۳۸۵ هـ ش) .سرگذشت زبان فارسي دري. کابل

۴۷. https://commons.wikimedia.org/wiki/File..
Human_Language_Families(wikicolors).png?uselang=fa

۴۸.خوښکی ، پوهاند محمد صابر ،(۱۳۹۲ل.ل) . پښتو غږ پوهنه او وییپوهنه.ختیځ خپرندویه ټولنه، کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

سرلیکونه مخګڼه

تقریز...ا
د پیل خبرې...ب
لنډیز...د
سـریزه ۱
د خېړنې موخه او ارزښت : ۲
د خېړنې مېتود او کړنلاره : ۷
د سکالو(موضوع)شالید : ۹
لومړی څپرکی...۱۳
۱-داړوندو مفاهیموتوضیح...۱۳
۱-۱اریا –آریا(Arya):...۱۳
۱-۲آریانا ـ اریانا Āryānā(اوسنی افغانستان):...۱۹
۱-۳آریایي(Aryaei):...۲۸
۱-۴آریاني(Ariani):...۳۰
۱-۵ژبه:...۳۳
۱-۶فلالوژي(Philology):...۳۸
۱-۷ د فلالوژي څېړنو موخې او دندې:...۴۰
دویم څپرکی...۴۴
۲-آریاني فلالوژۍ ارزښت او آریانا پوهنه ۴۴
۲-۱د ختیځ پوهنې په څانګو کې دآریاني فلالوژۍ ارزښت او مقام: ۴۸
۳-ژبپوهنه د تاریخ په بهیر کې ۵۲
۳-۱ژبپوهنه په آریانا ،یونان...کې : ۵۲
۴-دنړۍ دژبو کورنۍ...۷۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴-۱ اندو اروپايي کورنۍ: ۷۸
۴-۲د اندو اروپايي ژبو د کشف تقويم : ۸۲
۴-۳د اندو اروپايي پيلنۍ ژبې لنډ فونتيک سيستم: ۸۲
۴-۴چيني او تبتي کورنۍ: ۸۲
۴-۵ دراويدي ژبو کورنۍ: ۸۷
۴-۶حامي او سامي ژبو کورنۍ: ۸۸
۴-۷الف -التاى، اورال، يغوري او دفين ژبو کورنۍ : ۸۹
۴-۸» فنلنډي او کريايي ژبې: ۸۹
۴-۹ب -د ترک او تاتارژبو کورنۍ: ۹۰
۴-۱۰داندونيزيايي ژبو کورنۍ اودماليزيايي- پولينزيايي ډلې ژبې: ۹۱
۴-۱۱دتورې افريقا دژبو کورنۍ: ۹۳
۵-آريک ژبه **Proto-Ārsan** او څانګې يې ۹۲
۵-۱دآريک ژبې څانګو په اړه نظريات: ۱۰۳
۵-۲اندوآريايي**IndoAryanGroup** : ۱۰۵
۵-۳داردیک ژبوډله په درې څانګو وېشل شوې دي: ۱۰۶
۵-۴ آرياني ډلې ژبې: ۱۰۶
۵-۵دآريک ژبې د څانګو لنډه وېشنه: ۱۰۸
۵-۵-۱اندو آريايي څانګه ۱۰۸
۵-۵-۲داردیک څانګه: ۱۰۸
۵-۵-۳نورستاني ژبو څانګه**Nuristani Languages** ۱۰۹
۵-۵-۴آرياني ژبو څانګه**Aryanigroup**: ۱۰۹
۶-په اندو آرياني ډله کې دژبو موقيعت: ۱۱۰
۷-آرياني ژبې او څانګې ۱۱۱
۷-۱الرغونې ژبې: ۱۱۵
۷-۲منځنۍ ژبې ۱۱۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷-۳د معاصرې ژبې..۱۱۵
۸-دآریاني ژبو دورې ۱۱۶
۸-۱لرغونې دوره: ۱۱۶
۸-۲دآریاني ژبو منځنۍ دوره:...۱۱۷
۸-۲-۱پارتي Partianژبه: ۱۱۸
۸-۲-۲سغدي ژبه:...۱۱۹
۸-۲-۳خوارزمي : ۱۲۰
۸-۲-۴باختري ژبه : Bactria ۱۲۱
۸-۲-۵Sarmatian سرماتی Alani او آلاني:.. ۱۲۳
۸-۳آریاني ژبو معاصره دوره:(..۱۲۴
۸-۳-۱د معاصرې دورې د ژبو ځانګړتیا وې: ۱۲۴
۸-۳-۲ پښتو ژبه:paşto (Pashto) ۱۲۸
۸-۳-۳پاميري ژبې:Pamirian Languages ۱۲۹
۸-۳-۴ اورمړي ژبه:Ormari ۱۳۵
۸-۳-۵بلوڅي ژبه: Baluchi ۱۳۷
۹-دتاریخ په اوږدو کې دآریاني ژبو ځانګړتیاوې:.................................... ۱۳۹
دریيم څپرکی...۱۴۲
۱۰- لرغونې دوره ۱۴۲
۱۰-اوستاژبه(Awesta) ۱۴۲
۱۰-۲داوستاکشف، څېړنې او پېژندنې لنډه تاریخچه: ۱۴۵
۱۰-۳داوستا ابېڅي یا الفبا: ۱۵۳
۱۰-۴داوستایي لیک تاریخچه: ۱۵۵
۱۰-۵داوستا تدوین ۱۵۶
۱۰-۶داوستا منځپانګه.. ۱۵۹
۱۰-۷اوستاګاټونه ۱۶۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰-۸معاصره اوستا ۱۲۱
۱۰-۸-۱یسنونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۲یشتونه: ۱۲۱
۱۰-۸-۳ویسپرد: ۱۲۲
۱۰-۸-۴وندیداد: ۱۲۲
۱۰-۹کوچنۍ اوستا ۱۲۲
۱۱-زاړه فرس قبایل ۱۲۴
۱۲-زړه فرس ژبهOld Persian ۱۲۶
۱۲-۱دزړې فرس ژبې ابېخي(الفبا): ۱۷۰
۱۳-ساکانو قبایل ۱۷۳
۱۴-ساکي ژبه ۱۷۷
۱۵-میدي قبایل ۱۷۹
۱۶-میدي ژبه ۱۸۰
پایله: ۱۸۲
پاییزه :(نتیجه گیري) ۱۸۸
وړاندیزونه: ۱۹۰
اخځلیکونه: ۱۹۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (حاجي خان محمد باز) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلیکوال لنډه پېژندنه:

ښوویالی (دینارګل امین سهاند) د (محمد ګل) زوی په (۱۳۶۳) لمریزکال د میدان وردګو ولایت (جلریز) ولسوالی د (کوزو خروټو) سیمې د (خانخېلو) کلي کې زېږېدلی دی.

زده کړې: لومړنی،منځنی اوثانوي:دخواجه محمد ولي ښوونځي او د غلام حضرت شهید عالي لېسه کې ترسره کړي او په (۱۳۸۳) لمریزکال کې فارغ شوی دی.

لسانس: د کابل ښوونې او روزنې پوهنتون،ژبو او ادبیاتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۸۶) لمریز کال فارغ شوی دی.

ماستري: د کابل پوهنتون،ژبو اوادبیاتو پوهنځی،پښتو څانګې څخه په (۱۳۹۰) لمریزکال فارغ شوی دی.

ښوونکو د روزنې ماسټر ټرېنري (Master Teacher Trainer): د مالیزیا هېواد پلازمېنه کولالمپورڅخه تر لاسه کړې ده.

دندې : دسید جمالدین افغان عالي دارالمعلمین،پښتوڅانګې استاد، د یاد دارالمعلمین دڅلورمې داخل خدمت څانګې(الحاقیې) تدریسي او اداري مرستیال او د دعوت خصوصي پوهنتون،ژورنالیزم پوهنځي استاد.

اثار: ناچاپ : د پښتني جرګو پیداېښت اوپاېښت،ادب او ادبیاتو پېژندنه رساله. لومړنی چاپي اثر همدا کتاب چې ستاسو دسترګو په وړاندې دی ؛ همدا راز د پوهنې وزارت د چټکو زده کړو د پروګرام په چوکاټ کې د ځینې پښتو کتابونو یو لړ مقالې هم لیکلي دي.

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړ: ۷۱

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library